

TARTU ÜLIKOOL
FILOSOOFIATEADUSKOND
EESTI KIRJANDUSE ÕPPETOOL

Stella Sägi
IDA MÕJUD EESTI LUULES
Magistritöö
Juhendaja dotsent Arne Merilai

TARTU 2006

SISUKORD

SISSEJUHATUS	4
1. USUNDID	7
1.1 Hinduism	7
1.1.1 Ülevaade	8
1.1.2 Õpetus	12
1.2 Budism	17
1.2.1 Ülevaade	17
1.2.2 Õpetus	23
1.3 Taoism	28
1.3.1 Ülevaade	28
1.3.2 Õpetus	32
2. IDA MÕJUD EESTI LUULES	37
2.1 Ernst Enno	37
2.1.1 Ernst Enno elu ja vaated	37
2.1.2 Ida mõjud Ernst Enno luules	41
2.1.2.1 Tsüklilisus	41
2.1.2.2 Kannatus	43
2.1.2.3 Mõtlus	45
2.1.2.4 Õilis	47
2.1.2.5 Kõikühtsus	48
2.1.2.6 Algolemus	50
2.1.2.7 Vabanemine	52
2.2 Uku Masing	55
2.2.1 Uku Masingu elu ja vaated	55
2.2.2 Ida mõjud Uku Masingu luules	58
2.2.2.1 Kannatus	58
2.2.2.2 Püstitus	60
2.2.2.3 Tõelus	62
2.2.2.4 Kulgemine	63

2.2.2.5 Tsüklilisus	66
2.2.2.6 Mõtlus	67
2.2.2.7 Vabanemine	69
3. Jaan Kaplinski	72
2.3.1 Jaan Kaplinski elu ja vaated	72
2.3.2 Ida mõju Jaan Kaplinski luules	75
2.3.2.1 Kannatus	75
2.3.2.2 Püsitus	77
2.3.2.3 Tõelus	79
2.3.2.4 Kõikühtsus	81
2.3.2.5 Tsüklilisus	83
2.3.2.6 Mõtlus	85
2.3.2.7 Kirgastus	87
KOKKUVÕTE	90
SUMMARY	96
KASUTATUD KIRJANDUS	99

SISSEJUHATUS

Käesolev töö kannab pealkirja **”Ida mõjud eesti luules”** ja uurib ida usundite üldist olemust, selle põhijooni ja nende leidumist kolme eesti ida-mõjulise luuletaja, Ernst Enno, Uku Masingu ja Jaan Kaplinski luules. Ida usundid on tinglik nimetus, mida antud töö kontekstis on mõistetud **hinduismi, budismi ja taoismi** koondnimetusena, Ida ise on muidugi laiem ala ja on vaieldav, kas näiteks India kui pigem Lõuna-Aasia riik sinna üldse kuulub. Valitud kolme luuletajat on peetud eesti kõige ida-mõjulistemaks luuletajateks, samuti üksteise mõttekaaslasteks loominguks. Sellele on viidanud paljud eesti kirjandusuurijad nagu R. Veidemann, K. Muru, A. Sang jt. Kõigil nimetatud kolmel luuletajal on sarnane taust – nad on kõik kristliku taustaga, huvitunud erinevatest kultuuridest, erinevatest usunditest, filosoofiast. Kõik kolm on tõlkinud ida-usundite allikaid, võib öelda ka, et kõigi maailmapilt on ida-mõjude ja kristliku tausta segu. Ja loomulikult on kõigi kolme luule mõjutatud **ida-usunditest**.

Ernst Enno elulugu ja vaateid on uurinud oma raamatus „Rõõm teeb taeva taga tuld“ Enno lapselaps Elin Toona. Selles teosel on aga antud töö seisukohalt vaid tausta andev roll, mistõttu seda antud töös kasutatud pole. Enno ida-mõjusid on põgusalt oma diplomitöös käsitlenud Anu Seidla (1986). **Uku Masingu** religioonifilosoofiat on põhjalikult uurinud Arne Hiob oma 2000. aastal ilmunud doktoritöös. Siiski keskendub Hiob kristlikule tagapõhjale, kõrvutades seda läänemaise filosoofiaga, mistõttu uurimust antud töös kasutatud pole. Eri kultuuride peegeldusi **Jaan Kaplinski** luules on uurinud oma bakalaureusetöös Kristiina Nurmis (2001). Konkreetsemalt ida peegeldusi, täpsemalt budismi ja taoismi peegeldusi Kaplinski luules on uurinud oma diplomitöös Terje Trubon (1990), viimati nimetatud töö kohta peab ütlema, et keskendunud on see kolmele budismi põhimõistele, mistõttu teised ida-jooned on varju jäänud. Nii võib öelda, et põhjalikku uurimust eesti luule ida-mõjudest ei ole tehtud, mistõttu teema väärib kindlasti omaette käsitlust.

Töö eesmärk on uurida kas ja mil määral leidub nimetatud kolme luuletaja luules ida-usundite jooni. Antud töö uurib ainult ida-teemade sisulisi mõjusid, kuna vormialane uurimus (ida luulevormidest haikust ja tankast eesti luules) on kirjutanud väga hea

magistritöö Kati Lindström ("Eesti haiku modelleerivas lähenemises: meetrika, kommunikatsioon, kujundid ja maastik" 2003).

Töö metoodika selgituseks peab ütlema, et antud töö ei arvesta luuletajate luule arengut ega vaatle seda lineaarselt, samuti ei anta ülevaadet nende luule erinevatest perioodidest. Töö on kirjutatud seisukohast, et kõigi kolme autori luule on **üks tervik**, mille kirjutus- ja kujutusviis võimaldab üldistusi. Nii Enno kui Kaplinski luulet on vaadatud läbilõikeliselt luuletuste täiskogude põhjal (Enno „Rändaja õhtulaul“ 1998; Kaplinski „Kirjutatud. Valitud luuletused“ 2000), Masingu puhul on mahukast loomungust tehtud valik kolme luulekogu kasuks („Udu Toonela jõelt“, „Džunglilinnud“ ja „Piiridele pyydes“). Paratamatult võib iga analüüsiga kaasneda mõningane subjektiivsus ja meelevaldsus teksti suhtes, samas ei ole see lahendamatu ülesanne. Kõigi kolme luuletaja puhul on tegu autoritega, kelle luules segunevad eri kultuurid (**šamanismist, esoteerikast, hinduismi, budismi ja taoismini** välja), nii et ühest vastust mingi kultuuri ilmingutele kindlasti ei ole, piirid jäävad avatuks.

Meetodi puhul on oluline, et ida-joonte leidmisel ei ole kasutatud retseptiooni, mille tingis see, et vastavasisulisi uurimusi on olemas piisavalt (Enno puhul artiklid Söödilt, Säärtsalt; Masingu puhul Murult, Sommerilt; Kaplinski puhul mitmed diplomitööd). Mõningal määral on kriitikat kasutatud autoreid sissejuhatavates **eluloo- ja vaadete** peatükkides. Ka luuletajate enda arvamust ja kirjutisi oma luule kohta on kasutatud vähesel määral nendes peatükkides.

Teooria osas on kasutatud usundite algallikaid, tõlkijaks tunnustatud orientalist **Linnart Mäll**. Teooriaalase kirjanduse moodustavad valdavalt esseed ja artiklid, maailma usundite entsüklopeediad, mõned bakalaureusetööd ja olulisemad raamatud, praktilises pooles on kasutatud Enno, Masingu ja Kaplinski nimetatud kogusid, valitud on just täiskogud, mis kõige objektiivsemalt autorite luule üldpilti näitavad.

Praktilises osas on luulest leitud ida-usundite mõjud jaotatud tinglikult **seitsmeks punktiks**, mis autoriti erinevad. Nende punktide koostamisel ei ole lähtunud konkreetsetest usunditest, vaid pigem nende ühisosadest või erilisematest joontest, mis konkreetse autori luules enim peegeldusid. Niisiis on jaotuse aluseks lähtumine luulest enesest ning tinglik jaotus mõistetes siinkirjutaja poolt materjali sisemise loogika alusel.

Töö esimesed peatükid on **teooriakesksed**. Esimene peatükk, mis annab ülevaate usunditest jaguneb omakorda kolmeks vastavalt usundite kaupa on neis juttu hinduismi, budismi ja taoismi ajaloost ning põhiõpetusest. Töö teine peatükk on **praktiline osa**, mis jaguneb samuti kolmeks luuletajate järgi ning kus vastavalt vaadeldakse Ernst Enno, Uku Masingu ja Jaan Kaplinski elulugu, vaateid ning analüüsitakse ida-usundite jooni nende luules.

1. USUNDID

Käesolevas peatükis on antud ülevaade kolmest idamaist päritolu usundist, kaks neist (hinduism ja budism) on India päritolu, kolmas (taoism) Hiina algupäraga. Iga peatüki juures on kõigepealt antud ülevaade ajaloost ja seejärel õpetusest põhimõistete kaudu.

1.1 Hinduism

Hinduism on väga avar teema ja pea hoomamatu mõiste. Peaaegu võimatu ülesanne on lühidalt seletada religiooni, mille ajalugu ulatub **3000 aastani**, mida järgib sadu miljoneid inimesi tänapäeval; religiooni, millel pole usutunnistust, piiratud rühma järgijaid ega tsentraliseeritud hierarhiat. Kindlalt saab väita vaid seda, et hinduism on jäänud kindlaks jumalate Višnu, Šiva ja jumalanna Šakti (ja nende inkarnatsioonide, välimuse, abikaasade ja järglaste) kummardamisele, nii hõlmates ka Rama ja Krišna (Višnu inkarnatsioonide) kultuseid. Ja kuigi veedasid tänapäeval loetakse ja järgitakse vähe, austab iga hindu veedade autoriteeti. Igal juhul hõlmab hinduism rohkelt kultuseid ja sekte, mis on vähem või rohkem seotud põhitraditsiooniga. (World Religions 1984: 192)

Hinduismi kui religiooni järgib 70 protsenti umbes 700 miljonist inimesest Indias. Mujal, välja arvatud Indoneesia saartel Balil, on hinduistid vähemuses. Tänapäevase India geograafilised piirid ei ole aga kindlasti selle religiooni leviku piirideks. Paljude perioodide jooksul viimase 4000 aasta vältel on hinduism ja selle eelvormid mõjutanud naaberalasid nagu Pakistan ja Bangladesh ning olnud mõjutavateks sellistele regioonidele nagu Afganistan, Sri Lanka, Lõuna-Aasia ja Indoneesia. Kuid nendel aladel on hinduistlikud mõjud välja tõrjutud või varjutatud teiste religioonide poolt nagu budism ja islam. Selline seletus hõlmab muidugi hinduismi sellel kujul, mille ta on võtnud ajaloolises Suur-Indias India kontinendil. (Hiltebeitel 1987: 336).

1.1.1 Ülevaade

India esiaja religiooni ajalugu on hämar. See algab **Induse oru kultuuriga**, millest on teada väga vähe. Induse oru tsivilisatsiooni (7000 eKr-1500 eKr) religiooni kohta puuduvad selged andmed, kuna nende kirja pole veel dešifreeritud. Tõendusmaterjaliks on vaid ehitised, arvatavasti templid, keraamilised pitsatid, skulptuurid ja savikujukesed. Religioon keskendus tõenäoliselt kuningakultusele ning oluliseks peeti ilmselt rituaalset puhtust. (Breuilly 1999: 85) India rahvaste usundeist saame rikkalikumalt andmeid ajast, mil aaria hõimud tungisid Loode-Indiasse (umbes II saj keskel pKr). India usundilugu jagatakse sellest ajajärgust tänapäevani kolme perioodi: veeda periood, brahmanism ja hinduism (mõned uurijad lisavad neljandana budismi). (Tokarev 1969: 289).

Veeda ajastu

Sõna *vēda* tähendab sanskriti keeles **teadmist**. Veedad on India usundi vanim mälestis. Kõige vanemad pühad tekstid on neli veedat, vanimad ja tuntuimad neist ilmselt 2. aastatuhandest pärinevad “Rigveda” hümnid. “Rigveda” räägib hinduistlike jumalate panteonist ja jumalikest olenditest ehk deevadest ning varajastest hinduistlikest rituaalidest, sealhulgas rahvatseremooniatest. (Breuilly 1999: 94) Veedades nähti jumalikku ilmutust ja nad panid aluse hilisemale kirjandusele. (Dammann 1995: 28)

Paljud hinduistid käsitlevad veedasid ajatute ilmutustena. Veedade esmane funktsioon on **rituaalne**; tekste retsiteeritakse tseremooniatel ning nad on mõistetavad eelkõige ettekandmise kontekstis. Just ettekanne on oluline ning annab tekstidele tähenduse. On olemas mantrad ehk rituaalides värsid ja *brāhmaṇa* ehk selgitavad ja tõlgendavad tekstid. (Flood 2005:34)

Need pühad tekstid on koondatud nelja kogumikku: “Rigveda”, “Samaveda”, “Jadžurveda” ja “Atharveda”. Veedad sisaldavad peamiselt loitse, palveid ja laule. Vanimad ja tähtsamad on “**Rigveda**” hümnid. Nendest neljast voolust kasvasid välja kolme liiki tekstid: braahmanad ehk värsside tähenduse kommentaarid ning ohverduste läbiviimise selgitused; aranjakad ehk “metsa uurimused” ning upanišadid ehk “salakirjad”. (Flood 2005:35)

Juba veedade ajal kujunesid välja sanskritikeelsed sõnad ja mõisted, millel on India usundiloole olnud suur tähtsus. Siia kuulub **rta** ehk **kord**, mis põhiprintsiibina

kõigis maailma ja inimelu valdkondades valitseb. Tõlkeks on pakutud õigust, korda, tõde, saatust, õiget usku. Teine oluline mõiste on **brahman**, fundamentaalne, kandev jõud, algselt küll elujõu tähenduses, sellest arenes spekulatiivne tähendus „absoluutne“, jumalate maailmas jumal Brahmā. Kolmas kujunenud mõiste on **atman**, mis tähendab eelkõige „eluhingus, hing“, seejärel „isik, mina ise“. Lõpuks toimus upanišadides atmani ja brahmani samastamine, mis sünnitas vormeli *tat tvam asi* („see oled sina“). Selles peitubki paljude indialaste iseloomulik soov minateadvusest vabanemiseks ja absoluudiga kokkusulamiseks. (Dammann 1995: 30)

Neljanda mõistena võib nimetada **karma**’t („tegu, töö“), mis muutub upanišaadide ajal määravaks üksikolendi saatusele. Igal teol on tagajärjed, mis määravad inimese kuju ja elu tema tulevases eksistentsis inimese, jumala või loomana. Mida enam **karma** mõiste kinnistus, seda enam kujunes välja kujutus olemasoleva ringkäigust ehk *sansāra*’st, millega sageli taassündi või taaskehastumist märgitakse. Viimases aga nähakse kannatust. Alles samastumine brahmaniga vabastab inimese sellest ringkäigust. (Dammann 1995: 30)

Brahma ajastu

Umbes I aastatuhande alguses eKr võis täheldada tõsiseid muutusi India rahvaste ühiskondlikus elus. Aarialased laiendasid oma vallutusi Induse ja Gangese ümbruskonnas asutades siin mitmeid riike ning minnes üle maaharimisele. See üleminek toimus ilmselt kohaliku aaria-eelse elanikkonna tugeva mõju all, *munda* kultuur edendas tugevat mõju India kultuuri arenemises. (Tokarev 1969: 295)

Sel ajal hakkasid kujunema ka India **kastikorra** alused, mis on tänapäevani India ühiskondliku elu eripäraks. Kastisüsteem kujunes hinduistlike traditsioonide arengus keskseks. See kajastas hierarhiat, mis põhines puhtuse ja rüveduse polaarsusel. Hierarhia tipul seisis brahmaanid, jalamil aga asusid ühiskonnaklassid, keda tähistati nimetusega *dalit* (rõhutud) ehk “puutumatud”, kuna usuti, et braahman rüvetab end neid vahetult puudutades. Kõrvuti kastide ideoloogiaga arenes välja ka ettekujutus elujärkudest, mille kohaselt iga kõrgemasse klassi kuuluv mees läbis elu jooksul neli etappi: initsiatsiooni läbinud tsölibaadis elav veedasil uuriv õpilane, abielus majaisand, erak ja loobuja. (Flood 2005:37)

Valitseva koha Põhja-India riikides omandasid **braahmanad** – eraldunud preesterkond kui pärilik seisus, kus viisid läbi ohvritalitusi ja tundsid pühi veedasid. (Tokarev 1969:296) Kutseliste preestrite sotsiaalse tähtsuse tõusuga muutub keerukamaks ka kultus, esiplaanile tõusevad uued jumalad, üks neist on hiljem koguni peajumalaks tõusnud Brahma. Teistest jumalatest omandavad peamise tähtsuse Višna ja Šiva. (Tokarev 1969: 298-299)

Brahma perioodil omandab eriti suure mõju usulis-filosoofiline kirjandus. Need olid rohkearvulised usuteaduslikud traktaadid, mida nimetatakse **upanišaadideks**. Teada on kuni 250 erisugust usulis-filosoofilist teost. (Tokarev 1969: 301). Neis tõlgendati ohverduse mõistet omamoodi, keskenduti sisemaailma arengule meditatsiooni ja jooga abil ning pakuti metafüüsilisi arutlusi kõiksuse olemusest ja inimese kohast selles. Upanišaadide tuumaks on teadmine seostest rituaali ja kõiksuse vahel. (Flood 2005:35)

Upanišaadides kajastus **hingede rändamise idee**, kus *karma* osutub kõlbelseks motiiviks – taassünd toimub endistele tegudele (*karma*) vastavas olendis, kas taimena, loomana, vaimuna, jumalana. Sihiks ja eesmärgiks saab täielik vabanemine karmast ning taassündimise ringist. Soovitud lunastus pidi olema atman-brahmanis. Selle mõistja on vabanenud isiksusest, ühinenud kõiksusega, tema kohta käib „tat tvam asi“ („sina oled see“). (Tennmann 1991: 21)

India brahmanismi perioodi religiooni tervikuna ei tohiks käsitleda, nagu seda tihti tehakse, üksnes veeda religiooni edasiarendusena. Veeda religioonist on brahmanismi vähe alles jäänud: ainult usk **veedade pühasse autoriteeti**, mõnede jumalate nimed ja ohverdamise rituaal. Oma olemuselt ja puht-kastiiseloому poolest erineb brahmanism olulisel määral veedast. Paljud brahmanistlikud uskumused seostuvad pigem aaria-eelsete religioossete kujutelmadega kui aarialaste veeda usundiga. (Tokarev 1969: 302)

Hinduism

Religioon muutus kättesaadavaks laiadele rahvahulkadele – tekkisid ühiskondlikud, avalikud tseremooniad, kombetalitused, pühamud, templid, palverännakute kohad jne. (Tokarev 1969: 303) Mõned vaated, mis veedade aja lõpul tekkisid, nagu kujutlus karmast, arendati nüüd välja usundi keskseks sisuks. Selle perioodi kohta on arvukalt kirjanduslikke allikaid. (Dammann 1995: 32)

Tekkis omapärane õpetus *avatāra*’dest (maa peale tulekust, inimkuju omandamisest): igal taevasel jumalal võib olla maapealne avatara. Üheks populaarsemaks kujuneb **Krišna**-päästja, üks Višnu avataradest. Tekib müüt tema sündimisest maa peal, osaliselt Buddha, osalt ristiusu müüdi mõjul. Jutustatakse tema kangelastegudest, tema halastusest inimeste suhtes ja tema hukkumisest maa peal. Lõuna-Indias on samasuguseks päästjaks-jumalaks **Rama**, legendaarne aarialaste juht Tseiloni vallutamisel ja Muinas-India eepose Ramajana kangelane. (Tokarev 1969: 305)

Need müüdid on jäädvustatud kahes eeposes „**Mahābhāratas**“ ja „**Rāmājanas**“. Esimene neist sisaldab võitlusi, müüte, valme, tähendamissõnu ja õpetuslikke osi, kuulsaim osa eeposest on „Bhagavadgītā“, kus jumal Krišna annab kangelasele Ardžunale usulisi juhendeid (Dammann 1995: 32) Eeposes „**Rāmājana**“ kujutatakse kuningas Rāmā elu, iseäranis kirjeldatakse tema võitlusi deemonite valitseja Rāvanaga, kes oli röövinud tema naise Sītā. Siia kuuluvad ka puraanad, õpetusluule liik, mis sisaldab ka legende, lugusid jumalatest, filosoofilisi ja muid arutlusi. (Dammann 1995: 32)

Päästjate-jumalate austamise pinnal tekkisid arvukad sektid. Sektantlus on üks India religiooni olulisi jooni tänapäevani. **Sektide** eesotsas on pühad mehed, õpetajad – *guru*’d. Usuline juht, *guru*, ei olnud ainult vahendaja inimese ja jumalate vahel, vaid ka ise peaaegu jumala kehastus. Iga guru sõna on pühaks seaduseks kõigile tema järglastele. (Tokarev 1969: 306-307)

Mitmel korral on märgitud, et hinduismi ei saa tegelikult nimetada ühtseks religiooniks: see kujutab endast pigem erisuguste religioonide liitumist. Kõigile hindudele kohustuslikke dogmasid ei ole palju, nendeks on vaid veedade püha autoriteedi tunnistamine, õpetus karmast ja hingede ümberasumisest ning usk sellesse, et kastikord on jumalast seatud. (Tokarev 1969: 308)

Puraanad

Puraanad ehk “**lood muistsest minevikust**” on mahukas kirjanduse kogu, mis koostati enamasti Guptade valitsusajal (umbes 320-500 pKr). Puraanade hulka kuuluvad keerukad jutustused, kuningate sugupuud kuni Guptade valitsusajani, kosmoloogiad, seadustekogud ning rituaalide, templite ja palverännakute kirjeldused. Mõnedes tekstides ilmneb kõrvalekaldeid religiooni põhiliini õpetusest. Näiteks “Višnu puraana” või “Šiva

puraana” põhjal kujunesid suured Višnu ja Šiva religioonid. Sel perioodil kerkis esile višnuistide õpetus kehastustest (*avatāra*’dest), mille kaudu Višnu kehastub maailma, taastamaks dharmit. Višnu kõige tähtsamateks kehastusteks on Krišna ja Rāma. (Flood 2005: 38-39)

1.1.2 Õpetus

Olemise tsüklilisus

Hinduism käsitleb elu ja kogu eksistentsi tsüklilisena. Maailm on alguse ja lõputa, see on aheldatud igavesse sünni, kasvamise ja surma ringi, mis viib uue sünnini. Tsükliline on **inimhinge rändamine** läbi elude, aga samuti kogu elu ja kõik kunagi eksisteerinud ja ka tulevased maailmad. Igal elul või maailmatsüklil on oma algus, keskosa ja lõpp, millele järgneb järgmine elu. (Breuilly 1999: 86)

Tsükliline ehk ringlev ajakäsitus väljendub eelkõige selles, et Jumal Brahma toel on sündinud praegune maailm, mille lõppedes loob ta uue maailma. Hinduistlikku maailmakäsitlust väljendab kõige paremini **ringjoon**, millel maailmaajastud järgnevad lõputult üksteisele. (Särekanno 2001) Käesolevas peatükis on tekstinäited võetud L.Mälli tõlgitud „Bhagavadgītā”st“ („Bhagavadgītā“ 2000), lehekülgede abil on kasutatud tekstile omast kohaviidet. Tsüklilisus väljendub „Bhagavadgītā”s“ nii:

II:12

Sest kunagi ei ole olnud nii, et ei ole olnud mind ja sind ja noid valitsejaid, ja nii ka ei tule, et meid ei ole

Karma

Karma (skr “tegu”) on seadus, mille järgi igal teol on tagajärg ehk **teo vili** (sanskriti keeles *karmaphala*). Nii toob iga hea tegu kaasa hea tagajärje, halb tegu aga halva tagajärje. Inimese kehastus (hinduismis) või sünd (budismis) sõltub varasematest tegudest: head teod põhjustavad hea taaskehastumise või ümbersünni (rikkana, tervena, taevase olendina), halvad teod aga põhjustavad halva sünni või taaskehastuse (vaesena, haigena,loomana, põrguolendina). Nõnda suleb karma inimese sünni ja surma ringi. Uuestisündimisest pääseb hing alles siis, kui inimene on vabanenud kogu karmast. (Breuilly 1999: 85). „Bhagavadgītā“ ütleb karma kohta nii:

V: 10

Kes on pühendanud teod Brahmale ja tegutseb kiindumuseta, selle külge ei kleepu pahed, nagu lootose lehtede külge ei kleepu vesi.

Sansaara

Inimese hing, nagu kogu maailmgi, peab sündima üha uuesti ja uuesti. Uuestisündimist nimetatakse sansaaraks ehk **hingede rändamiseks**. Hing rändab ikka ja jälle korduvate uuestisündide kaudu ühest maapealsest elust teise. (<http://www.hot.ee/politics/tekstid/hinduism.pdf>) Sansaarat kirjeldab „Bhagavadgītā“:

VIII:16

Kõik maailmad, Ardzuna, naasevad ikka ja jälle, isegi Brahmailm. Kes aga on minusse jõudnud, Kaunteja, see ei sattu enam uude sündi.

Tarmo Kulmari „Üldise usundiloo õppesõnastikus“ on sansaarat kirjeldatud nii: „India religioonide ja filosoofia põhimõisteid. Sansaara on lõputu ümbersündide ahel, mis hõlmab nii inimesi, loomi kui üleloomulikke olendeid ja kus **karma seadus** määrab selle, kellena olend järgmisena sünnib. Hinduismi järgi sünnib ümber hing, budismi järgi surmaeelne teadvuseseisund (dharmade kogum). Inimese eesmärgiks on vabaneda ümbersünniahelast“ (Kulmar 2000: 62).

Ülim Mina

Ülim Mina (*adhyātma*) ehk Kõrgeim Mina (*paramāman*) on brahmanismiga-hinduismiga seotud õpetustes üheks olulisemaks mõisteks ja tähistab seda, mis kaduvas ja hävivas olendis on **kadumatu ja hävimatu**. Väga tihti kasutatakse samas tähenduses ka sõna atman, mis aga on üsna tavaline sõna tähendusega „ise“ (Mäll 2000a: 113). Sanskritikeelne sõna “atman” tähendas algselt hingust, kuid hiljem tähendus laienes ja nüüd märgib see iga olevuse tõelist ja igavest hinge ehk “mina”. (Breuilly 1999: 86).

III:19

Sellepärast tee alati vajalikke tegusid, kuid ära kiindu! Ülimasse jõuab vaid niisugune isiksus, kes tegutseb kiindumata.

Õilis

Aarialased olid II aastatuhande keskel eKr Indiasse tunginud indoeuroopa hõimud, kes aja jooksul assimileerisid või allutasid algasukad. Eeposte loomise ajaks oli aga hõimude segunemine jõudnud juba nii kaugele, et sõna **ārya** ei tähistanud enam mitte niivõrd etnilist kuuluvust, kuivõrd õilsat, head ja tarka isikut. (Mäll 2000a: 109)

XII: 15

Keda maailm ei häiri ja kes ei häiri maailma ning on vaba vaimustumisest, kannatamatusest, hirmust ja vihkamisest - niisugune on minule armas.

Kõikühatus

Eepose üks põhiteemasid on kõiksushatus: kõigis kahestuja on tegelikult üks ja seesama, see on ka **maailmatervik** ning selle looja, muutja ja hävitaja, kirjutab „Bhagavadgītā“ tõlkija L. Mäll. (Mäll 2000a: 110)

VIII: 20

Kes näeb kõikides olendites ühtainsat hävimatut Olemust ning jagunevas Jagamatut, siis tea, et niisuguse Teadmine on tõeline!

Upaniṣaadidest on tuntud lause *tat tvam asi* („too sina oled“), kus *tat* („too“) sümboliseerib Brahmat ja *tvam* („sina“) Ülimat Mina (Mäll 2000a: 123)

Dharma

Seadmus (*dharma*), kasu (*artha*), nauding (*kāma*), on kolm komponenti, mis tagavad "inimväärse elu" ühiskondlikul tasandil, kui neid arvestatakse võrdselt. (Mäll 2000a: 123). *Dharma* kui **au, seadmus**, kohustus:

VIII: 47

Parem on oma seadmus, olgu see ka väheväärtuslik, kui hõlpsasti teostatav võõras seadmus, sest iseloomu järgi toimides ei määrdata.

Dharma mõiste on sanskriti keeles väga lähedane kultuuri mõistele. *Dharma*’le on vastandatud see, mida tähistatakse sõnaga *prāṛti* ja mis tähendab ühelt poolt ‘loodust’ ja teistelt poolt ‘loomust’, seega olemuselt kultuurile eelnenud ja eelnevaid nähtusi, millel aga kultuur ometi põhineb. (Mäll 2000: 14).

Vabanemine (*mokṣa*)

Hinduismis tähistatakse sõnaga *mokṣa* surma ja taassünni tsüklilist pääsemist ning vaba olemist. Kui hing on vabanenud, ühineb ta ülima tõelisusega (absoluudiga) ning siis on ta olemus sama kogu elu allikaga. (Breuilly 1999: 86). Atman on elusolendi olemuslik, muutumatu põhiolemus. Vabanemine ehk *mokṣa* on võimalik, kui mõistetakse, et atman ja Brahma (maailmahing) on üks ja seesama. (Breuilly 1999: 91). Kui inimesel lasub karmakoorem, hoiab see atmanit kinni ning nad kanduvad koos uude

kehasse. Ent kui inimene on karmast vabanenud ja saavutanud mokša, siis on atman vaba taasühinemiseks **Brahmaga** ning uuestisündi ei toimu. (Breuilly 1999: 91).

V: 28

Võimed, meele ja mõistuse ohjeldab, see vabanemises ülimalt nägev tark, kelles ei ole iha, hirmu ja viha, ongi juba vabanenud.

Brahmaseisund

Brahmaseisund tähendab **samastatust Brahmaga**. Nirvaana (*nirvâna*) otsetõlkeks on "vaibumine" ning see tähendab ülimesse seisundisse jõudmist, antud juhul ühendust Brahmaga ehk samastumist Brahmaga. (Mäll 2000a: 112)

II:72-73

Kes hülgab kõik ihad ning toimib kiindumustest, omandist ja isekusest vabana,
see leiab rahu.

Ta leiab Brahmaseisundi, Pârtha, sellesse jõudnu ei eksle enam.

Ka too, kes alles surmatunnil jõuab sellesse seisundisse, astub Brahmanirvaanasse.

Henoteism

Hinduismis austatakse üksteise kõrval paljusid jumalusi. Hindu ei nõua tõde, vaid näeb kõikides ilmingutes tolle ainsa, absoluutse üksikuid avaldusi. Seetõttu võib sageli kõnelda mitte niivõrd polüteismist kui henoteismist. See tähendab, et austatakse ühe nimetatud või pärandiks saanud jumaliku olendi näol seda **Ühte**, kes seisab eripalgeliste ilmingute taga. (Dammann 1995: 35)

Teosoofiline Ühing

1875. aastal New Yorgis asutatud ja hiljem Madrase lähedale ümber kolinud Teosoofiline Ühing on kujutlused brahmanist, karmast ja hingede rändamisest üle võtnud hinduismist. (Dammann 1995: 44) Uuemast teosoofiast ja antroposoofiast tuntud sõna- ja mõttevara on alguse saanud upanišadidest, mis kajastavad brahmanismi ajajärgul kšatrija seisuse mõttemaailmast, kes just upanišadides uusi ideid väljendasid. (Tennmann 1991: 20)

Teosoofia- jumalik tarkus

XIX sajandil levinud teosoofilised liikumised (teosoofia = jumalik tarkus) said mõjutusi peamiselt **hinduismist ja budismist**. Teosoofia seltsi asutasid New Yorgis. 1875.a. vene päritoluga Helena Blavatsky ja ameerika ohvitser Olcott. Seltsi keskus viidi peagi üle Indiasse, mis tegelikult ongi selle vaimne kodumaa. Seal sai seltsi presidendiks

Annie Besant, kes muuhulgas asutas õppeasutusi ja aitas kaasa sotsiaalsete uuenduste elluviimisele. Teosoofia maailmavaade on **sünkretistlik**. Teosoofia väidab, et temas sisaldub kõikide religioonide tuum. Selle järgi on inimkonna suured õpetajad, nagu Krišna, Buddha ja Jeesus õpetanud ühte ja seda sama jumalikku tarkust. Teosoofid väidavad, et nende käsutada on salatarkus, mille abil inimene saavutab omaenda pingutuste kaudu täiuslikkuse. (Särekanno 2001)

Programm

Teosoofilise seltsi programm sisaldab kolme ülesannet: tuleb leida alus inimkonna **vendlusele**, mis suudaks ületada rassilised, usutunnistuslikud, soolised, klassilised või nahavärvist tingitud erinevused. Teiseks tuleb õhutada võrdleva usuteaduse, filosoofia ja loodusteadustega tegelemist. Kolmandaks tuleb uurida siiani veel tundmatuid looduseadusi ja inimese varjatud võimeid. Seltsi eesmärgiks on õpetada oma liikmeid meditatsiooni abil vastu võtma kõrgemat, ülemeelelisi maailmu puudutavat informatsiooni. Teosoofia tegeleb näiteks selgeltnägemise ja telepaatiaga. Teosoofia püüab olla erinevate maailmavaadete diskussiooni areeniks. Ta ei tee otsest misjonitööd, õpetust levitatakse kirjanduse abil. (Särekanno 2001)

1.2 Budism

Budismi kontseptsioon loodi umbes 3 sajandit tagasi, et määratleda meile tuntud üle-Aasialist religiooni, mille ajalugu küündib **2500 aastani**. Saab eraldada kahte peamist tähendust, mis on oma kasutust õigustanud. Esiteks ühendab budism endas ideid, praktikaid, institutsioone ja väärtusi, mis kõik need sajandid on keerelnud ümber Buddha nime. Teiseks pakub budismi kontseptsioon oma mitmekesisuses mõningaid ühendavaid omadusi või seadusi, nii on budismi tihti sildistatud kui religiooni, filosoofiat, tsivilisatsiooni või kultuuri. (Reynolds 1987: 335)

Mis läänes tuntud budismi nime all, on oma päritolumandril Aasias tuntud kui ***Buddha-sasana***, mis võiks ligikaudu tähendada Virgunu õpetust, või ka kui *Buddha dhamma* (skr *dharma*), ligikaudselt seega Virgunu igavene tõde. Selline tõlge iseloomustab mitmetähenduslikkust või isegi tähenduste paljusust. Virgunu igavene tõde tähendab nii tõde kui virgumise asjaolu ja et selline virgumine on võimalik, samas ka tõde, mida kuulutas see, keda on peetud Virgunuks, Buddhaks, Gotama'ks (skr Gautama), kes elas 6.saj eKr Põhja-Indias. (World Religions 1984: 262)

1.2.1 Ülevaade

Buddha elu

Tulevane Buddha sündis u **566 eKr Indias**, Kapilavastus, ühe väikese Nepaaliga piirneva riigi pealinnas, valitseja pojana. Buddha ei ole pärisnimi, vaid aunimi ja tähendab „virgunu“. Tema sünninimeks oli Siddhārta Gautama. Ta elas õukonnas muretut elu, abiellus ja talle sündis poeg. Pärimuse kohaselt kohanud ta ühel väljasõidul paleest esmakordselt rauka, haiget ja koolnut, keda kanti tuleriidale. Siddhārta mõistis, et need on hädad, mis kuuluvad kõikide inimeste ellu. Neljandaks kohtas ta askeeti, kes tundunud õnnelikuna. Selle elamuse ajal lahkus prints kodust ja loobus senisest elust. Temast sai kerjasmunk. (Dammann 1995: 47).

Askeetide keskel harjutas ta paastumist, hinge kinnipidamist, endassesüüvimist, kuni pärast kuut aastat äärmuslikku askeesi jõudis kehalise kokkuvarisemise ääreni, kuid rahu ei leidnud. Seepeale loobus ta lihasuretamisest, mistõttu kaaslased temast ära

pöördusid. Ta andus meditatsioonile ja elas viigipuu (bodhipuu) all läbi valgustuse või **virgumise**. Sellest ajast kandis ta Buddha nime. (Tennmann 1991: 22). Valgustuses ilmutati talle neli üllast tõde, mis on tema õpetuse aluseks. Need **neli tõde** olid: kannatus on olemas, kannatusel on põhjus, kannatustest saab vabaneda, kannatustest vabanemisele viib kaheksaosaline tee: õiged vaated, õiged kavatsused, õige kõne, õige tegu, õige eluviis, õige mõtlemine, õige keskendumine. (Breuilly 1999: 109)

Pärimuse järgi tuli pärast valgustust Buddhat kiusama kuri vaim Mara, et see kohe asuks nirvaanasse (*nirvāna*), õndsasse mitteolemisse, ilma oma ilmutusest kellelegi teatamata. Buddha pani kiusatusele vastu ja astus maailma tagasi, et panna veerema „**õpetuse ratas**“. Esimestena võitis ta oma õpetusele needsamad askeedid, kes temast ära olid pöördunud. (Dammann 1995: 48).

Askeedid, kellele Buddha jutlust pidas panid aluse munkade vennaskonnale, kes hakkas valgustatu ümber koonduma. Üha uusi inimesi liitus temaga. Ta liikus oma kaaslastega 44 aastat mööda maad, jutlustades ja õpetades. **483. a paiku eKr** suri ta rännakul Kushinagarasse. Buddha elukäik ümbritseti juba varakult legendidega, mistõttu on raske eristada ajaloolist legendaarset. (Dammann 1995: 47).

Seos hinduismiga

Õpetusel on budismis oluline roll, kuid nii mõndagi on budism oma õpetuses üle võtnud hinduismist. Siia kuuluvad näiteks püüe lunastusele, kujutlused **karmast** kui määravast jõust ja **sansaarast** (*sansāra*) kui kannatusrikkast taaskehastumisest. Metafüüsilised väited on budismis ebaolulised, budism on huvitatud ainuüksi inimesest. Inimene pole olendina mingi kindla olemisvormi kandja või hävimatu faktori (hinge, vaimu) kandja. Ta on pigem **olelusfaktorite kogum**, mis allub alalisele muutumisele. Seetõttu ei ole inimesel mingit järjepidavat „mina“, vaid see on pigem nende olelusfaktorite funktsioon. (Dammann 1995: 48-49).

Lahknemine

Juba varases arengujärgus võttis budism omaks **kolme kalliskivi** põhimõtte, mille kohaselt kõik budistid otsivad varjupaika Buddhas, dharma (õpetuses) ja *sangha*’s (kloostrikogukonnas). Õpetuse ja kogukonna olemasolu eeldas tunnustatud õpetajate

olemasolu, kelle järjepidevust sai tagasi viia kuni Buddha endani. Siit tekkisid vaidlused, mis puudutasid nii õpetajaid endid kui ka nende õpetusi. Vaidlused lõid aluse erinevatele koolkondadele, mis kujunesid kolme nõukogu toimumise ajal ja pärast seda. (Gosling 2005: 82)

Suuremate koolkondade eripärad kujunesidki mitmesuguste mõjutuste tulemusel, nii lõid *mahāsāṅghika*’d lahku *thera*’dest (varastest *theravāda*’lastest), kuna tahtsid enam kaasata ilmikuid koos kõigi nende püüdlustega, *thera*’d aga soovisid naasta kõige varasemate munkluse õpetuste juurde. Budismis on kaks peavoolu, **hinajaana** (*hīnayāna*) ja **mahajaana** (*mahayāna*), mõlemad kasvasid välja kõige varasematest traditsioonidest ning kummagi teket on raske dateerida. Mahajaana arenes koolkondade võrguks kahes suures kultuuri- ja keeleruumis: tiibeti-mongoli ning hiina-jaapani. Hinajaana budism aga oli alalhoidlikum, levides ilma suuremate muutusteta Indiast Sri Lankale ning sealt Kagu-Aasiasse. (Gosling 2005: 82) Hinajaana suuna kuulsaim koolkond oli theravaada budism, mistõttu on räägitud ka budismi jagunemisest mahajaanaks ja theravaadaks, mida kasutab ka käesolev töö.

Theravaada budism.

Lõuna- ja Kagu-Aasiale sai omaseks just **theravaada** (*theravāda*, paali k „vanimate õpetus“). Theravaada põlvneb varase India hinajaana (*hīnayāna*, „väike sõiduk“) konservatiivsest voolust ning seda traditsiooni, mis kodifitseeriti muistsel Sri Lankal, järgitakse ikka veel Birmas, Sri Lankas, Laoses, Tais ja Kambodžas. Theravaada püsimise saladus võib peituda kolmes erinevas suunitluses ranges kinnipidamises paali kaanonist, kindlate kloostriinstitutsioonide olemasolus, kus hoitakse suhteid ilmaliku valitsusega ning kolmandaks, oskuses eksisteerida kõrvuti budismieelsete rahvausunditega ja nende elemente endasse sulandada. (Lowenstein 2001: 66)

Theravaada tähistab ka selles mõttes budismi konservatiivsemat suunda, et selle järgi võivad vaid vähesed saada Buddhaks, virgunuteks. Peamiselt oli see võimalik erakluses või ranget mungaeltu järgides. (Dammann 1995: 56). Theravaada budistide põhimõtete ja praktika aluseks on **paali kaanon**, mis esitab budistliku munkluse põhijooned. Theravaada budismi keskmes on *arhat* (skr. „väärikas“) – mõiste, millega algselt tähistati askeeti, kes väärib austust oma vaimsete saavutuste tõttu. Hiljem aga

tähistati selle sõnaga inimest, kes sarnaselt Buddhale jõuab täiuse kõrgeimale astmele, mida on selles elus võimalik saavutada. (Gosling 2005: 83)

Mahajaana budism

Buddha õpetuse arenedes kujunes 1. sajandil pKr uus budismi vorm – **mahajaana** (*mahayāna*). Mahajaana tähendab suurt sõidukit. (Breuilly 1999: 108) Suur sõiduk tähendab seda, et vabanemine, kirkastumine on võimalik kõigile inimestele. Võimalus selleks on halastustegude või Buddha austamise kaudu. (Dammann 1995: 56). Mahajaana järgija võis austada või isegi kummardada Buddhat kui jumalust, kuid pidi sealjuures mõistma, et kõikidel olenditel on buddhaloomus. Kummardaja ja tema austuse objekt olid lõppkokkuvõttes üks ja seesama. Teisel teostustasandil oli mediteerija ülesanne tunda ära Buddha kui tema ise (selle meetodi võttis hiljem kasutusele chan-budism). (Lowenstein 2001: 63)

Nähtuste tühiolek ehk **tühjus** kujutab endast absoluuti, mis ongi nirvaana. See absoluut on kirjeldamatu ning sõnastamatu: see on virgumise sfäär, mis on siin, sealpoolne ja muutumatu – see on igavene tühjus. (Lowenstein 2001: 63) Mahajaana budismi kujunemisel ongi otsustavaks kontseptsiooniks *śūnyatā* ehk tühjus või tühisus. Nii nagu hinge eitamise õpetus eitab püsiva hinge olemasolu, väidab *śūnyavāda*, et kogu reaalsus on tühi. (Gosling 2005: 83) „Südasuutra“ võtab mahajaana budismi kokku kui **tühjuseõpetuse**. Esitatakse paradoks, kus nirvaanasse, teispoole sansaara-ookeani jõudnu avastab, et nirvaana ei ole üldse mitte seal. Ta on siinsamas, kujus, tühjuses, sansaaras. (Lowenstein 2001: 65)

Budismi varases arengujärgus peeti ideaalseks budistiks *arahat*’i, kes arendas arusaamu erinevatest omadustest nagu armastav lahkus. Mahajaanas asendus *arahat*’i mõiste *bodhisattva*’ga, kellel on transtsendentne mõistmine (võime näha reaalsust tühjusena) ja kaastunne kõigi elusolendite vastu. Mõiste *bodhisattva* pärineb juba *mahayāna*-eelsest ajast ning varases budistlikus rahvakirjanduses viidatakse sellele mõistele korduvalt. *Bodhisattva*’d keelduvad sisenemast nirvaanasse-teispool-taassünde seni, kuni kõik olendid on võimelised sama tegema. Inimesest saab *bodhisattva*, kui ta annab töotuse aidata kõikidel olenditel jõuda valgustuseni. (Gosling 2005: 83)

Vadžrajaana budism

Sõna *vajra* tähendab „kalliskivi, teemanti“, niisiis vadžrajaana tähendab „teemantsõidukit“. Algselt kuulus see haru mahajaanasse, kuid muutus siis iseseisvaks suunaks budismis. Suurt osa etendasid maagilised pärimused võlusõnadena, loitsudena, vormelitena (*mantra*), žestidena ja mitmesuguste toimingutena. Seda liikumist võib nimetada ka tantrismiks temas viljeldud maagia (*tantra*) tõttu. Vadžrajaana sai aluseks **Tiibeti budismile**. Ometi oli vadžrajaanal ka Indias erinevaid suundi, millest tuntuim eitab igasugust askeesi kannatuste lakkamiseks ja toob kultusse pigem rituaalse seksuaalsuse. Esiplaanile tõuseb hinduismi *šakti*, naiselik loomisjõud. (Dammann 1995: 59)

Edasine levik

Budismi leviku esimene verstapost on kindlasti kunigas Ašoka, kes kaks sajandit pärast Buddha surma valitses Magadha kuningriigis (268. ja 239. a eKr vahel). Ašoka ja tema laialdase poliitilise mõju tõttu levis budism **Lõuna-Indiasse**, Sri Lankasse ja Birmasse, aga ka kaugele läände, kuni Pärsia ja Süüriani ning koguni Kreeka kuningateni Makedoonias ja Egiptuses. Budistlikud õpetus ja kultusvormid kujunesid välja suuremas osas Aasiast enam kui tuhande aasta jooksul, kuni vadžrajaana ja tantrismi tekkimiseni, mis levisid Indiast üle Tiibeti ja Kesk-Aasia kuni **Kaug-Idani**. (Uhlig 2002: 128)

Edasise leviku ajal Aasias ulatus budismi mõjupiirkond lõunas kuni Indoneesiani, läänes Süüriani, põhjas Venemaa, Korea ja Jaapanini. Sealjuures domineeris ennast algõpetusest lähtuvaks kuulutanud hinajaana suuremas osas Kagu-Aasias, aga ka Lääne-Indias, aja jooksul välja arenenud mahajaana aga Põhja- ja Ida-Indias ning Kesk-Aasias. (Uhlig 2002: 128).

Budism Hiinas

Budism jõudis Hiinasse umbes 50. a pKr. Seal arenesid välja mitmed koolkonnad nagu Tiantai, lillevaniku ja Önnemaa koolkonnad. Veel üks kuulus koolkond oli **chan-koolkond**, mille asutas Indiast Hiinasse asunud munk Bodhidharma, kes toonitas vaikset mõtlust. (Lowenstein 2001: 90-95) Budismi tulekuga virgus uuele elule ka **taoism**. Budistlike terminite tõlkimisel kasutati tihti taoistlikke sõnu, näiteks *dao* (kulg) sai

dharma (õpetuse) vasteks, *wuwei* (toimimatus) sai tühjuse või nirvaana vasteks jne. Nii valitses pikka aega uskumus, et budism on vaid üks vahend jõudmaks taoistlikele eesmärkidele. (Conze 1994: 52).

Budism Jaapanis

Budism jõudis Jaapanisse Koreast 6. sajandil. Seal tekkis mitu suuremat koolkonda nagu Tendai, Ōnnemaa koolkonnad (mõlemad Hiina eeskujudel), samuti kujunesid Kukai shingoni ja Nichireni koolkond. (Lowenstein 2001: 104-111)

Kuulsaimaks ja mõjukaimaks sai Jaapanis aga **zenbudism**. Zen jõudis Jaapanisse 12. sajandi keskpaigas munk Eisai kaudu. „Zen“ on jaapanikeelne vaste hiina chan'ile, mis omakorda pärineb sanskritikeelsest mõistest *dhyāna* ja tähendab mõtlust. Zenbudistid usuvad, et kõigil inimestel on ühine buddhateadvus, kuid inimesi piirab pidevalt usk isiklikku minasse ning illusioon, et selline mina on olemas. Seetõttu on vaja mediteerida, et naasta algupärase teadvuse juurde, nirvaana mõistmisele. (Lowenstein 2001: 112-119)

Budism Tiibetis

Tiibetisse jõudis budism esmakordselt umbes 650. aastal kuningas Songtsen Gampo kaudu. Kõik kaksteist või kolmteist Tiibeti kloostrikoolkonda tekkisid Põhja-India mahajaana *mūlasarvastivāda* koolkonna eeskujul. Mitmete koolkondade rajajatest on kuulsaimad Marpa ja tema õpilane Milarepa. (Lowenstein 2001: 126-130) Tiibeti budismi ehk vadžrajaana kohta öeldakse sageli „**tervikdharma**“, sest see imas endasse nii hinajaana kui mahajaana õpetuse ning hõlmas ka Põhja-India tantrismi. Tiibeti budismi eripäraks on veel rituaalsed diagrammid – mandalad ja jantrad. Igaüks neist on sümbolne miniatuurne universum ja neid kasutatakse mõtlusobjektidena. (Lowenstein 2001: 138-142)

Budistlikud pühakirjad

Budistlikud kirjutised jagunevad kahte suuremasse rühma: ühed on traditsiooni kohaselt Buddha enda kõheldud ning teised aga tarkade ja õpetlaste kirjutised. Kummalgi budistlikul traditsioonil, nii theravaadal kui mahajaanal on oma pühade kirjutiste kogum

ehk kaanon. Sajandeid andsid budistlikud mungad ja nunnad Buddha õpetusi edasi suuliselt, esimest korda pandi need kirja I saj. eKr, paali keeles. (Breuilly 1999: 109)

Peamine üldbudistliku ja hinajaana mütoloogia allikas on „**Tipitaka**“ (skr. „Tripitaka“, „Kolmikkorv“) nn Paali kaanon, mis on kirja pandud I saj pKr Sri Lankal. Need Buddha õpetused jagunevad kolme ossa: „Vinajapitaka“ (Juhtimiskorv) käsitleb mungaelu reeglistikku, teine „Suttapitaka“ (Suurate ehk õpetussõnade korv) on Tipitaka mahukaim, samas ka mõtterikum ja kunstipärasem osa. Siia alla kuulub ilmselt tuntuim Buddhale omistatud aforismide kogumik „**Dhammapada**“ (Seadmuse värsid). Kolmas osa „Tipitaka’st“ on Abhidhammapitaka (Ülima Seadmuse korv) on peamiselt psühholoogilise sisuga, see koosneb seitsmest raamatust ja on filosoofiliste ja tõlgenduslike teoste kogu. (Mäll 2004: 230-233)

Kõige varasemad mahajaana pühakirjad kirjutati muistses sanskriti keeles 1. sajandil pKr. Nagu paali kaanon, jäädvustavad ka mahajaana pühakirjad Buddha sõnu. Selle tuumiku moodustavad nn mahajaanasuutrad. Suutra (skr. *sūtra* „juhtnõor, lõng“) on India kontekstis püha tekst. Esimesteks suutateks olid „**Ületava mõistmise**“ suutrad. Kui mahajaana budism levis Hiinasse, Jaapanisse ja Tiibetisse, tõlgiti pühakirjad nendesegi keeltesse, seetõttu ongi mahajaana pühakirjade peamised allikad Tiibeti ja Hiina budistlikud kaanonid. (Breuilly 1999: 109-111)

1.2.2 Õpetus

Kannatus

Dukkha (pl *dukkha*) on raskesti tõlgitav termin, enamik Lääne autoreid kasutab sõna „kannatus“, kuid selle sõna täieliku tähenduse väljatoomiseks tuleb *dukkha*’t käsitleda isikliku tegelikkusena. Buddha eristas kannatusest rääkides selliseid tundeid nagu südamevalu, masendus ja meeleheide. Kuid mõiste *dukkha* tähendab ka, et inimkogemusel on valdavalt rahuldamatuse, lõpetamatuse ja seotuse maik. Elu on lõpetamata mõtete, suhete ja tegude jada, meie elu on lühike, kogemused aga põgusad ja katkendlikud. (Lowenstein 2001: 28) Kannatuste põhjuseks on **elujanu**, soovid, mis seovad inimest maise eluga. Käesolevas peatükis on tekstinäited võetud L. Mälli tõlgitud „Dhammapada’st“ („Dhammapada“ 2005), lehekülgede asemel on kasutatud tekstile omast kohaviidet. „Dhammapadas“ kirjeldatakse seda kannatust nii:

Janudest kannustatud inimesed rabelevad nagu lõksujäänud jänessed.
Kammitsetuna ja seotuna tulevad nad pikka aega ikka ja jälle kannatustesse.

Püsitus

Suur osa kannatusest tähendab püsitust (*anicca*), see on kannatuse kaaslane. Budist näeb sünges valguses meid ümbritsevat ja eriti meis endis olevat **püsimatust**, mis ei lase paratamatult midagi lõplikult teostada ega tunda sellest ka rahulolu. Lõpuks viib surm kõik kogutu ja lahutab meid kõigest, millesse kiindusime. (Conze 1994: 13).

Buddhale omistatud aforismikogu „Dhammapada“ väljendab just seda mõtet, et muutuv ja ebastabiilne maailmas on ainult inimene võimeline teadlikult muutuma ning saama kannatavast ja piinlevast olesklejast õnnes ja rahu viibivaks targaks. (Mäll 1988a: 36) Kõik vananeb, kulub, hävineb, ainult õpetus jääb püsima:

XI:151

Isegi kuningate kaunid tõllad kuluvad. Niisamuti liigub kehad vanadusele vastu.
Üllaste Seadmus aga ei vanane, sest üllad õpetavad seda väärilistele.

Isetus

Kolmas olemist määrav tunnus budismis on ilma „**iseta**“ **olek** (*anatta*). Kõik nähtused, olendid on ilma hinge või püsiva „iseta“. Inimisiksuse keskmes pole püsivat hinge, „mina“ ega ego. Inimolendid koosnevad viiest püsitust kogumist (keha, tunne, taju, karma ja teadvus), need kogumid klammerduvad ego mõiste külge, mis neid ühendab, kuid tegelikult pole seal muud kui **rida protsesse**. (Lowenstein 2001: 28-29) Inimest kui reaalsust, kui tõeliselt eksisteerivat „mina“, ei ole olemas. Inimene on budismi järgi mööduv, sündiv, surev ning seejärel uuesti sündiv nähtus, pidevalt muutuva ja sealjuures kaduva kehalikkusega, samas ka tegude, mõtete, tunnete, aistingute kogum, mis sõltub tema karmast. (Uhlir 2002: 69). „Dhammapadas“ on selle kohta kirjutatud nii:

XXV: 374

Kui ta saab aru oma isiksuse koostisosade tekkimisest ja lakkamisest, siis tunneb ta rõõmu ja õnne. Taibukale on see surematusejoogiks.

Sansaara

Indialaste arusaama hingede rändamisest nimetati sansaaraks. Sanskriti sõna *sansāra* tähendab sõna-sõnalt „igitiirlemine“, mis viitab hingede rändamisele läbi

lõpmatu arvu soovimatute elude. See surma ja taassünni mehaaniline tsükkel toimub universumis, mis ise allub samuti hävimisele ja taasloomisele. (Lowenstein 2001: 16) Tarmo Kulmari „Üldise usundiloo õppesõnastikus“ on sansaara definitsioon järgmine: „Sansaara on lõputu **ümbersündide ahel**, mis hõlmab nii inimesi, loomi kui üleloomulikke olendeid ja kus karma seadus määrab selle, kellena olend järgmisena sünnib. Hinduismi järgi sünnib ümber hing, budismi järgi surmaeelne teadvuseseisund (dharmade kogum). Inimese eesmärgiks on vabaneda ümbersünniahelast“ (Kulmar 2000: 62).

Linnart Mälli sõnaseletustes tema enda tõlgitud „Dhammapada“ variandis, on sansaarat defineeritud kui „mõiste, mis väljendab alguseta tiirlemist ümbersündide ahelas. Sansaara on individuaalne, mis tähendab, et seda ei saa samastada maailmaga /-/ Sansaara lõpp on nirvaana ja see on samuti individuaalne“ (Mäll 2005: 96).

IX: 126

Mõned sünnivad uuesti üsast, pahelised satuvad põrgusse, head taevasse,
meelemürkidest vabad aga vaibuvad täielikku nirvaanasse

Karma

Inimeste ja teiste olendite üle on valitsenud teinegi seadus, mis määrab nende koha nendes kosmilistes muutustes. See oli karma (sõna-sõnalt „tegude, seemne“) seadus. Karma seaduse kohaselt kujuneb olend selliseks, nagu määrab tema tegudest tulenev vaimne pälvimus või sellepuudumine. Heale teole järgneb pälvimus ning see viib soodsale taassünnile. Halb tegu, kas kavatsuslik või mitte, viib halbadesse sündidesse. (Lowenstein 2001: 16) Saksa uurija Helmut Uhlig on kirjutanud, et **karma** mõjutab peale inimese surma ka tema järgnevaid elusid, sest karma on kokkuvõtte tunnetest, mõtetest ja tegudest – kõigest sellest, mis meie kehalisest kujust on teispoolsuses järele jäänud. Me loome oma karma ise külvi ja lõikuse seaduse järgi ja see võib ka uuesti kaduda. Nii tähendabki karma mõjutuste kogumit iga järgmise elu jaoks. (Uhlig 2002: 28) Näide selle kohta „Dhammapada’st“:

XVIII: 240

Nagu rooste sööb ära raua, kuigi ta sai tekkida vaid tänu rauale,
nõnda ka omaenese teod toovad õnnetust sellele, kes ei täida juhiseid.

Põhjuslikkuse Seadus

Buddha teine keskne ilmutus oli sõltuvusliku tekkimise teooria. Selles näitas ta, et inimelu iga aspekt on olemise mingi varasema mõju või seisundi tagajärg. Miski ei eksisteeri iseenesest: kõik tekib millegi muu tõttu ning kaob seejärel. Buddha jõudis järeldusele, et kannatus on isikliku karma (endiste tegude) tagajärg, kuid karma koguneb vaid **teadmatuse** tõttu. (Lowenstein 2001: 30)

XXIV: 338

Nagu maharaiutud puu hakkab uuesti kasvama, kui ta juured on terveks ja tugevaks jäänud, nii tuleb kannatus ikka ja jälle, kui ei juurita välja kalduvusi janudeks.

Nirvaana

Varajane budism vaatles nirvaanat kui tõelist pääsemist sansaarast. Sanskriti keeles tähendab nirvaana „vaibumist“ või „kustumist“. Kuigi see termin pärineb eelkõige hinduistlikest pühakirjadest, on ta eeskätt budistlik. Buddha õpetus oli teistsugune, „mitte-hinge“ ehk „mitte-mina“ õpetus (*anatta*). Seega oli nirvaana niisugune seisund, mida sai kogeda üksnes see, kes oli **ületanud oma „ise“** ja igasuguse kujutluse sellest. Kui sansaarat kogeb igäüks kõigi oma elude jooksul, siis nirvaana jääb väljaspoole igapäevasõnu ja tavamõisteid. (Lowenstein 2001: 17)

Mõiste nirvaana aluseks olev verb tähendab ka „hajuma, välja aurama“, seejuures ei mõelda aga elu või olemasolu lakkamist, vaid iha, olemistungi kadumist. Nirvaana ei ole olemine ega mitteolemine. Nirvaanat võib inimene ka eluajal süüvinuna läbi elada, kuid täielikuks saab see alles pärast inimese surma. Kuna tolles enam midagi ei aistita, kirjeldatakse seda ülima **õndsusena**. Siiski oleks kohatu tõlgendada nirvaanat olematusena või eimiskina. (Dammann 1995: 52).

XXIV:348

Vabane minevikust, vabane tulevikust ja vabane sellest, mis on nende vahel, ning mine vastaskaldale.

Kui meel on kõigest vaba, ei satu sa enam sündi ja vanadusse.

Tähelepanelikkus ja kaastunne

Budistliku õpetuse kohaselt on kõik asjad maailmas pidevas muutumises ning ainult midagi natuke enam kui illusioonid. Buddha õpetuse järgi on kogu valu ja kannatuse põhjuseks soovid ja enesekesksed teod. Budistlik tegevus püüab väheneda enesekesksuseks ja arendada **kaastunnet**, seda nii tegevuses kui ka mõtetes. Kaastunne

on budistidele väga oluline. See tähendab isetut käitumist – teiste asetamist endast ettepoole. (Breuilly 1999: 118)

IV:53

Nagu lillekimbust saab punuda palju pärgi,
nõnda suudab ilma sündinud surelik palju head teha.

Dharma

Budismis võib dharmal olla mitmeid tähendusi. See on budistlik õpetus, õige tee ja kõikide asjade tõeline olemus. Virgunud Buddha mitte ainult mõistab dharmat, vaid temast saabki dharma. Buddha esimest jutlust pärast valgustumist on kirjeldatud dharmaratta veerema panekuna. (Breuilly 1999: 111) Dharma tähendab **vaimset jõudu**, mis on võimeline ühekorraga olema kõikjal. Üks vaimne tõde on kõige selle taga, mida tajume nii endas kui enda ümber. See on tõeline, vastandina ainelise maailma nähtavatele asjadele, see ei puuduta asjade välist külge, vaid on oma sisemiselt koos juhtiva seadmusega nende sees. (Conze 1994: 19).

VI:79

Seadmust maitsnu elab õnnelikult ja kirka meelega.
Tark tunneb alati rõõmu õilsate kuulutatud Seadmusest.

Mõtlus

Mediteerimine kui selline on laialt levinud kõikjal ja seda ka enne budismi. Nagu hinduistid otsisid ka budistid absoluuti, kuid budistlik absoluut ei olnud mitte sulandumine maailmavaimu, vaid jõudmine nirvaanasse, sisemisse seisundisse, kus puudub „mina“. (Lowenstein 2001: 44) **Mõtluses** on olulised kolm eesmärki. Esiteks püütakse nihutada tähelepanu tunnete maailmast teisele, peenemalt tajutavale alale, rahustades nii inimeses möllavad kired. Ainus väärt teadmine on see, mis on avastatud mõtluses, mil välised meeled on valvatud. Teiseks püütakse koondada argiasjadega hõivatud tähelepanu iseenesele, koos kõigi pidevalt muutuvate meeleliste ärrituste ja mõtetega. Kolmandaks püütakse süüvida ülitunnetuslikku ilma, tõusta meeliülendavasse teadvusesse ja selle otsiskelu kaudu jõuda tühjusesse, lõplikku tõelusesse. (Conze 1994: 15).

XIV:181

Isegi jumalad kadestavad süvenenud tarku,
oma mõtteid valitsevaid täiuslikult kirkastunud,
kes tunnevad vabanemisrahust rõõmu.

1.3 Taoism

Ei ole kerge defineerida läbi ajaloo taoismi filosoofilist ja religioosset süsteemi ning selle erinevaid aspekte. Filosoofid, keda on liigitatud taoistlikku koolkonda, moodustasid pigem väikese ringi, hõlmates õpetajat ja piiratud arvu distsipliine. Kuna enamus taoistliku ringi kirjutisi on läinud kaduma, on taoism oma põhiolemuselt tollasel kujul esindatud „**Daodejingi**“ lahtiseletatud õpetustes, mis on omistatud Lao Zi'le ja Zhunag Zi omanimelises teoses „Zhuang Zi“. Liites nende filosoofilised ja kirjanduslikud väärtused, on mõlemad tööl suur religioosne tähtsus. Ühelt poolt paljastasid nad müstiliste ringide eksisteerimise kirjutamise ajal, teiselt poolt aga avaldasid fundamentaalset mõju järgnevale religioonile ja taoistlikule praktikale. (Baldrian 1987: 288)

Hiinas varem levinud konfutsianism ja mohism olid aktiivsed filosoofiad, mis tegelesid riigi valitsemise viisidega ja moraalseste küsimustega. Nad olid „siit-ilma“ filosoofiad. Kui linnades tegutsesid aktiivse filosoofia õpetajad, siis maapiirkondades tegutsesid vastupidise suuna esindajad. Nad väitsid, et muutuvat maailma hoiab koos **kõikühtsuse printsiip**, mis samas paneb kõik oleva liikuma, voolama. Seda nimetati *dao*'ks. Neid mitte-aktiivse filosoofia esindajaid hakati nimetama taoistideks ja just nende arutlused panid aluse hilisemale müstilisele mõtlemisele Hiina kultuuris – taoistlikule religioonile. (World Religions 1984: 327)

1.3.1 Ülevaade

Kolm õpetust, müütiline mõtlemine

Hiina kolm suurima levikuga usundit on **konfutsianism, taoism ja budism**. Konfutsianism ja taoism on mõlemad tekkinud Hiinas peaaegu samal ajal. Esialgu olid mõlemad filosoofilised süsteemid, hiljem kujunes konfutsianismist riigifilosoofia ja -kultus, mille keskmes on sotsiaal-eeetilised küsimused. Taoism aga arenes rahvausundiks, mis sisaldas palju rituaale ja suhtlemist üleloomulikuga. Budism jõudis Hiinasse II saj. pKr mahajaana vormis. Need kolm religiooni on üksteisega põimunud sel määral, et

hiinlased ei kõnele kolmest usundist, vaid kolmest õpetusest (*san jiao*) ehk kolmest teest. (Mauranen 1990: 70)

Nii sotsiaal-eetiline konfutsianism kui panteistlik-müstiline taoism on viidavad ühise nimetuse alla kui **kosmilise harmoonia religioonid** (nn. universism). Kultuurilooliselt ulatuvad nende juured vanadesse agraarreligioonidesse, kus maa ja taeva vaheline kosmiline harmoonia makrokosmoses vastas inimühiskonnas valitsevale sugupoolte vastandamisele ja harmooniale mikrokosmoses. (Paulson 1963: 25) See põhineb ettekujutusel looduses valitsevast kahest väest: *yin*'ist ehk naiselikust, passiivsest, tumedast ja *yang*'ist ehk mehelikust, aktiivsest, heledast väest. ***Yin ja yang*** on kaks ürgalget, mille lakkamatus vastastikuses ühtsuses toimub universumi kujunemine ja areng. Nii moodustavad nad eelpool nimetatud sugupoolte vahelise harmoonia ja vastanduse sümboli. (Kelder 1988: 54)

Taoism

Nii kujuneski paralleelselt puhtriikliku konfutsianismiga Hiinas välja rahvareligioon taoism, mis sai alguse sõdivate riikide ajastu filosoofide, eelkõige Lao Zi ja Zhuang Zi õpetustest ning millele jätsid jälje ka hiina **muistsed uskumused**. Kui konfutsianism redigeeris vana rahvausku ja -kombeid, siis taoismis on rahvausk säilinud uuendusteta. Taoismis on alles hiina vaimu kõige muistsemad tahud, selles elab edasi vanade metsarahvaste maailmanägemine, kes ei ole veel muutunud põlluharijateks ja ei ole katkestanud sidemeid ürgloodusega. (Kaplinski 1996: 167-168)

Tavaliselt tehakse vahet taoismi kahe külje vahel: **filosoofilise taoismi** (*dao jia*) all mõeldakse muistsete õpetajate ja nende kommentaatorite filosoofilisi kirjutisi, **taoistliku religiooni** (*dao jiao*) aga iseloomustavad *dao* rituaalne ülistamine ja surematuse otsing. (Hiina 2002: 90) Taoismi tuumikuks on õpetlase Lao Zi mõtted, mis on kirja pandud tema teoses "Daodejing" ("Kulgemise väe raamat"). *Jing* tähendab raamatut; *de* (*te*) tähendab toimimist, häid tegusid, jõudu, väge; *dao* (*tao*) tähendab teed, kulgemist, algpõhjust, logost, loodusseadust, mõtet, kõrgemat olendit. (Dammann 1995: 68)

Sõna *dao* tähendab niisiis teed või rada, täpsemalt **kulgu** ja seda kasutatakse paljudes Hiina filosoofilis-religioossetes traditsioonides. "Daodejingis" on sellele

omistatud kosmilise printsiibi tähendus, universumi algse ja igavese tahu tähendus, millel rajaneb kogu loodud maailm, selle mitmekesisus ja vormid. Universum on pidevas voolamise seisundis, milles kõik algab muutumatu kulgemisega ja pöördub selle juurde tagasi, igavesti vaheldudes ja voolates. (Hiina 2002: 90) Universaalne *dao* on loomulikkuse, lihtsuse ja isegi nõrkuse, allaheitlikkuse vägi. (Waldenfels 1988: 636)

Taoismi õpetuses on palju ühist metsarahvaste ideoloogiaga, palju Hiina muistsele rahvausundile omast. Tasakaal on metsarahvaste ideaal; mitte rikkus, kasv, vägevus nagu maaharijatel. Väärtusteks on ettevaatlikkus ja tagasihoidlikkus, kõige tähtsam on elu katkematu **ringkäik**. Metsarahvaste ideaal on väike suletud maailm, kus kõik aina kordub ja end taastab. Selles väljenduvad ka taoismi põhiseisukohad. (Kaplinski 1996a: 143)

Dao liikumised pole peale sunnitud, vaid toimivad loomulikult ja sundimatult. **Sundimatus** on *dao* tegutsemise põhimõte ja seega peaks ka inimese käitumine (kes tahab *dao*'ga kooskõlas olla) olema sundimatu. *Dao* on universumiprintsiibi ilming, kõigi asjade ühine printsiip ja kõige oleva terviklikkus. *Dao*'d mõistetakse läbi vaistliku teadmise, tunnetuse või tajumise – see võime on mõistuse ülene ja ületab tähenduse tajusid. (The New Princeton Encyclopedia of Poetry and Poetics 1993: 189)

Eristatakse inimest loodusest, keha meelest, naist mehest, head kurjast, ülikuid lihtrahvast, kulgejat kulgematust, kuid ükski neist eristustest ja vastandustest pole absoluutne ja vältimatu. **Vastand vajab vastandit** enese olemasoluks. Samas aga pole mittekulgevat olemas, nendena näivad on vaid teadmatult, märkamatult või tahtmatult kulgejad. Seda seetõttu, et kulg ei peatu ega ole kellegi teadmatuse tõttu peatatav. Selles osas tõuseb taoism esile teiste religioonide hulgas. Ta ei tauni kedagi ega midagi. Seega ei kujuta "Daodejing" endast mingit moraalkoodeksit, kus antakse käitumisjuhiseid. Selle asemel soovitab ta mittetoimida, s.t. püsida loomulikus kulus. (Mölder 2001: 76)

Lao Zi õpetus

Lao Zi räägib väe ammutamisest kosmilise jõu rütmist ja **toimimatus**est (*wu wei*), mis vastandub selle loomulikule liikumisele. Sel viisil võivad kõik asjad tekkida iseenesest vastavalt nende loomusele. Seda väge illustreeritakse "Daodejingis" nõrkade ja alistuvate asjade näitel – nagu voolav vesi, mis võib ära kulutada ka kõige raskema kivi.

”Daodejing” on ka traktaat heast valitsemisest. Lao Zi järgi on ideaalne valitseja niivõrd eemalseisev ja peen, et rahvas ei saa arugi, et teda valitsetakse. (Hiina 2002: 90-91)

Muistne taoistlik filosoofia järgib asjatundlikult ja arukalt looduse kulgu, voolu ja toimet, nähes inimese elu **maailma kulgemise** lahutamatu osana, mitte sellest väljaspool olevana või sellele vastanduvana. Taoistlikult vaadeldakse loodust ja inimest tervikuna, kokkukuuluvana, ühtse organismina. Meie ise ja meie ümbrus oleme ühtse välja kulgu, mida hiinlased nimetavad *dao*’ks. (Watts 1989: 7)

Zhuang Zi õpetus

Teine filosoofilise taoismi suur tekst on ”Zhuangzi”, mis sai Hiina kombe kohaselt nime selle autori, Zhuang Zi järgi, kelle õige nimi oli Zhuang Zhou. Zhuang Zi elas aastatel 369-286 eKr, temale omistatud filosoofilis-poeetiline raamat on üks tähtsamaid taoistide klassikalisi teoseid. (Kaplinski 1996c: 147) Zhuang Zi vaimustub *dao* lõpmatutest ilmingutest ja selle sõltumatusest inimlikest väärtustest. Ta arvestab tegelikkuse loomuse ja selle peegeldustega lõpmatutes variatsioonides ning muudatustes, mis ilmnevad nii elus kui surmas, mida ta näeb *dao*’ga **ühtesulandumisena**. (Hiina 2002: 91)

Zhuang Zi õpetuse põhiteema on – kuidas saada tõeliseks inimeseks (*zhenren*). Ühiskondlikud olud on Zhuang Zi järgi hukas ja ainult takistavad tõeliseks inimeseks saamist. Nii loobus Zhuang Zi oma õpetuses katsetest muuta olusid ja tegi panuse inimese sisemisele arengule, tema taevase loomuse taasleidmisele. Ülimaks mõisteks sai **kulgemine**, mis kõikeläbivalt tagab selle, et universumis valitseks tasakaal. Zhuang Zi ei eiranud riiki ja ühiskonda, vaid leidis, et seda suudavad muuta ja parandada ainult need, kes on kõigepealt ennast leidnud, saanud üle egoistlikest tungidest, mõistnud taevalikku ega lase end kõrvale kallutada kulgemisest. (Läänemets 2001: 1094)

Muu taoistlik kirjandus

Taoistlikusse kaanonisse kuulub peale Lao Zi ja Zhuang Zi veel teisigi autoreid. Kuulsaim neist on Lao Zi mõtteid edasi arendanud müütiline filosoof **Lie Zi**, kes elas viiendal sajandil eKr. Tema teos kannab pealkirja ”Allikana pulbitseva algpõhjuse tõeline raamat”, mida traditsiooni kohaselt kutsutakse lihtsalt ”Liezi”. Raamat sisaldab peamiselt

rahvalikke mõistujutte, vanasõnu, legende jms. (Dammann 1995: 69) Veel üks tuntud taoistlik raamat samuti Hani ajast, on **”Huainanzi”**, autoriks Huainani valitseja Liu An. Ka see raamat sisaldab tao-tarkadega seotud legende, rahvajutte ja müüte, kuid ka filosoofilisi peatükke. (Dammann 1995: 69)

Taoistlik religioon

Taoistliku religiooni aluseks peetakse üldiselt Taevaste Õpetajate sekti loomist Hani dünastia ajal . Esimestel sajanditel pKr hakati Lao Zi’d austama kui Kõige Kõrgemat Isandat Laod, üht Kolmest Puhtast, taoismi kõrgeimast jumalast. Asutati mitmeid **koolkondi** nagu Taevaste Õpetajate (*Tianshi*), Ülima Puhtuse (*Shang Qing*), Püha Kalliskivi (*Ling Bao*), Ülima Täiuse (*Quanzhen*) jt koolkonnad. (Hiina 2002: 92)

Taoism ja rahvausund

Enamik hiinlasi ei pidanud end kunagi taoistiks, budistiks ega konfutsianistiks – tavaline inimene järgis liitreligiooni, mida nimetati lihtsalt jumalate teenimiseks või **jumalate usundiks**. Seda vormitut, kujutut ja süsteemitut rahvareligiooni nimetatakse sageli lihtsalt taoismiks, kuid tegelikult peegeldas see nii taoismi, budismi kui ka konfutsianismi üldisi hoiakuid ja eetilist õpetust ning sisaldas mitmesuguseid iseseisvaid usutalitusi, mis olid olemas juba enne väljakujunenud traditsioone. (Hiina 2002: 102-103)

1.3. 2 Õpetus

Dao

Dao on nähtamatu, tabamatu, kõikjal toimiv, loodust, inimühiskonda, indiviidi käitumist ja mõtlemist suunav kulg, seadumus, ta on lahutamatu materiaalsest maailmast ja juhib seda. *Dao* on **tee, kulg**, mis on igavene ja ajatu, loomulik ja üleüldine maailma spontaanse tekkimise, arengu ja hävimise seaduspärasus. *Dao* sünnitab kõik asjad ja olendid, on toimimatu, samas kõike toimetades; on vormitu ja nimetu, tühi ja ammendamatu, ometi on ta kõikjal ja kõiges. *Dao* on iseenda algus ja alus ega sõltu ei ajast, ruumist; tal pole algust ega lõppu. Tunda *dao*’d – tähendab tunnetada looduse seadusi ja neid järgida. (Kelder 1988a: 63)

Dao on **protsess, vool**, käik. Eesti keeles on *dao*'d tõlgitud kui kulgu, kuid mitte kõik orientalistid ei ole sellega nõus (sealhulgas Jaan Kaplinski). Käesolevas töös on kasutatud kõrvuti nii "kulu" mõistet kui *dao* mõistet jättes selle tõlkimata. Kõik saab alguse *dao*'st, *dao* sünnitab kõiksuse, mis jaguneb kaheks vastanduseks – *yin*'iks ja *yang*'iks, mida ühendab eluhingus *qi*. Neist sünnib siis kõik muu, tuhanded olevused. (Kaplinski 2001: 122) Siin ja edaspidi on esitatud "Daodejingi" tekstinäidetena Linnart Mälli tõlget (Lao Zi 1979), lehekülgede asemel on kasutatud tekstile omast kohaviidet.

XLII
kulg sünnitab ühe
ühest sünnib kaks
kahest sünnib kolm
kolmest sünnivad musttuhanded
musttuhanded
/---/

Suur *dao* on nimetamata *dao*

"Suur Tao on nimetamata. Suur vaidlus on sõnadeta. Suur inimlikkus ei ole inimlik. Suur tagasihoidlikkus ei ole tagasihoidlik. Suur vaprus on vihkamiseta. Väljapaistev Tao ei olegi Tao" (Zhuang Zi 1989: 24). Zhuang Zi on esimene teadaolev hiina mõtleja, kes esindab kindlat nominalistlikku seisukohta, et nimedel on vaid kokkuleppeline vahekord asjadega. **Nominalistlik** filosoofia (see, et ülim tõde on väljendamatu ja igasugune kirjeldus ning igasugune filosoofia on puudulik, poolik) on nii Hiinas kui üldse Kaug-Idas väga levinud arusaamine asjadest. (Kaplinski 1996b: 148-149) "Daodejing" algab sõnadega:

I
kulgetav kulg on püsitu kulg
nimetav nimi on püsitu nimi
/---/

Vastandite suhtelisus

Yin-yang'ilikud vastandid polegi mitte vastandid, vaid eeskätt just teineteist tingiv ja teineteisest lähtuv, teineteisesse üleminev paarsus. *Yang*, saavutades äärmuse, muutub *yin*'iks ning vastupidi. Üks sisaldab alati eneses ka potentsiaalselt teist. (Kelder 1988b: 64) Avatud maailmas **ei ole absoluutseid mõõtusid**. Kõik oleneb taustsüsteemist, sobival taustal võib karvaotsake olla hiigelsuur ja hiidmägi tilluke. Samal ajal ei saa rääkida

asjadest mõõduta. Mõõdust ei saa aga rääkida mõõtjata. Subjekt ja objekt kuuluvad lahutamatult kokku, inimene ja ilmamaa on üks tervik. (Kaplinski 1989: 43)

II
taeva
all kõik mõistavad ilusa ilusaks
siit ka inetus
kõik mõistavad hea heaks
siit ka halb
sest
olev ja olematu sünnitavad teineteist
raske ja kerge täiendavad teineteist
/---/

Shengren

Oluline joon taoismi puhul on loomulikult selle kandja, taoist – inimene, kes järgib *dao*'d, suurt kulgu, voolamist. Õnnis on see, kes jääb igas olukorras kõigutamatuks, rõõmustamata ka edu üle. (Läänemets 2001b: 1083) **Täieliku-täiusliku** inimese loomus on loodusega täielikus harmoonias – nii ei saa tema ja maailma vahele tekkida konflikti ega sigida hirmu ja muid negatiivseid tundeid. (Kaplinski 1989: 44) Õnnis (*shengren*) esineb paljudes vanahiina tekstides; ta on ideaaltüüp, vabanenud pahedest, saanud tühjaks, saanud kulgejaks. Samas on ta „Daodejingis“ justkui kohalviibiv, viies meid mõttele, et Lao Zi ise ongi see õnnis, kulgeja. (Läänemets 1997: 1235).

XXIII
/---/
sellepärast ole kulgeja
kulgeja on sama mis kulg
/---/
kes on sama mis kulg
seda rõõmustab kulg
/---/

See on Too

Taoism armastab paradokse: ”See on Too” on taoismi üks põhimõtteid, mille olemuse on hästi lahti seletanud Alan Watts: ”Me peame eelkõige vabanema kõne- ja mõtlemisharjumusest, mis jagab maailma kaheks ning ei lase meil näha, et *see* – vahetu, igapäevane ja praegune kogemus – ongi TOO, universumi eksistentsi täiuslik ja ülim olemus” (Watts 1990: 1). See lihtne arusaamine kannab taoismi ideed kõikide asjade

ühtsusest ja kokkukuuluvusest. Nii lakkab eksistents olemast probleem, meel on rabatud kõigi asjade – isegi nende, mida tavaliselt halbadeks peetakse – enesestmõistetavusest ja kohasusest. Maailma juhib ja korraldab ülimõistus, millena võib näha *dao*'d. Selline arusaamine ongi Too, mõistmine, et kõik on nii nagu peab. (Watts 1990: 3)

Zhuang Zi ütleb selle kohta oma raamatus nii: "Pole asja, mis poleks "too". Pole asja, mis poleks "see". /---/ "See on ka "too". "Too" on ka "see". "Tolles" on koos "jaa" ja "ei". "Selles" on koos "jaa" ja "ei". Tõesti, kas siis ongi "seda" ja "toda"? Tõesti, kas siis ei olegi "toda" ja "seda"?" (Zhuang Zi 1989: 28).

Naasmine

Naasmine on veel üks keskseid ja mitmetahulisi kujundeid "Daodejingis". Kõik asjad naasevad, kulg ise naaseb – see on **tsüklilise** maailmatunnetuse peegeldus. Inimene on saanud olevaks üleüldise kulgemise (liikumise, muutumise) tõttu. Tegelikult on kulgemine (liikumine) absoluutne ja seismine suhteline: inimene, kas ta tahab või mitte, kulgeb ikkagi: teadlik kulgemine on vaid valutum kui ebateadlik. (Mäll 1979: 62)

XL
kulgedes liigub naasja vaid
kulgemist kulutab nõrguke vaid
taeva all musttuhanded sünnivad olevast
olev sünnitab olematust

"Daodejingi" ideaal on naasmine, s.t. igavene ringkäik. Naasevad ka inimesed – lapse seisundisse, loomulikkuse, lõpmatuse seisundisse. (Mäll 1998: 81) Sellises taoistlikus tunnetuses kestvus, ringkäik algab looduse ringkäigus, kestvust ei piira ajaline raam, eksistents jätkub surma järel. Ka see on naasmine. (Trubon 1990: 31)

Tühjakssaamine

Tühjus, puudumine, mitteolemine on samuti *dao* teostamise vahend. Sellest vaatepunktist on *dao* kui eimiski, mis sisaldub oma **tühjuses** ning moodustab sellest kõiki asju, olendeid ja nähtusi, sealhulgas ka iseennast. (Kelder 1988a: 66) Ideaaliks seatakse inimese tühjakssaamine, mille käigus inimene unustab kõik õpitu ja väärtustatu inimliku olemise tasemel – kombed, muusika, inimlikkuse ja kohasuse, et teha süda vabaks kõikeläbivale kulule. See ei tähenda kommete ja muu ignoreerimist, vaid võimet

loobuda kõigest sellest, millesse ollakse kiindunud ja milles püsitakse. (Läänemets 2001: 1087)

XI

kolmkümmend kodarat koondame ainsasse rummu
see mida pole
teeb ratta kasutatavaks
vaasi vormime savist
see mida pole
teeb vaasi kasutatavaks
/---/

Vaimuselt, rahu, tasakaal

Seda printsiipi peab väljendama lausa kolme mõistega, mis tegelikult sisalduvad kõik esimeses neist – vaimuselt. Rahu, tasakaal, harmoonia ongi see väljendatu selgus, mille poole taoism püüdleb. *Dao*'ga on seotud puhas arusaamine, **vaimuselt**. See selgus on midagi igitavalist ja loomuomast, millest eemaldudes ei aita aga ükski intellekt. (Trubon 1990: 65) Taoismis valitseb üldinimlik püüe harmoonia, vaimuselt, hingerahu ja arusaamise poole. (Kaplinski 1989: 38)

XVI

saa täiesti tühjaks
säilita vankumatu rahu
/---/

Loomulikkus, lihtsus on eeldus vaikuse saavutamiseks, mis omakorda on rahu saavutamisel oluline. Nii saab lihtsast ja nimetust suur selgus ja rahu, mis kannab endas suurt kulgemist, *dao*'d. Omamoodi on see selguse, **rahu ja tasakaalu** printsiip kokkuvõtte kõikidele teistele siin esitatud taoistlikele joontele – *dao* ongi rahu, vaimuselt ja tasakaal.

2. IDA MÕJUD EESTI LUULES

Ida mõjude leidmiseks selles peatükis on toodud näitena kolm eesti kõige idamõjulisemat luuletajat: **Ernst Enno, Uku Masing ja Jaan Kaplinski**. Iga peatükk algab luuletaja eluloo ja vaadete kirjeldamisega ning järgneb ida-mõjude analüüs põhimõistete kaupa. Mõisted ei ole jaotatud usundite kaupa, vaid luulepõhiselt, arvestades usunditevahelist ühisosa ja luule eripära.

2.1 Ernst Enno

2.1.1 Ernst Enno elu ja vaated

Elulugu

Ernst Enno sündis 8. juunil (vkj 27. mail) 1875 Tartumaal Rannu kihelkonnas. 1884. a ostis isa Rõngu vallas **Soosaare** talu, millest sai Enno lapsepõlvkodu ning millest hiljem kujunes tema luules kojuigatsuse ja kadunud kodu sümbol. Perekond oli usuküsimustest huvitatud, tema vanemad olid kristlased, eriti veendunud baptist oli ema Anna, kes hiljem pojale muude uskudega tegelemist pahaks pani. (Sööt 1934: 294). Teine oluline mõjutaja oli pime vanaema, kes noorele Ennole lugematul hulgal muinasjutte jutustas ja nendega lapse kujutlusvõimet toitis.

1886. a läks Enno õppima Tartu Treffneri eragümnaasiumi, hiljem reaalkooli. Anu Seidla oletab oma bakalaureusetöös, et Enno kokkupuude **teosoofilise** kirjandusega võis alguse saada juba siis, kuigi selle kohta konkreetseid tõendeid pole. (Seidla 1986: 12) Edasi läks Enno õppima Riia Polütehnikumi kaubandusteaduse osakonda ja astus eesti üliõpilaste korporatsiooni „Vironia“ liikmeks. Sel ajal luges Enno palju teosoofilis-filosoofilist, aga ka filosoofilist kirjandust. Teda tollal huvitanud autoritest on teinud ülevaate Bernard Kangro (Kangro 1937: 13).

1902. aastal töötas Enno aasta „Postimehes“, seejärel, pärast Polütehnikumi lõpetamist, asus 1904. aastal Karl Menningu asemel juhtima ajakirja „**Linda**“ toimetamist. Kui ajakiri 1905. aasta lõpus suleti, töötas Enno pool aastat ajalehe „Isamaa“ toimetuses. 1906-1909 elas Enno vanemate juures Soosaarel, kus valmisid tema esimesed luulekogud „Uued luuletused“ (1909) ja „Hallid laulud“ (1910) ning proosaraamat „Minu

sõbrad“ (1910). 1909. aastal asus Enno tööle Valga krediidiühingu asjaajaja kohale ja abiellus Ella Sauliga. (Säärits 1969: 486-487).

Andmed Enno otsesest tegelemisest filosoofilise ja teosoofilise kirjandusega vahepealsel ajal puuduvad. Valgas tegeles Enno peale ametnikutöö aga pidevalt tõlkimise ja lugemisega. Ta andis lisaks eesti keele tunde kohalikus Valga koolis ning määrati seetõttu 1919. aasta lõpul **Läänemaa koolinõunikuks**. 1920. aastal ilmusid luuletuskogud „Kadunud kodu“ ja „Valge öö“. Töökohustustega seotud pikkadel jalgsirännakutel jätkas Enno luuletamist, eriti viljakas oli ta sel perioodil lasteluules. Meretuulistele talvistele ametikäikudele ei pidanud vastu aga Enno tervis, ta haigestus kopsupõletikku ja ta suri 7. märtsil 1934. (Säärits 1969: 487).

Vaated, elukäsitlus

Väga paljud uurijad on Ennot maailmavaateliselt seostanud just **teosoofiaga**. Sööt arvab, et Enno võis kuuluda rahvusvahelisse Teosoofilise Ühingu või mõne muu teosoofilise haruseltsi liikmeskonda. (Sööt 1934: 193) Sööt oletab, et Enno võis vabamüürlaste maailmavaate ja idamaiste usundiliste küsimustega tegelemiseks tõuke saada juba Riia päevil, puutudes kokku kaasvõitlejatega, kes sellekohast kirjandust lugesid. Ka kirjutab Sööt, et Enno raamatukogu rikkalikuma osa moodustasid filosoofilis-teosoofilised teosed ja et ta just Haapsalu-päevil täielikult sellealasele kirjandusele pühendus. (Sööt 1934: 292).

Vaapo Vaher on arvanud, et teosoofia haaras Ennot just oma **ida-ihalusega**, aga kindlasti ka kui õpetus süüvimisest iseendasse. (Vaher 1999: 138). Anu Seidla oletab oma bakalaureusetöös, et Enno võis olla tuttav tollal ka Eestis levinud india filoloogi ja religiooniuurija sakslase Hermann Oldenbergi teostega Vana-India kirjandusest, veeda religioonist ning Buddhast. (Seidla 1986: 17) Enno tegelemisest idamaiste usundite ja filosoofiaga ning teosoofilise kirjandusega annavad aimu tema käsikirjalised tõlked, mida säilitatakse Eesti Kirjandusmuuseumis. Enamus neist on dateeritud aastatega 1916-1928, kuhu võiks ilmselt paigutada ka ülejäänud dateerimata käsikirjad.

Teosoofilisest kirjandusest oli Enno lemmikautoriks **Bô Yin Râ** (1876-1943) (kodanikunimega Joseph Anton Schneiderfranken), saksa kirjanik ja filosoof, kes uskus, et inimene peab otsima teed oma sisemise elu poole, endas loomaliku hinge ületama, et

ürgvaim saaks temas avaneda. (Seidla 1986: 19). Enno käsikirjaline tõlge Gustav Meyrink'i eessõnast Bô Yin Râ raamatule „Das Buch vom lebendigen Gott“ on säilinud Eesti Kirjandusmuuseumis (EKM EKLA Fond 28: M 6: 2), see raamat olevat olnud Enno saatjaks elu lõpuni. (Sööt 1934: 299) Samuti on Enno tõlkinud Bô Yin Râ raamatu „Abielu“ (EKM EKLA Fond 28: M 2: 1) ja katkendeid Bô Yin Râ raamatutest „Das Buch vom Jenseits“ (EKM EKLA Fond 28: M 5: 7), „Aufhehrstehung“ (EKM EKLA Fond 28: M 6: 4) ja „Das hohe Ziel“ (EKM EKLA Fond 28: M 6: 8).

Enno on aga tegelenud ka ida usundite algallikate endaga. Jaan Puhvel oletab, et Enno on tutvunud India **veeda-luulega**. Ta vaidleb vastu levinud arvamusele, et idamaise kirjandusega tegelemine on Enno puhul jätnud jälje vaid luuletaja hingelaadi ja tunnetusele ning luulele vaid kaudselt, sümbolite läbi. Puhvel sellega ei nõustu, vaid oletab, et idamaised tendentsid võisid ka Enno luule algupära otseselt mõjutada. Ta oletab lausa, et Enno tegeles muuhulgas ka Muinas-India vanima ja kuulsaima hümnidekogu „Rig-Vedaga“. (Puhvel 2001: 60) Ta kõrvutab Enno luuletusi mõningate Rig-Veda katkenditega ja leiab, et viimane on Ennot mõjutanud ka puhtluuleliselt. (Puhvel 2001: 61).

Enno on tõlkinud katkendeid kuulsast India eeposest **“Mahābhārata”** ja mis antud töö seisukohast eriti oluline, ka tähtsamad katkendid eepose kuulsamast osast „Bhagavadgītā'st“, kus inimese kujul Krišna avab Ardjuna'le (oma sõbrale) oma tõelise olemuse ja õpetuse, mis on mõningal määral hinduismi aluseks. See haakub hästi Enno maailmavaatega. Muuhulgas ütleb Krišna näiteks: “See jumalik olevus on igaühes meist. Sest Jumal elab igaühe inimese südames, aga vähesed mõistavad teda leida. See on nüüd õnnistuse tee. Oled sa kord täielikku olemust silmanud, mis maailma üle ja sinu eneseks on, siis tee otsuski vaenlast maha jätta, mis soovi vormi võtab. /-/ Teadke aga, et hing, kes Jumalat on leidnud, vabastatud on jällesündimisest ja surmast, vanadusest ja valust. Ja et ta surematuse vett joob (EKLA EKM Fond 28 M 5:5, lk 34)”. Tõenäoliselt on materjalid pärit mitmest allikast, sest lisaks eelpoolnimetatutele on säilikus olemas ka ka sissejuhatav peatükk heroilisest Indiast.

Peale “Mahābhārata” katkete on Enno tõlkinud India teist kuulsat eepost **“Ramajāna't”** käsitleva teose (ilmselt katkendi sellest), kus räägitakse aarialaste ajaloost ning eepose “Ramajaana” sisust (EKM EKLA Fond 28: M 6:7). Mõlema tõlke algallikad

on meile teadmata, võimalik, et nad pärinevad mingisugustest teosofiilistest materjalidest.

Tegelemisest taoismiga annab tunnistust Enno Lao Zi „**Daodejingi**“ tõlge saksakeelsest H. Federmanni Lao Zi tõlkest (EKM EKLA Fond 28: M 5: 8), mida uurides selguvad huvitavad asjaolud ka Enno luule kohta. Et Enno on oma Lao Zi tõlke teinud saksakeelse „Daodejingi“ põhjal, on sõna *dao* tõlgitud järjepidevalt sõnaga „vaim“ (sks pealkiri „Vom Geist und seine Tugend“, otsetõlkes „Vaimust ja tema voorusest“). See fakt annab uurijale kahesugust infot – esiteks näitab see, et Enno võis leida kinnitust taoismi ja kristluse sarnasuste üle (vaim kui kristlik mõiste), teiselt poolt aga annab see meile infot, et Enno luules võis sõna „vaim“ tähendada peale kristliku vaimu ka *dao*’d, mille olemusega ta põhjalikult tutvunud oli.

Nii võiks teha järeldusi veelgi – **naasmine** oleks siis Enno luules kojupöördumine, kuna just selle sõnaga on tõlgitud „Daodejingis“ „naasmine“. Need on muidugi spekulatsioonid, kõige parema vastuse saaksime, kui leiaksime Enno tõlke algallika, mis kahjuks käesoleva töö autoril ei õnnestunud. Võrrelda võib ka mõne muu kättesaadava saksakeelse „Daodejingi“ tõlkega. Näiteks TÜ raamatukogust kättesaadav Ernst Schwarzi 1970. aasta tõlge pakub *dao* vasteks *Dau* ehk siis jätab tõlkimata; naasmine aga on tõlgitud sõnaga „rückströmen“, mis võiks olla „tagasivoolamine“. Kas varasemad saksakeelsed tõlked nende ja teiste taoistlike mõistetele mingeid muid vasteid näitavad, jääb edasiseks uurimiselaks. Igal juhul on need vaid näited, mida annaks meile võrdlev tõlkeanalüüs, mis oleks lausa eraldi põhjalik uurimisteema.

Lisaks näitab Enno fond Eesti Kirjandusmuuseumis, et Ennot on huvitanud mitmed inimese kujunemise ja arenemise probleemid, nimelt on Enno tõlkinud pedagoogika ja psühholoogia, aga ka vabamüürluse ja esoteerika-alast kirjandust.

Kõigile võimalikele mõjutajatele vaatamata oli Enno eesmärgiks **oma tee** leidmine, oma tõe ja usu avastamine enesearenduse läbi. Oma elukäsitlust on Enno avaldanud ajakirja „Linda“ juhtkirjades, üks näide sellest: „Jumal on kõige kujunemise igavene siht. Kes seda sihti oma teadvusesse võtab, on ärganud, ja ta on teel valguse ilu poole, kust kaugele üle inimese elu metsa ja maa vaadata võimalik“ (Enno 1905a: 243).

Kokkuvõtteks aga sobib hästi Ada Oengo-Johansonini üks meenutus Ennost: „Kuidas jutustab Enno oma luuletusist, iseendast. Ta elab, on juba ammu elanud nagu

mingis teises ilmas, kus “kõik sisuliselt on paradiis all välisuste märki”. Tuleb otsida teed iseendasse, see on õnneteed. Iga sõna tema luuletusis on pikk **tee iseendasse**. Neid on võimatu mõista, kui ei ole käinud seda teed. Räägib kaua sellest vaiksete valgusest ja südame õitsemisest valgus-kodumaal ka siis, kui keha juba on kidur ja väliselt läheb elu kehva rada. /---/ Enno nägu särab mingi seesmise elamuse mõjul. Ei julge katkestada seda kõnelust, olgugi aeg juba ületanud kesköö” (Oengo-Johanson 1934: 20).

2.1.2 Ida mõjud Ernst Enno luules

Antud peatüki luulenäidetes on kasutatud Ernst Enno kogutud luuletuste kogu „Rändaja õhtulaul” (Enno 1998). Iga luulenäite järel on sulgudesse lisatud lehekülje number nimetatud kogus ning luuletuse pealkiri.

2.1.2.1 Tsüklilisus

Ennole oli omane idalik mõtteviis maailma ja kõige oleva **tsüklilisusest**. Hinduismi ja budismi vaatekohast on elu igavene ümbersündide ahel, sansaara. Inimene sünnib pärast surma uuesti, kas taime, looma, inimese või valgusolendina. See elutunnetus on Ennole väga lähedane, seda iseloomustab luuletus „Nõmmeigatsus“: *Ja kolmas lõng ei lõpe enam ära / –Vend, surma ei olegi, – / Kõik südamed on vaimu vaikne sära, / Kui eluvalu jõivad nad kõik ära, / Said põlluks uuesti* (153: „Nõmmeigatsus“). Inimene nagu looduski on luuletaja arvates igaveses ümbersünnis, inimene ja loodus on üks tervik, mis üksteises vahelduvad. Nii kirjutab Enno: *Samm kätkist kuni hauani, / Samm kalmust kuni kätkini –/ Lill õitseb iga kevade / Ja lill on iga inime* (250: „Ja lill on iga inime“).

Kõik **muutub**, maailmad, loodus, inimesed: *Kes teab, musttuhat on ilmade lend, / Maal tuhat piiska silmas; / Siin täna, sääl homme, kust leiad veel end, / Nii muutuv kõik on ilmas* (172: „Üksteisel’ nii armsaks saime...“). Elu on lühike, igavese ringlemise sees tundub see silmapilguna: *Mis on kõik elu? Kõik mure ja vaev, / Üks tere ja jumalaga; / Ja vabaneb vaevalt kalju seest kaev, / Ja vaevalt merele purjetab laev, / Ju tere ja jumalaga* (154: „Vanaisa surm“). Koos loodusega muutub ka inimene: *Kõik kordub, on’s kordaja isegi uus – / See küsimus helises mõnegi suus – / Las mõtetest vabaneb pää* (174: „Öö

valge on õnn...“). Selles **korduvuses** on inimene vaid üks kõigest, üks musttuhandest, mis Hiina mõtte järgi tähendabki maailma ja kõike selles olevat: *Kord korra järgi mina, / Kord korra järgi sa, / Musttuhat ümber kordab, Ei otsa iial saa* (199: „Ei tea...“).

Budismi järgi on kõik **kaduv**, miski pole püsiv, ka Enno kirjutab kadumisest: *Laulu laulavad aegade lained, / Laulu igavesele kadumisele* (62: „Valguse vaimus“). See on aheldatus igavesse ümbersündide ringi, kõik kaob ja sünnib uuesti igaveses rändamises: *Kõik linnud, kõik lilled, kõik helinad /-/ Nad kadunud kõik, nad rändavad – / Ei meilgi kodu siin antud: / Kõik armud, kõik kalmud, kõik kaovad, / Ja mõtted, need üksinda küsivad: / Miks nõnda kõik rändama pandud?* (110: „Ei püsi neist ükski...“). Selles köidetuses igaviku ringkäiku on Enno luules kurbust: *Nad lähevad kui kurvad õndsad ikka, / Nad armastavad üksi halli teed / Kesk lagendikku igaviku pikka, / Kus avarustest saivad köitvad keed* (126: „Üksijäänud“).

Enno oli tuttav budistliku usuga **karmasse**, sellesse, et ümbersünd sõltub eelmistest eludest külvamise ja lõikamise põhimõttel: *Kõik, mida teades või teadmata / Külvame, viibides ilmas, / Tärkab ja tõuseb / Kandma siin oma vilja* (32: „Põllul“). Siin ilmneb sarnasus ka kristliku maailmapildiga, mis samuti õpetab patu osast inimese saatuses. Seda küll mitte ümbersündide kaudu nagu budismis, vaid pärast lõplikku surma igaveses elus. See kordumine, muutumine on samas **areng ja kasvamine**, inimene muutub iga sünniga nagu ka kõik muu olev: *Et sa iga ringiga, / Kuigi sa ei taha, / Välja pead kasvama / Vanast, jätma maha / Nagu tigu karbigi, / Et nii jälle uues / Jõuda ikka edasi / Iseennast luues* (205: „Kui kõik vahel vaikseks jääb...“). See on pidev arenemine: *Kui sured, algad teisipidi kasvu, / Kui kasvad, viljaks oled määratud* (259: „Ikka nagu tähte pehme sumin...“).

Selles arenemises on ka Enno poolt armastatud teosoofilist mõtteviisi, mis seab esiplaanile **arenemise astme-astmelt**: *Nii sünnid astmelt astmele / Kui valgus ikka endasse* (284: „Siin taevas saavutada...“) ja: *Aast-aastalt vaata tigu väikest tööd, / Ta vikervärvi vööd! / Spiraal kuis laieneb, / Nii, jättes vana, jälle uueneb / Ja tasahilju minnes edeneb, / ja iga aasta nii / Läeb uueks, et ei enam vana tunnegi* (308: „Aast-aastalt vaata tigu väikest tööd...“). Nii on selles liikumises, muutumises lootus tulevikuks, kus kõik saab olema parem: *Ju kadunud on vana, uues ilus / Ju tõuseb elu üle rusude! / Näe, päikse poole mullapinna vilus / Uus püüe leidnud rada ülesse* (107: „Ju kadunud on

vana...“). See on kui palve, ülemlaul loodusele, olemisele: *Keset uinund järve / Sureb lõmmelehte päike, / Sünnib õrnaks vesiroosiks / Kumama kui uni väike / Õhtupalveks jumalale* (97: „Vesiroos“).

Taoism seab ülimaks kulgemise, loomuliku liikumise koos kõige olevaga. See on ühtlasi **naasmine** – omamoodi tagurpidi liikumine tagasi olemise algusesse. Naasmise, kojupöördumise, kojuigatsuse motiivid on Enno luulele üdini omased: *Juba metsad kullaehes – / Nagu unine / Kojukutse hilju kõlab / Läbi looduse* (37: „Sügisel“). Ennole oli oluline ka eneseleidmise küsimus, mis haakub naasmisega algolemusse, iseendasse: *Üks tee viib tagasi jälle, / Üks tee täis vaeva ja ööd, / Üks tee kui varandus, / Keskööde armastus, / Ja õnn, ja kodumaa* (140: „*** Üks aed oli ilus ja armas“).

2.1.2.2 Kannatus

Budistliku õpetuse üks põhimõisteid on **kannatus**. Kõigepealt peab inimene omaks võtma teadmise, et elu on kannatus: *Oo neid tuhandeid valude virnu, / Valget vahuvat vett! / Oo neid murede köidikuvälju, / Mulda, mis rusub kui kett!* (75: „Peipsi kaldal“). Samas on Ennol selles teadmises ka leppimist: *Ja üle talu / Ning üle maa / kui sumin, valu / Jääb üksinda / Veel mõtlema* (95: „Õhtule!“). Kannatus on inimese pärisosa, millega tuleb leppida: *On's keegi pärand, miks ei valu sure / All tumma kannatuse elura'al – / Me elame kõik inimese maal, / Sest enda ette palve, laul ja mure* (236: „Ühele kerjajale“). Nii tulebki õppida elama kannatustega, ainult nii on võimalik neist vabaneda. Selles luulekatkendis avaldub ennolik vaikne leppimine ja samas tugevus: *Mis on kõik elu kesk vaeva ja ööd? / Kõik elu – ahelad, valu. / Üks naeratus: vööle kinnita vööd, / Nii astu ja mõista tasaste tööd, Käi okasteed ummisjalu...* (154: „Vanaisa surm“).

Kannatuste põhjuseks on **elujanu**, soov klammerduda elu ja kõige oleva külge. Enno arvates tekitab inimene ise endale kannatusi: *Takistusi oli tuhat, / Sada tõket sammudele; / Vanker alla vari raske, / Hobu ette „hoia ennast“, / Ise pääl sa oma koorem* (213: „Ära küsi!“). Samas saab ka inimene ise end neist kannatustest vabastada – nendega leppides. See on pääsemise tee, mida väljendab hästi Enno luuletus „Kolm eite“, kus kolm eidekest ketravad ja arutlevad oma elude üle: *Kõik on muld, ütles üks, kõik on vaev ja muld / Nii ikka, nii edasi, – / Ei tule ju öö, ei kustuta tuld – / Vaev valvanud õhtuni. / Kõik on vaev, ütles teine, kõik muld ja vaev, / Ma jääksin magama, – / Et randa*

ei jõua ju ükskord laev, Vaev isegi uinuda. / Ei ole, ütles kolmas, lõpp ammugi veel, / tee pikk veel puhkele, – / Veel tahaks viibida murelik meel / Nii iseenesele, / Viibida istudes koos, veelgi kedrata koos / Särki valget linadest, – / Öö hauas on päev, öö elu ei vii, / Kord tõuseme kalmudest (147: „Kolm eite“).

Elujanu vaibumine tähendab kannatustest vabanemist, kannatused kaovad, kui lakkavad soovid ja ihad. Buddha õpetus oli õpetus keskteest. See tähendab, et äärmused on kasutud, ei külluslik nauding ega täielik askees ei vii sihile, tähtis on elada oma igapäevast elu loobudes, soovide ja ihadeta oma kohust täites. Nii arvab ka Enno: *Kes leidis, see jätab, et leida ja minna / Ja kasvada loobudes...* (168: „Me sügavam sisu“). Loobumine on kasvamise eelduseks: *Ta jättis kõik, mis iial jätta siin on teel / Et püüdmisel nii teos oleks vilja, / ja targa juhatusel sissepoole pöördus meel* (190: „Sõnajalaõis“). See on pidev **loobumise** protsess, mis väljendab hästi Ennole omast hinge, vaimu kasvatust: *Ja siiski pead jätma ennast ikka, / Kas tahad ehk ei tahagi, on see / Nii kirjutatud meie loomusse, / Nii jätkame kõik hingekasvu pikka* (232: „Ja siiski!...“). Inimene peab end arendades ka piirama: *Sa vaata ja mõtle ja taltsuta end. / Sus eneses olgu kõik püüd ja lend, / See õigus on õppijal silmas* (246: „Mis pärida õppijal ilmas!“).

Oluline osa kannatustest vabanemisel on jõudmine arusaamine, et **puudub** igasugune püsiv „**mina**“, „ise“, „isiksus“; on vaid komponentide kooslus, mis laguneb kui sureb inimene. Niisiis budistliku seisukoha järgi on „mina“ vaid illusioon, millega seome end maiste asjade külge. Enno luules avaldub mõte, et „mina“-teadvus on see, mis hoiab meid kinni maises. Seepärast palub luuletaja: *Vabasta, igavene üksildus, / Kujutav vaikus, / Et ununeksid ilmad, / Mis üles ehitame kaduvast aimest, / Ning kuhu elama paneme / Mõtteid ja soovisid, / Iseennast põrmu külge köites* (60: „Jõulu üksilduses“).

See arusaamine on siiski raske tulema, sest inimese loomuses on hoida kinni oma isiksusest: *Ja siiski kartus iseennast kaotada, / Kui tahte õnne leida oma ahelates, / Nii tasa veermeid lootusega kinni kattes* (98: „Mänd“). See on pidev **võitlus iseendaga**, mida Enno nii hästi tundis: *Oo võitlust kallist endasünnituses! / Oo hädaorgu, nõnda tarkust täis! / Kes oleks kuulnud ohkeid selles rinnas, / Kes enda kulul elu läbi käis* (233: „Siin üksi südamete kitsas tee“). Inimene rändab pidevalt eksirännakuid, seades kogu oma elu üles oma „minale“, leidmata rahu. Luuletaja hoiatab selle: *Oo, eksijad eneses meresid*

*loovad – / Hall janu on eksija sees – / Oo, eksijad eneses meresid loovad, / Kõik mered
siis eneses tühjaks joovad – / Ja kõrbe on ikkagi ees* (124: „Kui ometi...“).

Buddha oli prints, kes mõistis, et elu ei ole nauding, elu on kannatus, kuid ta otsis vabanemist sellest kannatusest ja leidis selle. Ta innustab ka teisi endas otsima **tõde** ja õiget teed. Siin on Ennol luuletus, millest võiks leida otsest vihjet Buddhale kui printsile ja tema õpetusele: *Mu tunded on kui kuningalapsed, / Kes läevad elu halli teed / Ning viisi ots'vad kuldsest kroonist, / Mis kinni katsid mure veed /-/ Mu tunded on kui kuningalapsed, / Kes koju iialgi ei saa / ja siiski oma teed ei jäta / Nii iseendas otsida* (126: „Mu tunded...“). Lõpuks viib rahusse eneseleidmise raske tee, mida tuleb kogu elu otsida ja hoida.

2.1.2.3 Mõtlus

Ida usundites on oluline koht **meditatsioonil**, mõtlusel, sissepoole pöördumisel. Inimese roll maailmas on ennast vaimselt arendada, kuni jõutakse tõe äratundmiseni. Enno luulele ongi omane meditatiivsus, vaikne sisekaemus: *Mu meeles üksilduse maa. – / Sääl valitsemas vaikus / Ja peidul selguses / Me igatsusi tasandamas / On kaduvuse kauged mälestused, / Kui kurblik-õnnis unenägu, / Mis hinge jäänud üksi järele. – / Sääl kujuneme oma valguses* (48: „Üksilduse maa“).

Inimene tajub kogu maailma ja kõike olevat just **enda läbi**, see maailmaavastamine käibki enda kaudu: *Elu nagu kõige tagant / Kõige läbi endasse, / Suur ja sügav sündimine / Enda läbi kõigesse* (173: „Ei!“). Enno arvates peab iga inimene leidma oma isikliku tõe: *Nõnda ilmas nii ja teis'ti / Kujunev saab inime, / Hing ja igaihe sisse / Oma imeline tee* (262: „Ise, ise!...“). Mõtlus, meditatsioon on tee tõeluse, oma sisemaailma tunnetamiseks: *See on kõne endaga, / See on magus lugu, / Kuidas südant ehtida, / Saada hingesugu – / Aeg on inimeses teel, / Valgus igaviku keel* (257: „Ära tuku!“).

Inimene, kes on juba sellele mõistmisele jõudnud ja oma sisemusse vaadanud, ei oskagi Enno arvates enam teisiti: *Seest? See, kes sise näinud, / See avab end ainult seest – / Kes üle enese läinud / Kui meri, tilk enesest...* (276: „Ei saa naerda, ei saa nutta...“). **Tõelus** on sissepoole lai maailm, mida tuleb jätkuvalt otsida: *Kes otsis kaugusi, see*

käima pidi kaua, / Kust lahkus, tagasi ehk tihti sai; / On ümbrus ainult sissepoole lai, / Ja ainult targale säääl katab pidulaua (201: „Ah, mis sest ütelda...“).

Mõtlus, meditatsioon on **tee iseendasse**, oma südamesse, see oli Enno üks lemmikmõtteid nii elus kui luules: *Pikk üksi on tee, mis endasse viib, / Pikk valguse vaikne tee – / „Ma südames käisin, säääl kaks on teed, / Ja vangis hing – enda maa“* (143: „Nii pikk, nii pikk...“). Armastus on maailma kese, see aitab inimest endaks saada, nii kutub Enno üles: *Meid armastus viib ilmas kitsast rada – / Kui lähed, mine iseendasse / Ja tuhat leeki võta teele kaasa – / Ja jahtund süda jäta ilmale* (258: „Ja jahtund süda jäta ilmale“). See on tõeline endakssaamine, mõistmine, et ollakse üks kõigega, Enno kirjutab nii: *Üks õnnis minek kujunedes iseendasse, / Kui olek lapseks kogu elu saladusele, / Et leida oma loomus kõige ilma algust / Ning sulatada endast iga asja valgust* (107: „Inimene“).

Meditatsioon on teadvuse vaibumine, see on **vaikus**. Vaikus on levinud motiiv Enno luules küllap just selle meditatiivsuse ja mõtlikkuse tõttu, millega ta kaasneb: *Nii vaikseks kõik on jäänud / Su ümber ja su sees, / Mis oli, see on läinud, / Mis tuleb, alles ees* (264: „Nii vaikseks kõik on jäänud...“). Selles vaikus ei ole mõtteid, soove, ihasid, on loodud alus mõistmisele: *Siis vaikivad kõik mõtted / Ja vaikid ise ka, / Kui ääretu piir ja põhi – / Kõik kõigele kodumaa* (263: „Siis vaikivad kõik mõtted...“).

Mõistmise, valgustuseni jõuavad vähesed, see nõuab pikka pühendumist: *Kes teist on vaikseks jäänud, / Et kõik nii selgeks sai, / On üle enda läinud / Kui valgusmeri lai?* (269: „Siin-säääl kui katkend viisid...“). Samas on meditatsioon, mõtlus iga inimese võimalus ja kohustus leidmaks **tõelust** ja vabanemist, tuleb vaid leppida ja leida tee endasse:

LAS OLLA PÄÄLE...
Las olla pääle – kõik on hää:
Ilm, elu, siia-sinna.
Kuid parem veel, kui paned pää
Käe na'ale – lased minna
Neil mõtetel, neil tõtetel,
Neil vaipseil ettevõtetel,
Et viimaks tea isegi,
Kust pääsed jälle tagasi. (291: „Las olla pääle...“).

2.1.2.4 Õilis

Igas õpetuses on olemas ka selle kandjad, kes seda järgivad ja selle järgi oma elu seavad. Neid nimetatakse mitmeti – **pühakud, targad, õilsad, õndsad**. Nende eeskuju järgides on ka tavainimesel lihtsam tõe teed järgida ning õpetust rakendada. Õilis on see, kes on jõudnud kirgastumiseni ja tahab seda teistelegi edasi anda. Enno püüdis kogu elu selle poole ja soovis ka teisi sinna juhatada. Taoismis on see **õnnis** (*shengren*) tõeline inimene (*zhenren*), kulgeja – inimene, kes on leidnud rahu ja loomulikkuse kulgemises, kes toimib toimimata ega sea ennast esiplaanile: *Kõik ikka, ikka veerejad / Ja peegeldajad ilmad, / Kui mõtted, tõtted küsijad / ja imestajad silmad...* (220: „Veerevale päiksele“). Hinduismi järgi on õilis (*ârya*), joogi see, kes tegutseb kiindumata sihtidesse ja tulemustesse, kes on jätnud ihad ja soovid, kes on end ohjeldanud, pühendunud, on jõudnud mõistmisele, et ta on üks Brahmaga, ta kuulub Brahmaga ühte: *Õnnis, kes tühi ei seisa kui kesa, / Õnnis, kel armus ja tarkuses pesa!* (109: „Noore kotka laul“).

Budismis on *arhat*’iks, õndsaks see, kes on **end ohjeldanud**, kes elab rahus, ei tee kurja, on vaba ihadest ja soovidest. Buddha esimest jutlust nimetatakse Õpetuseratta käimapanekuks. See toimus, kui Buddha oli saanud kirgastuse ja pärast kiusatust otsustas ta seda jagada kõigi olenditega. See on eeskujuks kõigile õpetuse järgijatele: *Külva, hing! Külva sa / Ilu ja puhtuse vilja / Soojasti, armuga – / Kunagi pole see hilja!* (19: „Külva!“) Ennole on omane see õpetamise-jagamise soov. Olulised on aga ka kaastunne ja armastus. Mahajaana budismis on oluliseks mõiste **bodddhisattva**, mis tähistab inimest, kes on jõudnud juba nirvaanasse, kuid kaastundest teiste olendite vastu ei lahku nirvaanasse enne, kui ka kõik teised olendid on päästetud: *Ja mis sääl ette mõlkus teele õndsuseks – / Kui tuled ühes valgusrada pikka, /-/ Sa kannad raskeid kogemuste pärgi / Ja kuivatada nii palju silmi märgi – / sa vaht ja abi elu vaevateel* (219: „Ja aeg, see nõrgus, nõrgub ikka veel...“).

Õndsast rääkides on oluline mõiste budistlik **kaastunne**, *bodddhisattva*’lik armastus kõige oleva vastu: *Armasta kõike sa! / Nagu kandlekeel, / Armastaja meel / Kumiseb / kõigele / Otseteed südame / Küsima: / Oled sa rändaja, / Ühes siis sula sa, / Valguseks ilmale* (134: „Armasta kõike sa!“). Armastus, kaastunne on inimese sügavam sisu, õilis on võrdselt kaastundlik kõige oleva vastu: *Sääl kaugel kuskil üle päeva, üle öö / On lõpetatud kõik see surma valju töö – / Kas punane, must, valge, kollane või pruun, /*

On armastus siis ilmas igaihe tuum (186: „On armastus siis ilmas igaihe tuum...“). See on igavene rõõm olemisest ja kõigest olevast: *Ma õpp'sin kõike õnnistama, / Sest sügav valgus tuksub igal teel – / Sa ära rutta, õpi kuulatama, / Sest igal asjal oma keel ja meel* (187: „Ühele sõbrale“).

Õndsas eesmärk on **aidata** endast nõrgemaid, et ka neil oleks võimalus vabanemisele: *Siis sa oled aitajaks, / Siis sa tõused toetajaks / Kõigele, mis püüab üles, / Üles, kuldse päikese poole* (33: „Põllul“) ja veel kirjutab Enno: *Nad kandvad valgeid riideid omas hinges, / Siin-sääl kui sambad, avitajad väed; / Ja kes neist suuremad, on ilmas väiksed, / Neil imepehmed avitajad käed* (260: “Ikka nagu tähte pehme sumin...“). Õilsad on tulnud maailma päästma pimeduses elavaid olendeid. *Võitlejatest kuningate lastest, / Lendva madu rõhujatest, / neist, kes vabastavad neid, kes seotud / Saagiks pimedusele* (140: „Laula mulle!“). Selles luulekatkes esines taas kuningalapse mõiste, millega näidatakse viitavat Buddhale, keda on peetud oma päritolult printsiks, ülikuks.

Õilis on igavene **tõe otsija**, see on ka autori luule-mina soov: *Sa otsi ja leia, mis ilmas / Need üksi leiavad, / Kes teavad päevade taha, / Öö ette kõik tunnevad* (145: „Nii uinusin magama...“). Õilis suudab ennast ohjeldades jõuda uue eluni: „*Kõik eneses, mis madal, võita ära, / Kui puhtus tunda uue elu sära / Kui kevadel aas*“ (149: „Vanaema kroon“). Ta on leidnud **oma tõe**, oma tee ja järgib seda, see on ka luuletaja ideaaliks: *Kes tungib oma valguses / Siin pimedusesse / Ning omas varjul jõus / Jääb üksinda*” (36: “Unenäo talu”). Ta ei võrdle end teistega, ta on endas kindel: *Ma tunnen lillesid, mis keegi pole näinud, / Neid kasvasin oma südames; / Mu lilled sääl, kus ükski pole käinud, / Kus elan, laulan oma valguses* (92: „Ma tunnen lillesid...“). Õilis on leidnud kirgastuse, see ei kao enam temast, tundub, et ka Enno on selleni jõudnud: *Imeline helin / Korra minule / Kõlas – kustumata / Jääb mu põuesse* (10: „Imeline helin“).

2.1.2.5 Kõikühtsus

Kõikühkuse mõiste on omane kõigile kolmele siinkäsitletud usundile, eriti aga väljendub see taoismis. Taoismi järgi on maailm üks **tervik**, kus vastandid vaid täiendavad üksteist. Kõik on *dao*; kulg ja *dao* on kõiges, kõik liigub kulgedes ühtsena. Ei ole vahet inimestel, lilledel, loomadel, kõik on võrdsed. See on teadmine, et igapäevane on samas ka olemuslik. See kõikühtsus võib väljenduda tunnetuses, et tunnetaja ja loodus

on üks oma **olemuselt**: *Meri, mu sõber / Meri, mu vend...* (156: „Meri-meri“). Loodus on seejuures ülima tõe väljendus, lausa pühakoda: *Oma templis, kodumetsas!*” (64: “Pühapäeva hommik kodus”). Inimene on üks loodusega, taeva ja maaga: *Neil mõlemil mind vist on vaja, / Nii taeval kui ka maal, / Sest minagi üks ole nõnda – / pool maas ja pool taeva ra'al* (281: „Nad vaatavad üksteise otsa...“).

Mõtteviis, et *dao* on kõiges, meenutab hinduistlikku mõtteviisi, milles Brahma on kõige olevaga üks. Kogu olev maailm liigub **ühinemisele Brahmaga**, see saavutatakse äratundmisena, mille tähiseks on upanišaadidest tuntud lause *TAT TVAM ASI* ('too sina oled') ehk siis äratundmine, et „mina“ olengi Brahma. Valgustus on see, kui inimene mõistab, et ta on Brahmaga üks. Enno luules on pidev igatsus ühinemisele jumaluse, taevaga, aga ka maa ja kõige olevaga: *Kõik on seotud iseendasse: / Meri ja maa, taevas ja päike, / Kõik, mis elab ja on – / Otsata, lõpmata! /-/ Sind ma armastan, jumala rand, / Kihlatud üheks mere ja päiksega* (106: Igatsuse laul, mere kõrgel rannal laulda“). Luuletaja tunneb end selles ühtsuses kaasa kõlavat: *“Kõigega kumiseb mu hing kaasa / Nagu koidulehtedes kastetilk / Siniõhkude suudlemisel”* (65: “Pühapäeva hommik kodus”).

Kõikühtsuse üks aspekte on **vastandite suhtelisus** ja nendevaheline sõltuvus. Hinduismi järgi ei ole vastandid püsivad, selle mõistmine annab vabanemise: *Ilm on üks tilk, / Me – silmapilk / Ta naeru nutus / Ja nutu rutus, – / Ja saadus hing –/ Uus silmaring* (207: „Ja saadus hing...“). Tuleb lahti saada mõtlemisest, mis jagab maailma vastanditeks, siis kaob ka võitlus vastandite vahel: *Elan su loomu ühes kui kahte, / Mõista ei mõtelda, mis mõistmata tahte / köitis mind endasse kahele tapelda* (108: „Vangis“). Taoistlik vastandite suhtelisus tähendab seda, et rõõmu ja mure, õnne ja õnnetuse vaheldumine on sama **loomulik** kui päeva ja öö vaheldumine. Elus vaheldub kõik, see on meie kõigi sisemine loomus, seda mõistab ka Enno kui ta enda kohta kirjutab: *Ühes mure juttu loob kurba südame: / Pimedus on kuningaks pandud kõigele! / Teises rõõm nii läiklevat sära hinge koob: / Valgus, valgus vabadust kuldset ühes toob! / Rõõmu, mure vulisev oja olen ma, / Kahest kokku igatsev laulja rändaja* (92: „Mina“).

Elus on **vastandid** kõiges: *Kas sa iial ei küsi: / Miks kõik nõnda on, / Rõõm, mure, surm ja elu / Ja lossi kõrval onn?* (162: „Kas sa ei iial küsi...“). Mõistmine, et vastandid on teineteisest sõltuvad, toob ka teadmise, et maailm oma olemuselt on üks

tervik, milles vastandid vaid koostisosad: *Pool valgust, pool varju, see südame tee; Pool rõõmu, pool muret, nii heliseb see – / On üürike õnnestav tund* (174: „Õo valge on õnn...“). Kõik on vastastikusel sõltuvuses: *Nii läbisegi jooned, / Nii imelised teed – / Must, valge, valged, mustad / Ja vahel silmaveed* (196: „Nii läbisegi jooned...“). See teadmine toob leppimise ja rahu: *Nii on, nii on, / siin loss, seal onn, / Ja keskel sina, / Ja kõrval mina: / Õo osaks all, / Päev üleval* (206: „Ja saadus hing...“).

2.1.2.6 Algolemus

Ülim Mina on hinduistlikus mõttes muutumatu **alge, hing**, mis ümbersündide ahelas ei muutu, nagu kirjutab Enno: “*Võitlusest tulnud igavene, / Igavene muutmata elu*” (13: Sügisemõtted liginevad”). Selle Ülima Mina ainus soov on ühineda Brahmaga, leida valgus, vaikus, kadunud hingekodu – Brahma. Enno luules on Ülimal Minal mitmeid väljendusi, enamasti on selle väljendusteks vaim, süda, hing, mida võib mõista ka taoistliku *dao*’na: “*Südamete sügavuses aga, / Vaiksete tundmuste üksilduses, / Elab jäädavuse helin, / Asub valguse vaim*” (62: “Valguse vaimus”). See Ülim Mina on kõige tuum: *Sa ise oma lõikus, ise oma ala / Ja elu tuum ja magus kogemuste pala* (195: „Sa ära jäta!“).

Kui inimene sureb, siis Ülim Mina ei sure, vaid sünnib uuesti. Hinduisti eesmärgiks on **vabanemine ümbersündide ahelast**, ühinemine kõiksuse, Brahmaga: *Kus see põhi lahti läeb, / Vaikib rõõm ja mure, / Kõiges ainult järel’ jääb / Miski, mis ei sure* (206: „Kui kõik vahel vaikseks jääb...“). Eeldus vabanemiseks on mõistmine, et tõde leitakse enda seest, et see on juba seal olemas, tuleb see ainult ära tunda: *Ja mis sääl nägin kõige sees, ei öelda saa, / Sest kõik, mis leiad, kõik on ainult algus, / Õnn aste edasi ja ikka valgus – / Sa ise sügavus ja võti kõigega* (218: „Ja aeg, see nõrgus, nõrgub ikka veel...“). Niisiis on see samas ka pidev võitlus iseendaga.

Kõike tuleb luuletaja arvates otsida **enda seest**: *Sind kuulsin juba lapsena, / Sind läksin ära rändama – / Kuid kuhu tõttad enda eest, / See kõla kostab enda seest* (198: „Sa ikka iseendaks saad“). Tee tõele läheb Enno arvates läbi enese: *Kõik sügav viis, / Ja ikka ise, / See ilma sise, / Ja kõigesse / Jäi hinge tee* (207: „Ja saadus hing...“). Tähtis on mõista **oma sisemust**, tunda ära seal kõige algolemus, sest Enno arvates asub õnn inimese enda sees: *On kõige kallim kaugus elu sisu, / See maksab, mille pärast olla teel; /*

Kas olid kerjus, keiser, ikka meel / Sul mõlkus, tundsid iial seda isu. / Kuis võingi teis'ti, igal oma mõnu: / Ei keegi ilmas õnnelikuks saa, / Kel oma sügavus on tundmata! / Kes teis'ti ütles, lausus tühje sõnu (228: „Kuis võingi teis'ti“). Inimene ise ongi tõe väljendus, vabanemise võti: *Ei, see miskit muud ei ole, / Ise, ise oled see, / Oma rõõm ja oma mure, / Oma imeline tee* (262: „Ise, ise!...“), see on inimese eesmärk: *Kui sa ärkad, oled valgus, / Kui sa märkad, oled algus, / iseoma mina maja – / Ennast ainult endal vaja!* (292: „Tulid tuuled...“).

Selles Ülimas Minas on sarnast taoistliku **dao**'ga, mis on kõige sügavam olemus, **muutumatu algosis**. Selle järgi on inimene kulgeja, kelle ainsaks eesmärgiks on ühineda kuluga, **dao**'ga, et naasta nii oma algolemusse. Üks Ülima Mina ja **dao** väljendusi Enno luules on ka mõiste “salavaim”, näiteks luuletuses “Ma salavaimu püüan äratada...”: *“Ma salavaimu püüan äratada, / Mis rinnas uinumas mul sügaval, / Mis katsub unenäos salamal / Mind oma õnneriiki äratada”* (14: “Ma salavaimu püüan äratada”).

Ennol on **dao** väljenduseks veel **rändamise, teeoleku** kujund: *Ma kõnnin hallil lõpmata teel / Kesk nurmi täis valmivat vilja, / Ma kõnnin ja kõnnin otsata teel, / Ju lapsena teesid armastas meel – / Teed laulavad õhtu hilja* (136: „Rändaja õhtulaul“). Inimene on rändaja, otsija, ükskõik, kas ta otsib Brahmat või kulgu, oluline on just see otsimine ja teelolek. Kulgemine, rändamine on ka naasmine, see on soovide vaibumine: *Igavesti vulisev oja olen ma, / Igavesti igatsev laulja rändaja / Kus on minu tunde vaiksed allikad, / Kuhu merre kustuma mõtted sõuavad?* (92: „Mina“).

Dao armastatuim võrdlus Hiina mõtteviisis on **jõe voolamisega**, kus iga tilgake voolab kaasa suure voolamisega: *Nii kõik, mis on, on tilgake, / Tilk inimesemaime, / Tilk rõõmuks, mureks tilgale, / Musttuhat sääsevaime. / Kõik ikka, ikka veerejad / ja peegeldajad ilmad, / Kui mõtted, tõtted küsijad / Ja imestajad silmad...* (220: „Veerevale päiksele“). Otsene vihje Lao Zi'le, taoismi alusepanijale on Enno luuletuses „Mis pärida õppijal ilmas!“ : *Kõik voolab, nii lausus üks süvinend mees, / Kõik voolab, kuid kust küll ja kuhu? / Sul vastuse annab su enese sees / See, mis siin ei hävine tules, ei vees – / Sus eneses kust on ja kuhu* (246: „Mis pärida õppijal ilmas!“). See on leppimine, mõistmine, et kulgemine, **voolamine** ongi elu sügavaim olemus: *Las kõik nii voolata, kus voolama see pandud, / See ongi elu imeline maitsev tuum* (248: “Mis sest!...“).

Kuigi budism ei tunnista muutumatut hinge, isiksust, on igal inimesel budismi järgi **Buddhaloomus**, milles avaldub tema võimalus pideva enesearendamise ja õppimise läbi saada valgustatuks, Buddhaks: *Kui muidugi ta elus ses ei maga / Ja kõige juurde enda kaudu leiab tee, / Nii kaua õpib, kuni saavutatud see* (189: „Sõnajalaõis“).

2.1.2.7 Vabanemine

Kõigi kolme siinkäsitletud õpetuse sihiks on **vabanemine, rahu ja selguse** seisund, mille poole püüdlemine peaks olema inimese elu sisuks. See vabanemine on hinduistlik *mokša*, ühinemine Brahmaga, aga ka budistlik nirvaana, kirgastus. Samas on see ka taoistlik ühinemine kulgemisega, naasmine oma algolemuse juurde. Ennol on selle vabanemise-püüdluse väljenduseks tihti igatsus – kojuigatsus, igatsus üles ühinemaks jumalusega, igatsus valgusesse ja tõepäikse juurde. Maine kaotatud kodu on Enno puhul kujundiks, milles väljendub igatsust hingekodu, rahu, selguse järele: *Üks aed oli ilus ja armas, / Täis õnne, tõtt ja hääd, / Üks aed kui mälestus, / Kui kojuigatsus, / Üks aed ja kadund maa* (140: „*** Üks aed oli ilus ja armas“).

Nii hinduismis kui budismis on vabanemine eelkõige ümbersündide ahelast **pääsemine**: *Su juures nagu leidnud oleks randa, / Kus pidi rändamine lõppema, / Kus oleks ohvriks kõike võinud anda, / Mis teedel koormas korjus salaja* (95: „Nõmmeallik“). Samas on see elujanu vaibumine: *“Mu meeles mõlgub üksilduse maa, / Kus vaikind eluveed”* (49: “Üksilduse maa”). See on vabanemise kõiges häirivast, rahu ja rõõm: *Käi tasa ja laula nii üksinda teel, / Et vabaneks kõigest kord kütkenud meel – / Ööl tuhat on paitavat kätt* (175: „Öö valge on õnn...“).

Selle vaibumisega on sarnane ka taoistlik **naasmine**. See on tunnete, elujanu vaibumine, rahu saabumine, kojujõudmine. Naasmine haakub hästi Enno rändamise kujundiga. Rändamine on otsimine: *“Kus igavene valgus särab, / Tõe päike paistab / Ning südamed võimu võtavad / Oma teed lõpetada / Kirgedele marus. /-/ Sääl on meie kodu, / Sinna otsime teed tagasi, / Kadunud teed”* (59: “Meie hinges...”). Rändamises, otsimises võib näha leidmist: eneseleidmist, Jumala leidmist: *Kõik vennaks tunda olemise voos / Ning ennast leida jumalaga koos* (111: „Kallimeelsed“).

Aga rändamine on ka naasmine: *Mil, rändaja, sa koju saad, / Mil kõike, kõike unustad, / Hall teede linnukene?* (197: „Kui suri lill...“). Selle ülima rahu juurde naasmise

võrdpildiks ongi kadunud kodu, talu: *Üksteise na'al – oh sa imelik muld, / On's valmis ju minu talu? / Sää! vaikime koos, sää! kodu on kuld – / Ja lõpeb kõik südamevalu* (218: „On's valmis ju minu talu?...“).

Hinduismis on on ülima rahu ja selguse olukorra väljendus **Brahmaseisundis**, kus inimese *atman* on ühinenud kõiksusega, Brahmagaga. Brahmaseisundi üks väljendusi Enno luules on **hingekodu, puhkepaiga** kujund. See on hingekosutus, rahu leidmine, see on hinge tõeline kodupaik: *“Kus leian puhkepaiga, / Küll kuldse koha ma, / Kus rahu rohke anne / Võiks hinge kosuta?”* (9: „Kus leian puhkepaiga?“) Selleks, et jõuda Brahmaseisundisse, igavesse rahusse, tuleb loobuda soovidest, kiindumustest: *Siit jõuab päralt / Veel üksi see, / Kes igatsuses kodu poole / Lõi ise teed / Ning tungis läbi murekaljude / Ja jättis rõõmu, / Ning igaveses hääs / Siin aimas elu vaikset rada / Mis juhib üles päikse õnnemaale* (36: „Unenäo talu“)

Hinduismi, budismi järgi on vabanemine ka **kirgastus, valgustushetk**, mis saabub läbi mõtluse: *Leidsin tee üle tunnete, kui virve, kui peidetud sära, / Leidsin tee üle mõtete, kus vaikind võitluste kära, / Leidsin tee, iseennast kus unusta' suudaksin* (99: „Pane pää mu rinnale...“). See on tunnetus, et virgumine võib toimuda ka siinsamas, selles ilmas. Paradiis, nirvaana on selles ilmas, tuleb see vaid leida: *Meil kokku on lugu üks ja viis, / Me kudume valgussärki – / Kõik sisuliselt on paradiis / all välisuste märki. / see vaiksete valgus ja õnne tee – / Ei endal nii ole piire, / Laul, südames helise, helise, / On kõigil pool ilmas kiire!* (216: „See vaiksete valgus...“).

Taoismis on vabanemise väljenduseks **ühinemine kulgemisega**, mõistmisega, et inimene on maailmaga üks. See on sulandumine kõige olevaga ühte, ühte suurde kulgemisse, selles väljendub Enno kõiksusearmastus, soov sulanduda: *Armasta kõike sa, / Ühine kõigega! / Nõri oja teel, / Oja jõe veel / Üheks kui sulavad, / Kasvavad, paisuvad / Kohama, / Õitseb siis õnnistus, / Vägevus, sigivus, / Mustale mullale* (134: „Armasta kõike sa!“). See on liikumine kõiges olevas kõigega koos, kulgemine, mis saab luuletajale eesmärgiks omaette: *Nüüd nagu lähen, ruttan, ja siiski siia jään, / Ja kõigest nagu lahus ma kõige sisse läen; / Nii kõige murest, rõõmust saab imeline särk, / Nii tolmund teele kuskil teejuhiks kasvab märk* (217: „Nüüd kuskil mets ladvul“).

Kokkuvõtteks võib öelda, et Enno luule kandvaks ja enamlevinuks motiiviks on hinduistlik igatsus ühineda maailmavaimu, kõiksusega. Enno luulehing

igatseb ülesse, valgusse, vaikusse, jumaluse juurde. Ka rännaku ja kojuigatsuse kujundid, mis Enno luules nii levinud on, esindavad seda igatsust hinge ürgkodu, puhkepaiga või hinduistliku Brahma järele. See on igatusluule, vaikne ekstaas oma tõelise olemuse leidmisest ja igatsusest sinna jõuda. Kõige tähtsam on Enno jaoks oma tee leidmine, enesearendamine, oma kohustuse täitmine ning vabanemine, tõeluse õige mõistmine.

2.2 Uku Masing

2.2.1 Uku Masingu elu ja vaated

Elulugu

Uku Masingu eluloo refereerimisel kasutan Toomas Pauli väga head ülevaadet, mis ilmus ajakirjas „Akadeemia“.

Uku (kuni jaanuarini 1937 Hugo Albert) Masing. sündis 11.augustil **1909.a.** Et teda peale matemaatika, geoloogia ja botaanika huvitasid just **Vana-Idamaade ajalugu** ja keeled ning igasuguste maailma rahvaste usundid ning halva silmanägemise tõttu astronoomia kõne alla ei tulnud, astus ta 1926.a Tartu Ülikooli usuteaduskonda. Ülikooliajal kirjutatud auhinnatöö „Elihu kõnede suhe Hiobi raamatu teistesse osadesse“ tunnistati magistrikraadi vääriliseks. Vahelepõikena tuleb mainida, et 20-ndatel aastatel puutus Masing kokku **Hiina-Jaapani luuleõhtutega**, ta luges palju haikusid ja tankasid ning kirjutas neid ka ise. Avaldamiseni pole need aga jõudnud ning on tõenäoliselt hävitatud autori enese poolt. (Sommer 2001: 578). Aastatel 1931-1932 oli Masing stipendiaadina Saksamaal, kus valis lisaks Vanale Testamendile ning hebraistikale põhialaks akkadi ja etioopia keele. Sel ajal oli Saksamaa teoloogia ja orientalistika juhtpositsioonil. (Paul 1989: 1007-1008)

1933-1940 oli Masing õppejõud Tartu Ülikooli usuteaduskonnas. Ta luges heebrea, süüria, araabia ja sumeri keelt, mitmete Vana Testamendi raamatute eksegeesi, Vana Testamendi teoloogiat ja Iisraeli rahva ajalugu. 1937.a. valiti Masing **võrdleva usundiloo professoriks**, pidas loenguid usundipsühholoogiast, eesti-soome muinasusundist, polüneesia usundist, taoismist, maia kultuurist ja usundist ning hellenistliku sünkretismist. Samuti mitmeid usundifilosoofia ja –psühholoogia harjutusi ning usundiloo praktikume (üks näiteks Zhunag Zi'st). 1938. aastast täitis ka Vana Testamendi ja semi filoloogia professori kohta, samal ajal tõlkides, kirjutades heebrea keele grammatika, võttes osa Akadeemilise Usuteadlaste Seltsi tegevusest ja redigeerides Suure Piibli teksti. 1935.a. esitas doktoriväitekirja „Der Prophet Obadja“, mis lõpuni avaldamisele ei jõudnudki. (Paul 1989: 1008-1009)

Uku Masing luges vabalt vanadest keeltest ladina, kreeka, sanskriti, tiibeti, pärsia, kopti ja kõiki soome-ugri, samojeedi ja polüneesia keeli, türgi keeltest jakuudi ja tšuvaši, kaukaasia keeltest vainahhi, draviidi keeltest tamili ning jaapani keelt. Erilist kiindumust tundis indiaani keelte vastu, lisaks oli tal plaanis koostada kõikide maia keelte võrdlev grammatika. Pärast usuteaduskonna sulgemist 1940. a teenis Masing elatist **luuletuste tõlkimisega**, ta on vahendanud ilukirjandust araabia, süüria, heebrea, jidiši, etioopia, kopti, pärsia, kreeka, ladina, itaalia, prantsuse, katalaani, retoromaani, saksa, inglise, sanskriti, jaapani, havai jt keeltest. 1943-1945 oli Uku Masing Õpetatud Eesti Seltsi mündikabineti konservaator. (Paul 1989: 1010-1011)

Teda tabas kopsutuberkuloos, ent ikkagi töötas ta hoogsalt edasi, valmisid luulekogu „Neemed vihmade lahte” autori illustratsioonidega, teine kogu „Lohe vari”, poeem „Hanno laul” ja romaan Polüneesias „Kajakad jumalate kalmistul ehk Rapanui vabastamine”. Sõja ajal kirjutas ta filosoofilise näidendi „Palimplastid”. Hiljem valmisid **luulekogud** „Džunglilinnud”, „Udu Toonela jõelt”, „Itkud isale”, „Suriija Sandiristilt”, „Aerutades hurtsikumeistriga”, „Kirsipuu varjus”, „Hurtsik lammutaks enda”, „Tarbetud õpetussalmid”, „Saadik Magellani pilvest” ning poeem „Piiridele pyydes” jt. (Paul 1989: 1011-1012)

1939. a abiellus Masing usuteaduse üliõpilase Eha Tuulemaaga. 1946-1964 oli EELK Konsistooriumi teaduslik sekretär ja Usuteadusliku Kõrgema Katsekomisjoni õppejõud, lugedes Vana Testamendi prohvetlust, Ugariti ja Kumrani leidudest, Liivimaa XIV sajandi kirikulugu, budismi, juudi müstikat, mitmesugustest filosoofidest (Sri Aurobindo, Nāgārjuna jt). Alates 1945. aastast kirjutas kapitaalset „Vana Testamendi käsiraamatut”, millest valmis I osa, 16 köidet. 1964.a. tuli Masingul lahkuda EELK Konsistooriumi teenistusest. Ta jätkas tõlkimist ja kaastööd mitmetele teadusajakirjadele ning –kogumikele, käsitledes lisaks Vanale Testamendile ja **Idamaadele** keeleküsimusi, religiooniloolisi ja filosoofilisi probleeme. Valmistas ette Uue Testamendi tõlke. Elu lõpus uuris muinasjutumotiive ja –tüübistikku. Uku Masing suri 25.aprillil **1985. aastal**. (Paul 1989: 1014-1017) Aastatel 2000-2005 ilmusid kirjustuselt „Ilmamaa” kuues köites Uku Masingu kogutud luuletused **„Luule I-VI”**.

Vaated

Uku Masing kuulus oma aega, millele oli iseloomulik inspiratsiooni otsimine teistest **kultuuridest**. Ivar Ivask kirjutab selle tausta kohta järgmist: „Eurooplane on juba kaua rahulolematu oma antiikse kultuuri ja kristluse sünteesiga, mis on olnud temale üllaks inspiratsiooniallikaks ligi kaks tuhat aastat. Goethe unistas oma vanaduses Oriendist; Hölderlin ja Saint-John Perse on võlutud Aasiast; Eliot ja Hesse pööravad oma pilgu Indiasse; Pound õpib hiina keelt; Yeats igatseb Bütsantsi kauneid linnu; Rilke ja Barlach vaimustuvad Venemaa aasialikust kaugusest jne See Euroopa kaasaegne tung pääseda hetkekski oma minevikupärimusest võõrapärasesse kultuuri ei läinud jälgi jätmata mööda ka Masingust. /-/ Masing ei viska kergemeelselt ära Euroopa kultuuri, vaid uurib selle algajesid väljaspool mandri piire. See seletab ära, miks Hesiodose ja eelsokraatiliste mõtlejate eostuste kõrval leiame Masingu juures ka mõtteid **veedadest**, **Laozi’lt** ja pärsia sufide müstikast“ (Ivask 2003: 172).

Haljand Udam kirjutab, et Masingu mõtlemise ja elutunnetuse lähteks, millele on rajatud kogu tema usufilosoofia, oli kogemus teistmoodi ja täiuslikuma eksistentsi võimalusest. (Udam 2001: 345) Udam leiab, et Masingule on omane idee mõistete **relatiivsusest**, tema usufilosoofia põhiliseks mureks on vabanemine väliste sõnade, tõekspidamiste ja süsteemide lummusest, mis meid käsist ja jalust seob. (Udam 2001: 350) Udam leiab, et ka luuletamine on Masingu jaoks omamoodi vaimse ärkveloleku vorm, luuletaja peab võitlust uinumise, lagunemise ja surmaga. Luuletades loitsib autor end elusamaks ja tundlik ning vastuvõtlik lugeja saab osa sellest elusamusest. (Udam 2001: 359)

Masingu puhul on palju räägitud nägemise tähtsusest, sellest tulenevalt ka **detailide** nägemise oskusest. Masing ise seletab seda nägemise ja vaatlemise olulisust kõõrdsilmsusega, mis lasi tihti näha objekte topelt ning samuti värvivarjundeid erinevalt. Lauri Sommer kirjutab: "Looduse kaemuslikku ja täpset nägemist võib pidada üheks Masingu maailma jõujooneks, mis omakorda vallandab intuiitivsete taipamiste ridu, olgu kõne all ajalugu, inimsuhted, Jumalariik" (Sommer 2001a: 763).

Sellega seoses on Masing ise kirja pannud ühe oma nägemuse, elamuse, **valgustusmomendi** – nimetagem seda kuidas tahes. See on ilmunud Masingu esseekogus "Meil on lootust". Ta jutustab: "Küllap juhtus 1933/34 (dets/jaan), kui ei juhtunud kaks

aastat varem, et mul oli rahulikku jõudeaega silmitseda üsna vagases ilmas hõredat lumesadu: kuidas helbed takerdusid suure pärna samblikus tüve külge või heitusid tagasi, vajusid madalamale või maha. Taipasin siis, et ma enne üldse pole **näinud** lund, lumesadu, puutüve ega midagi muud maailmas, ning sellest hetkest päale võin kõike näha tõeliselt ja ütelda sõnadega, mis pole saadud teiste käest ega kuulu näidendi ossa" (Masing 1998: 377).

2.2.2 Ida mõjud Uku Masingu luules

Märkuseks niipalju, et antud peatükis on analüüsiks valitud välja kolm Masingu luulekogu: „Udu Toonela jõelt“, „Džunglilinnud“ ja „Piiridele pyydes“ (viimane on pigem poeem). Terve Masingu luulesarja suur maht (6 köidet) tingis vajaduse valikuks. Miks just need kogud? Just seetõttu, et käesoleva töö autori jaoks tundusid need Masingu kõige idalikumate kogudena, milles on kõige enam **idalikke mõjutusi**. Luulenäidete esitamisel on kasutatud kogutud luuletuste sarja (Uku Masing „Luule”), vastavalt I („Udu Toonela jõelt“), II („Džunglilinnud“) ja IV („Piiridele pyydes“) köidet. Iga luulenäite järel ongi sulgudes rooma numbrites köite number ja araabia numbrites leheküljenumber, lisaks luuletuse pealkiri.

2.2.2.1 Kannatus

Üks kindel suund, mis Masingu luulest silma jääb on sünetes toonides maailmapilt, mis pole mitte pessimistlik elukäsitus, vaid meenutab hoopis budistliku mõtteviisi, mille järgi kogu elu **kannatus** on. Masing on selle hoiaku omaks võtnud, luuletaja tunneb end ja kogu ümbritsevat vigase, katkise, kannatavana: *Kuidas, ei tea, aga vigane kõik on mu ymber ja sees, / mida näen, see põdur ja surev* (IV, 118: „Piiridele pyydes“). Kannatus on tema meelest kogu meie elu pärisosa ja kaaslane: *milleks me kannatusi vaja, sest kannatus yksnes on kindel* (IV, 157: „Piiridele pyydes“). See kannatus, nukrus on paratamatu: *sest nukrus eal sydamest ära ei kao, / surm vaid vaigistab vaikuse nälja* (I, 97: „Manda D’Hajje“).

Inimene ise põhjustab endale kannatusi, ta on ise oma kannatuste tekitaja: *Ja mida vanemaks, veel sagedamalt kysid: / mis teeb, et inimesteks pole hundikari, / miks ainult ennast ikka nyri noaga nysid?* (I, 112: „La Jana“). Veel üks huvitav mõte selle kohta: *Vigased on ju inimesed vaid, liblikad mitte* (IV, 112: „Piiridele pyydes“). Kannatuste põhjuseks on elujanu, iha elada ja olla siin hoolimata kannatustest, leiab Masing: *Ometi mu elust pole kasu / ega mõista miks, himustab meel, / et mul oleks ikka siin siis asu / vahtraõisi kui kollendab teel* (II, 262: „*Vahtraõisi sajab tuuldund pähe..“).

Kannatustest vabanemisele viib **elujanu lakkamine**: *Kuid olla nälgiv tont, kel pole liha, / ning liikmetuna kuskil asu pyyda, / et vaigistada elamise iha* (I, 144: „Talimoon“). Ent kuigi elujanu on inimesele olemuslik, on luuletaja valmis kõrgema eesmärgi nimel mõistma sellesse elusse klammerdumise väärtusetust: *Vist mitte! Kyllap tahan elu / ja usun endki teda väärt, / kuid nagu laps ma kalli lelu / võin jätta nähes taeva äärt* (II, 265: „*Kui poleks argu nõnda palju...“). Siis tulebki leppimine eluga nii nagu ta on, mõistmine, et rõõm ja mure on loomulikud nähtused oma vahelduvuses: *Pinde on kannad täis / ja sõrmed okkaid, / laubal on muhke ja kehal haavu, / aga syda ikka rohendav naer* (I, 168: „Igale usklikule“).

Kannatustest vabanemisele viib elujanu lakkamine, elujanu aga lakkab, kui kaovad soovid ja ihad, mille põhjustajaks on inimese ettekujutus **reaalsest „mina’st“**, „ise’st“, isiksusest. Masing arutleb: *Mis on „mina“ neist rohkem, milles vähem? / Imelik juba pärida „mina“? Paremus vaevalt. / Puu ehk õites teab, lind teadmatult taipab ja laulab? / Praegu kyll pärin, kuid homme? Ja teised? / Palju on neid, kes ei kysi, ei õitse, ei laula / kordagi aastas* (IV, 111: „Piiridele pyydes“). Ei ole mõtet taga ajada oma „mina“, tuleb püüda mõista tõelust, tõe nii nagu see on.

Masing pooldab budistlikku mõtteviisi, et inimese „mina“ ei ole midagi **reaalset**, see on vaid osakeste kompositsioon: *Pole siis peibutus vaid. / Mina teadeski haarata julgeb, / olgu see mina mistahes, kas pihutäis lõhnavat mulda, / aine, mis täiuse otse kui sydame endasse sulgeb* (I, 211: „Võlglane unistab“). Just see „mina“-kujutus **moonutab meie maailmatunnetust**, reaalsust, nii kirjutab luuletaja: *on ikka ju, et oma vaev on lähim / ja varjab kõike, mida näha tahaks* (II, 222: „*Mu üksindus maailmas vist on vähim...“).

Inimene peab mõistma, et maailm toimib ka **ilma temata**: *Võibolla, siis, kui lootust enam teps ei tunne, / maailma eneseta kujutella suudan* (I, 162: „Kylmavõetud puud“). See on ainus võimalus kannatustest vabaneda – mõistmine, et kuskil on midagi enam kui seesinane maailm meie „enda’ga“, „ise’ga“: *kuid ei sest ole ahastust, / et miski jääb must maha. / Kes yksi tuli, yksi läeb, / ei ennast kaasa viigi, / sest teispool komistusi näeb / ta loitvat täheriigi* (II, 234: „*Tuul pimeneb...“). Lõpuks viibki kannatustest vabanemisele „mina“-mõistest lahti ütlemine. Masing kirjutab sellest meenutades Lao Zi’d: *Et me võiksime minna mägedesse nagu Laotse, / olla oma myrkide kiusata ja inglite ravid / terveks mina ja mõistmise haigusest* (IV, 163: „Piiridele pyydes“).

2.2.2.2 Püsitus

Maailm on budismi, aga ka taoismi järgi pidevalt muutuv, pidevas liikumises olev. Miski ei püsi endisena. Nagu armastavad hiinlased öelda – kaks korda ei saa samasse jõkke astuda, muutub jõgi, aga muutub ka astuja. Budismi järgi **on kõik olev püsitu ja kaduv**, Masingu luules on need kadumise motiivid väga levinud, näiteks: *Hetked kukuvad nagu liiva pihust, / varsti ei neid eralda keegi. / Mis saab surmast ja mis jääb elust / keegi kuuleb aga aru ei saa* (I, 193: „Kassile“). Masingu järgi ei jää ka inimene selles kaduvuses püsima samasugusena, vaid muutub pidevalt: *Pole ma see, mis olin kord koidikuid kartes, / pole ma see, mis olin kord leides paar sõna* (IV, 111: „Piiridele pyydes“). Luuletaja tunnetab oma kaduvust: *Olen vaid sulekiud, mille tuul viind kogemata / teispoole tydinud virmaliste rada* (I, 132: „Pöördumine“).

Maailma olemuseks on muutumine, luuletaja kirjutab: *Ta usutunnistuseks kõige kaotus, / ei õhtul viimaselgi ta saa sest aru, / kuis nõnda kummi suudab seista laotus* (I, 164: „Yksi jäänud mänd“). Üheks näiteks pidevast muutumisest on aastaaegade vaheldumine: *Mul sygist pole, nagu kadus suvi, / nii kolletus, nii viimne täiskuu puudel, / mis elus veel. Ei surnud soovi luudel / käi kauem kurtmas kadu kysiv tuvi* (II, 294: „*Ju sureb sirtse, tähed vinges taevas...“). Peale suve tuleb alati sügis, lehed langevad, kogu loodus sureb ja nii alati: *Öövaikuses irdub leht ja langeb maha, / tõmbab hämaras teised kaasa, / kes enam kinni hoida ei taha / elu paisuvast seemnenupust. / Kas see kyll tuletab meelde, et nad minema peavad / kasvades sõnatult suureks?* (I, 140: „Peonia“).

Vahelduvad ka ajastud: *Aastatuhanded polegi lillakas hetk, / aastamiljoneid sulas vulisev päev, / aina tähed tiirlevad mööda / nagu kevadevood* (I, 195: „Udres Parikale“).

Kaduvad on inimese **mõtted, unistused**, aga ka unenäod: *Sest kardan, nagu rõõmsad lilled kaovad / ka uned need, mis korraga me näinud, / nii kõdunedes mulla põhja vaovad* (I, 150: „Käokeel“). Kaovad tunded, meeolud: *tema on kõige kurvem ja seepärast ustavaim arule, / mis taipab, et rõõmu pole jäädavat* (IV, 152: „Piiridele pyydes“). Kas pääsemine, vabanemine seisneb täielikus kadumises, hävinemises? Luuletaja arutleb nii: *Kas pole lunastus hävida nii, et midagi ei säili, / yhtki teadlikku pebret lõpliku ruumi kõrves? / Oleks! Kas aga midagi täiesti kaduda saab? / Mina ei julge loota pääsemist!* (IV, 152: „Piiridele pyydes“).

Taoistlik mõtleja Zhunag Zi ütles: „**Suur Tao on nimetamata**. Suur vaidlus on sõnadeta” (Zhuang Zi 1989: 24). Sama mõttega algab taoismi alusepanija Lao Zi mõtetest kirja pandud ”Daodejing”: ”kulgetav kulg on püsitu kulg / nimetav nimi on püsitu nimi” Selle mõtteviisiga tahetakse öelda, et sõnadel pole püsivat väärtust, see, mis juba sõnades on väljendatud, ei ole enam tõeline. Ka Masing jagas seda seisukohta. Nimed, sõnad ei ole olulised, nendega ei saa väljendada väljendamatu, nii nagu maailm on püsitu, nii on kaduvad ka nimed ja sõnad, Masing kirjutab: *KÕIGIL on mõtted, aga mina oma nime ei tea / tunaeile ega mullu* (II, 221: „*Kõigil on mõtted, aga mina oma nime ei tea...“). Sõnadel ei ole püsivat väärtust: *Mis ma neist loendan, mis ma neist mõtlen, / sõnadest, mil pole sisu ega kaarti* (IV, 135: „Piiridele pyydes“).

Pole olemas sõnu, mis kajastaksid maailma selle tõelises pales: *minagi ei kirjuta teda, / pole ju loodud sõnu / ytelda selgesti läbi tolmu ja vereauru* (IV, 137: „Piiridele pyydes“). **Sõnad ei ole püsivad**, nende tähendus unustatakse ruttu, arvab Masing: *seepärast enda ma nime ei teagi ega seda, mis oli mu linnal. / Nimi kildudel veelgi mind hyiab, ent linnuse asegi kadund, / asjatult mälestus teilt teda pyyab, pole elus ma tuttavat adund* (I, 117: „Sumeri naine“). Võime püüda taastada unustatud maailmu läbi sõnade: *Pyya, ehk sa suudad kõnelda selgemini, / ammu unustatud sõnu ehk mäletad veelgi / nõnda öelda, et nendest saan aru* (I, 174: „Aabramile“).

Tõelisi, olemuslikke asju aga ei saagi sõnades väljendada, **tõde on väljendamatu**. Kogu olev maailm on sõnades väljendamatu, ammugi siis üleloomulik, teispoolne maailm: *see, millel nimegi pole ega olla saa; / kergem kui tunne, nõrgem kui*

*sydametukse / ilusal ööl /-/ sinna, millest öelda ei oska, / kas on lõhn või vari, / mere
sygavusse kustunud kellakaja, / häälikuta sõna või märgita, / aineta leek või lainetus /
kellegi mõtleval ripsmeil (I, 196-197: „Udres Parikale“).*

2.2.2.3 Tõelus

Budismi järgi on kogu meid ümbritsev **maailm illusoorne, kujutluslik**. Ka Masingu järgi on tõelus illusioon: *Kui astud õhtul kaugemale majast, / kas mõne
sammugi vaid aiarada, / siis äkki oled väljas ruumist, ajast, / ei julge käia ega seisatada*
(I, 129: „Avanemine“). Kogu elu võib pidada vaid aimduste rajaks: *Kaheksasyllase puu
koorel jooksevad aimuste teed, / selgelt neid mina iial ei näe / uneski mitte* (II, 221:
„*Kõigil on mõtted, aga mina oma nime ei tea...“) või ka unenäoks: *Ah, see elu siin
maailmas / siiski uni põgenev, / viivuks kiiskab õnn kyll silmas, / kuid ta lelu lagunev* (II,
233: „*Kes on lahkumise leidnud...“).

Tõelus on illusoorne, sest kõik, mis me maailmast teame, on tulnud meie enda mõistusest ja ettekujutustest: *Kõik meie kysimused on võetud oma tyhisest elust, / kõik
meie mõtted on iseeneste kyljes kui takjad / ja selles on viga, millest vabaks ei saa* (IV,
162: „Piiridele pyydes“). Loodus on ilus, lausa täiuslik – nii tundub kogu tõelus ilma inimestetagi olevat täiuslik. Luuletaja küsib: *õispuu lõhnab, viimaks jasmiinid. Milleks
ma üldse? / Milleks veel inimest vaja, kui maailm võib olla nii ilus?* (IV, 117: „Piiridele
pyydes“). Inimene otsib elus **oma tõde, oma teed** isegi kui see leitud tõde kogu ta
maailma pahupidi võib pöörata: *sest terve oma liiva jooksva eluaja / sa otsind rada
koidikulle, / mis lõhub pilbasteks su tydineva maja* (I, 131: „Avanemine“). Oluline on
leida oma tõde, oma teadmine, mitte joosta kaasa teistega: *Ära usu Amitabha maad,
tuhatkordset Brahmat / mõteldes kellegi pääle, / ole enese saar, ole enese täht, Sa
õilsaltsyndinu, / kes on leidnud Tao* (I, 196: „Udres Parikale“).

Taoistlikku mõtteviisi järgi on kogu tõelus **vastandite kooseksisteerimine**. Kogu maailm on vastandite omavaheline põimumine, millest kokku moodustubki maailma harmoonia. Igas vastandis leidub veidike teist; ilma selleta oleks nende ja kogu maailma eksisteerimine võimatu. Vastandid on omavahelises **sõltuvuses**, ilma üheta poleks ka teist: *sest lõpmatult väike on alati mõõtmatult suur, / iga joon on teiste joonte eitamine*
(IV, 151: „Piiridele pyydes“). Isegi õige ja vale vahel jookseb õrnõhuke piir, kõik oleneb,

kuidas asjadele vaadata: *Kesse iial ytleb sulle / vahe õige, vale / enne, kui kord hukutulle / peegeldub su pale* (II, 239: „*Mis sa oled, teine väga...“). **Vastandid on seetõttu suhtelised**, nii imestab ka Masing tõeluse üle: *KES on lahkumise leidnud / kallilt rohtund metsateelt, / kes on rõõmu sisse peitnud / mureseemne Maara veelt?* (II, 233: „*Kes on lahkumise leidnud...“).

Taoistlikku mõtteviisi siit edasi arendades leiame, et vastandite suhtelisuse printsiip määrab ära selle, et kogu tõelus, terve **maailm on üks tervik**. Kõik olev kuulub oma olemuselt kokku. Kõiges on kõike, leiab ka luuletaja: *Ja unustada pyydvad, et kõik põõsad, / mis võrsed maja ymber õitsma sevad; / on päikse kõneluse hellad lõõsad* (I, 129: „Avanemine“). Siiski on inimene luuletaja arvates sellest ühtsusest eemaldunud. Ta tunneb süüd looduse ees selle eemaldumise pärast: *Võibolla, puud ei suuda andeks anda, / et nendest sajandeid on käidud mööda* (I, 165: „Lootusetus“). Nii on inimese suurim soov see kadunud ühtsus taastada: *Vist nad ei tunne, et tahaksin olla vend / ja nende sõber, kes õnnistab keerlevat lõhna* (I, 147: „Jasmiin“).

Loodus justkui **väljendaks** luuletaja tundeid: *siis on ju jällegi rohtla või samblane laas / see minu nukker sydamekild* (114: „Hulkur kõneleb kuningatytrele“) ja veel kirjutab Masing: *muld on muutunud naeratavaks taevaks / juured välguhelgiks pilvevahul* (I, 202: „Mõeldes oma kirstule“). Luuletaja tunnetab, et kogu olev maailm on temaga **võrdne**, elab temaga ühes loomuses. See on lõpmatu ühtsuse tunnetamine kogu tõeluses: *Kogu maailm viimsest valgest pilvest saadik hääks mulle sai, / pilved ja lilled tundsin sõpradeks, / liiati liblikad. / Kasvasin nii, et hinge tajusin puutumas teda, / sydames kumisevat liikus, millele praegu ei viitsi / leida nimegi kohast* (IV, 133-134: „Piiridele pyydes“). Nii võib kokkuvõtvalt öelda, et tõelus on Masingu arvates petlik, illusoorne, see tuleneb meie mõtetest. Sama suhtelised on maailmas valitsevad vastandid, mis tegelikult üksteises sisalduvad ja üksteist tingivad. Nii on maailm koos selles esinevate vastandite ja üldse kõige olevaga luuletaja jaoks üks ühtne tervik.

2.2.2.4 Kulgemine

Taoismi alusmõiste *dao* tähistab **teed, liikumist, kulgemist**. See tähendab loomulikku liikumist kõige olevaga koos; lihtsat, loomulikku elu. Ka Masingu luulele on omane kulgemine, kuid see pole alati taoistlik rahulik voolamine, vaid pigem rahutult

rõõmus mäslemine või piinarikas nirisemine. Siiski tunnetab luuletaja, et kulgemises ei ole niivõrd tähtis mitte sihtmärk, vaid teelolek ise: *Aga vaata, nad tulid kahvatult / ja ealeski pääsukeste vidistust / polnud nende ymber, kui nad läksid ning läksid, / unes vaid teadsid, kuhu* (I, 156: „Nelk“) ja: *Näeksin, kuidas hetk on ime, / tee nii pikk, et pole sihti, / kuigi syda nukkerpime / oidu pyydes nutaks tihti* (II; 339: „*Kui ma saaksin uueks täheks...“). Teed on inimese, luuletaja elu pärisosad, need on vahendid kuhugi jõudmiseks, samas see jõudmine ise: *tuul sositades sinust, endi vellest, / ning tasasammu / teed tulevad su hinge halli õue* (I, 130: „Avanemine“). Inimese elu on jõudmine järjest uutele teedele, paremasse ellu: *Julgel näol astu kauget teed, / hirmu pole teps koitmas ta hommikuil, / meeleheitu õhtul. / Jäta kõrvale kõik ja mine, / astu valgeilt radadelt valgemate poole* (I, 196: „Udres Parikale“).

Mis on siis selle teeloleku eesmärk? **Eesmärk ongi *dao*, kulgemine, teelolek** ise. Nii on iga teelolek samas ka päralejõudmine: *Iga tee viib pärale, kõik tõttavad kokku, / ainult minna, mitte hoolida nurgaseintest, / tuisust mägede ladvul ja saurustest soodes* (IV, 130: „Piiridele pyydes“). Kulgemise mõistmises on ka arusaamine, et kõik läheb mööda, möödub: *Mööda! Ning, mis poleks läinud mööda? / Rõõm ja rahu astund oma teed, / õnn ju au minust vaatab mööda, / teda toitvad sandlipuised leed* (II, 325: „*Vaesekene! Põõsast läbi Unuk...“). Elus on kõrvuti vastandid, kõik kaob, hääbub ja sünnib uuesti. See haakub eelpoolvaadeldud püsituse printsüübiga. Kõik läheb oma teed, oma rada.

Kulgemise levinuim võrdlus taoismis on **võrdlus oja või jõega**, mis voolab, kulgeb oma rada pidi. Kulgemise, teeloleku üks osa on soovide lakkamine, see on vaikne rahulolu teelolekust ja kulgemisest. Nagu jõgi, nii peaks ka inimene midagi soovimata, millegi üle muretsemata lihtsalt voolama ja kulgema: *Ei ma hooli elust, surmast / olles kõrbe kaduv oja, / mille vulamise hurmast / tuul kord kodus metsakoja* (II, 289: „*Ei ma hooli elust, surmast...“). Luuletaja eesmärgiks on jõuda vabasse kulgemisse, rahusse, kus puuduvad mured ja kannatused: *Kas SA tead, ei mina usu, et kulgeksin nii nagu vaba, / ahvatlus paljalt see pole, mis praegu mind toidab, kord matab* (I, 211: „Võlglane unistab“).

Dao tõelus on kulgemine, liikumine, kaasavoolamine – kõige oleva ühtne kulgemine. Kuid see kulgemine on tagurpidi liikumine, mida iseloomustab taoistlik

printsiiip – **naasmine**. Kõik olev naaseb oma algolemuse poole, tagasi müstilisesse muistsesse olemisse, millest luuletaja kirjutab nii: *ja loodan ikka, et ehk jõuab / mu kätte soovest kasvõi kild, / hing viimaks sinna randa sõuab, / kust kaardus korra siia sild* (II, 253: „*Oh lootust kyll: nyid olen kindel...“). See muistne olemine, maailma ürgolemus asub maailma alguses, luuletaja on seda võrrelnud aiaga: *Saadan oma palve noole / sinna, kus on ududest SU tuba, / et iga-aastane põõsas / ootaks mind selles metsikus aias, / mille istutasid mulle / maailma alguses* (I, 140: „Peonia“).

Masing armastas väga taimi, paljud tema luuletused on kirjutatud lilledele, puudele. Ta pidas taimi inimestega **võrdseiks olendeiks**, isegi paremateks. Masing uskus, et ka taimed elavad läbi samu tundeid, samu küsimusi, mida inimesed. Kirjutades alteest, mõtleb luuletaja temast kui ümbersündinud olendist: *ja see ei mäleta vajudes vagusi / pikalt rännult ylesse tagasi, / et ta teisiti korra läks seda kahvatut teed* (I, 153: „Altee“). Kõik liigub, naaseb, tuleb uuesti, arvab luuletaja ja küsib: *Ööst kunagi tulnud, millisesse hommikusse? / Mis on sääl ime, mis pole, kuhu suundub surm / ja kitsukest elu kellele vaja?* (I, 190: „Päsupojale“).

Mõnikord on **naasmine** luuletajale kurb paratamatus: *Tagasi ohates elusaid aegu iga eilet eelistan tänast, / kuigi hääd pole iial olnud, õige ma kunagi mitte* (IV, 122: „Piiridele pyydes“), kord igatsus tagasi muistsesse paremasse aega: *Igapäev tõuseb lähemaks sydame põhja / varemeis nõlvak, mil rohelist hullult ja päikest, / rohelist sellist, mida iial ei näe ja kyngastki mitte, / lehti paisub nii palju, et nendesse upub ja kustub / mõte muistsete päevade õhtute õnnest* (IV, 120: „Piiridele pyydes“).

See naasmine on **igatsus tagasi muistsesse teadmisesse**, et inimene on kulgemise ja kogu maailmaga üks. Selle teadmise sümboliks on kadunud kodu kujund, mis on inimese kaotatud pärisosa, kadunud teadmine: *Läeme pikka ja unise lumega rada / jätma yksi Sind otsima kadunud kodu...* (I, 201: „Helmile“). Inimesed eemalduvad tõest, seepärast on vaja naasta muistse olemise juurde, kus kulgemine oli inimese pärisosa: *Selleks siis otsisin tarkust, / et leida ja taibata, seletada talle, / mida veel ei osanud muiste, kui teed olid meie...* (IV, 129: „Piiridele pyydes“). Algas, kuhu naastakse on nii kaugel, selle olemus on tabamatu ja **väljendamatu**: *Aga Sa tuled nõnda kaugelt: / teispoolt suve, teispoolt jaanipäeva kõue, / võõralt maalt, kus ei mõistetagi mu keelt / ega seda, mida rääkisid muiste* (I, 174: „Aabramile“).

2.2.2.5 Tsüklisus

Ida usundeile iseloomulik tsükliline maailmapilt on väga omane ka Masingu luulele. Maailma nähakse pidevas liikumises olevana, elu on sündide ja surmade ahel, kõik uueneb, teiseneb. See on budistlik sansaara, samas ka taoistlik kulgemine ja naasmine. **Kõik uueneb**, surres ja sündides uuesti: *Kus õite surres synnivad uued, / närtsind lehe asemel kasvab sada teist, / mitte nii kahvatuohelist enam* (I, 133: „Tulbid“). Sansaara võrdluseks on enamasti ratas, mis tiirleb igavesti ümbersündide ahelas. Ka inimene on selles ahelas lüli. Masing kirjutab: *tiireldes Sinu siit maailmast jällegi viivad, / siis ehk õigest väravast Sa aeda hiilida teaksid / keerisest pääsnult. Oh, kas Sa mäletad veel* (I, 198: „Helmile“). Elu tundub luuletajale mänguna, mida ikka ja jälle korratakse: *Päale algusest! Meelde kes kutsuks kyll kõike, / mida mängisid eluks ja elasid mänguks / päevad kasvanud mõtteile lademeid ränguks* (I, 202: „Helmile“).

Selles **igavese ringkäigu** tunnetamises on ka ahistatust ja masendust: *LIIG kaua kõnnin seda rada, / ei yhtki puud ta ääres näe* (II, 228: „*Liig kaua kõnnin seda rada...“). Näib nagu puuduks igasugune lootus sellest ringkäigust vabaneda, sest algusest peale on inimene määratud selles elama. Masing kirjutab: *Tead, ei su aastaid lõigatud / on maha kääripuudelt / ja synniviivul hõigatud / ju liha ära luudelt* (II, 321: „*Oh heida silmad seinale...“). Üheltpoolt tahab inimene ümbersündidest vabaneda, teisalt ei soovi ta elu lõppemist: *Sa sõnu, mõtteid kividele pillud, / tead hästi – siiski lakata ei taha* (II, 252: „*Vist õige on, kui midagi ei looda...“). Selles mõtteviisis on ka leppimine looduse igavese ringkäiguga: *Seepärast rännata elust uude, vaevadest vaevusse / enam ei tõrgu / ka siis, kui ei tule loojakus jahedat ja sinist und* (IV, 159: „Piiridele pyydes“).

Luuletaja ülim eesmärk on leida **vabanemine, nirvaana** juba selles elus: *Kas ma siis teisiti saan, kui vaid tagasi tulla ja pyyda / asjade juurde, mis olnud ja jäävadki alati rikkaiks ja suuriks? / Muidugi tean, et nirvaanat hinge endale võib sihiks hyйда, / aga nirvaanaks nii hingel vist veel pole tahtmist ja jõudu, / ikka ma igatsen jälle just hiljuti lagunend elu /-/ Seepärast, Jumal, oh luba kord mulle nirvaana siin teedel* (I, 213: „Võlglane unistab“).

Ümbersünd võib budismi järgi toimuda ükskõik milliseks olendiks: taimeks, loomaks, inimeseks, valgusolendiks. Masingu lemmikteemaks olid puud, ta uskus et **puud võivad olla surnud hingede kehastused**: *yhes neist magab vist õde, mu õde*

Sumeri soodest. / Kui ma vaid aimaksin, millises! / Seepärast surnuvaikselt astun, hiljukesi vaadates seda / Punavat tähte. / Usun ju õde iga kevade tulles / igale lehele lausub: Olge talle rõõmsad, oi, olge hääd! (I, 120: “Sumeri naine“). Selles teadmises on rahu ja leppimist. Inimene soovibki olla taim, sest talle tundub, et elu oleks siis palju loomulikum ja muretum: *Et yhe päeva Sa oleksid mina ja teisel Su juuril / hoiaksin avali tuulega leinavaks rebitud suud* (I, 157: „Kukekannus“).

Ümbersündida võib ka tuuleks või pilveks: *Heldeke, ei ma ju tea, / mida sääl näed ja, milleks sääl saad / olles kaduv pilv, / olles hämaratuul / ja uduvihm* (I, 196: „Udres Parikale“). Inimene tunnetab oma vaibumist, muutumist, **ümbersündi kui paratamatust**: *mina ei saa midagi teha, võin vaid vaadelda vaikselt, / kuidas lagunemine parveks, mis laskumas lennult / yhel õhtul, / hommikul uuesti tõusen tundmatu maakoha poole / olles toosama ja siiski teine* (IV, 160: „Piiridele pyydes“).

Ümbersündide põhjustajaks budismis on **karma**, eelmistes eludes tehtud teod. Kõik maailmas kannab karmavõlga, oma tegude taaka: *Karma kujutluste okkalises metsas / pole määratus eksida Sulle, / igavene!* (I, 195: „Udres Parikale“). Seetõttu on inimene ise oma kannatuste põhjuseks, eelmistest eludest kaasavõetud halb karma määrab selle: *Oh, kõik hädad oma toodud, / patte kandma määrad end, / hukatus on enda loodud / musta linnu öine lend!* (II, 233: „*Kes on lahkumise leidnud...“). Ometi kui inimene elab hoolival, samas mitte liiga oma soovide ja ihadest kinni hoides ja häid tegusid tehes, kogub ta head karmat ja sünnib edasi paremate olenditena, parematesse eludesse, kuni jõuab **nirvaanasse**: *Siis on hõlbus minna / viimast aastamiljonit kolepikka teed / hõbedasele maale* (I, 197: „Udres Parikale“).

2.2.2.6 Mõtlus

Mõtlusel, meditatsioonil on budismis väga suur roll, see on ainus tee nirvaanasse, täielikku vabanemisse. Masingule on meditatiivne stiil ja sellega seotud unustamise-vaibumise motiivid väga omased. Luuletamine ongi omamoodi meditatsioon, soovide ja ihade lakkamine, tunnete vaibumine.

Enesevõitmine

Oluline koht meditatsioonis on enesevõitmisel – selleks, et end arendada, jõuda mõtluse rahuni, tuleb **võita oma mõtteid, soove**, ihasid, tuleb endast üle olla: *Täna on*

tarvis tappa / mõistmisunedest tõbine meel, / et ta mu jätnud rappa / suurte ootuste siledal teel... (II, 301: „*Keegi ei mõtle mulle...“). Luuletaja tunneb sündi enesemuutmiseks, enesearendamiseks: *endast ei oska ju teha, mida ma peaksin, / mida nõuab too keegi, too võõras, too tõeline mina* (IV, 112: „Piiridele pyydes“). Võit iseenda üle on justkui orjusest vabanemine, mille „mina“-kujutus tekitab: *nende soovide, mis Sul kunagi ei täitunud / siis, kui orjasid iseennast* (I, 173: „Aabramile“).

Enesevõitmine on jõudmine vabasse, muretusse olekusse, kus puuduvad kannatused: *Võin kõikjalt juua, naerda veel, / kui taevas pilve näen, / ei kibestu mu habras meel, / kui endast mööda läen* (II, 259: „*Et olgu sadu kuri kyll...“). See enesevõitmine on kui vastuvoolu ujumine, saades teadlikuks asjade suhtelisusest: *Ujuda vastu voolu allikasse välja / on õnnistus valge kui kirsiois – / seepärast Buddha jyngrid ei teadnudki, / mida tema arvas nirvaanast, / sest temast tuli korraga elu ning surm ja mitte kumbki* (IV, 152: „Piiridele pyydes“).

Meditatiivne seisund on **vabanemine vaevadest**, kannatustest: *Rõõmsaks vajun nagu samblas õitsev kalju, / pilgud loovad sinisemaks õhtutaeva, / kirdetuul mu ymber iilitse ei valju, / nagu õielt lehed nopin endalt vaeva* (I, 104: „Goesti Poetoe Aloes“). Mõtlus, meditatsioon on kui endast väljumine: *aga, kui astun vaid sammu / välja oma mõtete savisest onnist, / mõtlen juba, kas keegi sääb silub mu juukseid* (I, 118: „Sumeri naine“). See mõtete, tunnete kõrvale lükkamine pole luuletajale raske: *Sama haprad on mõtted nagu / see vaevaltkiikuv vars / ning, kui ainult väheke vajutan, / pole neid enam* (I, 133: „Tulbid“).

Inimese ülim eesmärk on **leida mõtluses tõeline mõistmine**: *Mida võikski tahta inimene muud kui mõistmiseks tarkust, / mida ihata muud kui kõige oleva taipu, / mida oodata muud kui Ninannat? / Mida?* (IV, 144: „Piiridele pyydes“). Luuletaja nagu aimab selle tõeleidmise, mõistmise lähedalolu: *Las ma mõtlen veel yyrike aega, et leian ennemalt lätte, / täis tuhandeharuselt tähtedes voolavat vett* (I, 205: „Vaadates surmainglit“). Selleks, et mõistmine leida, tuleb kõigepealt puhastada oma teadvus kõigest risustavast, sealhulgas ka teadmistest ja tarkusest: *Kui oleks keegi nii kerge nagu pudenev lumi, / sama lihtsalt laseks enda lahti / tarkuse kyljest, millel oksad ja okkad / ning kahvatu jumi* (I, 113: „Taanduja palve“).

Oluline osa mõtluses ongi **teadvuse tühjenemisel**: *Igakord, kui kuulen jälle kellataolist / lahkub vaikselt teadmatusse peatäis elu / ehitama sygaviku yle tuhatjaolist / silda metsisse, kus kadu eest veel pelu* (I, 104: „Goesti Poetoe Aloes“). Samas on see unustamine, teadmiste tuhmumine: *Kui sa taas kysid, mis nimeks tal, tõesti, see pole mul meeles, / olen nii palju neid kuulnud ja kõik nad on kastega läinud /-/ olen ju vaid killavoor, / mängija, kellel on ununud hõise ja kise...* (I, 115: „Hulkur kõneleb kuningatytrele“). See on täielik mõtete vaibumine: *Juuksed vaovad laugudele, / mõtteist lahtuvad ka meed, / viimne viivuks seisab hele, / kuni olnu matvad veed* (II, 324: „*Mõtle pika une pääle...“).

Oluline osa meditatsioonis ja võimaluses vabanemisele on **soovide ning ihade lakkamine**. Soovid, ihad tekitavad kannatusi: *Soov puhkeb hingele pinnuks – / juba viinapuu õitsemas mäel* (II, 254: „*Õõ istub punaseks linnuks...“). Seepärast on tee vabanemisele soovide lakkamises: *Keegi tõstab teedelt ka mu soovid / ja nad hajuvad kui eksiv hõbevõrk* (I, 141: „Tõlvikliilia“). Tuleb püüda vabaneda ihadest ja soovidest, mis hoiavad meid kõige maise küljes kinni: *VISKAN hingest soovivirde / tuisuöös paljapäi / minnes poole vinge kirde, / kuhu ei nalja käi* (II, 298: „*Viskan hingest soovivirde...“). Soovidest, ihadest vabanemine on ühtlasi elujanu lakkamine. Kui suudetakse elada ilma rõõmu või muredeta kõike ühtmoodi vastu võttes, mis elu pakub: *Et aga hää või halb, mis ees, / õöl enam und ei sega, / siis põleb puhtel tuhaks lees / soov ainus tähtedega* (II, 237: „*Ei leidnud mina kitsast teed...“). Elujanu lakkamine aga on eeldus kannatustest vabanemiseks: *ei sina põrmugi hooli / päevist, mis lähevad nagu sipelgarida / magama igavikku* (I, 156: „Nelk“).

2.2.2.7 Vabanemine

Masingu luuletamise eesmärgiks näibki olevat vabanemine, pääsemine argisest, kirkastus. Nii taoismi kui budismi õpetuse eesmärgiks on rahu ja selguse seisundi leidmine, milles puuduvad kannatused ja mured. Budismis on selleks vabanemiseks nirvaana, vaibumine, kustumine, elujanu lakkamine. Nii ihkab ka luuletaja jõuda **vabanemisele, rahusse, õitsemisse**: *Oi, tõesti võin oodata tuhandeid aastaid, / kui aga saaksin enne sygiset õitseda veel* (I, 159: „Sygise kullerkupp“).

Igatsus ei tunne ajalisi ega mõttelisi piire: *Lumelõhna kulmel suigub / unistades, millal säält / tõvest ärkav rahu tuigub / kuuldes tasanevat häält / kutsumas ta käima rada, / kus ta vaikind heitlik meel* (II, 270: „*Tyhi tee läeb kergelt valge...“). See on ühtaegu luuletaja soov tunnetada oma ühtsust loodusega, kus kõik olev on oma rahu: *Oh, unustada, jälle minna vaikselt / puu juurde kysima, kas veel ma meeles, / öölindudega laulda päikse keeles / ja surmast läbi jõuda mitmepaikselt* (II, 222: „*Mu yksindus maailmas vist on vähim...“).

Taoline **mõtluse-seisund on täielik vabanemine** muredest, rõõmudest, endast: *Unustasin sooja nõlvagi, lindude tundmatud laulud / õunapuul Siberist roosade õitega ja helbed sadanud lummaks, / mille all talvel veel mõtlesin istuda päeva otsa ja öögi / enese kadumist tundes. Nyüd ainult vaadanud korra, / piskuks ajaks end unustand murede valude eest / puude lehtede taha* (IV, 120: „Piiridele pyydes“).

Vabanemine on igasuguste **soovide, ihade lakkamine**: *Tuul pimeneb ja rada must, / kuid syda laulab rahu, / samm edasi – siis igatsust / ei tuigetesse mahu* (II, 234: „*Tuul pimeneb...“), otsekui unenäotaoline rahu, millesse jõuavad vähesed: *UNES rada näha teispool varju: / kes on läinud aina ylespidi, / säält, kus pilved hellitavad harju, / kuulnud viimse värvu julget viidi?* (II; 287: „*Unes rada näha teispool varju...“).

Vabanemisel tekib **valgustatus, taipamine** olemise tõelisest kujust, mis looduses on juba loomulik teadmine: *Sisalik taipas midagi ja lendas. / Kui meie mõistaks, / mis oleks siis? Sina, pääsuke, tead, / mitte me hiljutitlunud, keda võõristab kõik* (I, 191: „Pääsupojale“). Lootus taipamisele, virgumisele on inimesele ainuomane: *Ehk ma mõistaks viimaks kõike... / Mis siis tuleb, eal ei taipa, / aga viimse leegihõike / sõlmin taeva palvevaipa* (II; 339: „*Kui ma saaksin uueks täheks...“).

Taipamine on ühtaegu **kirgastus**, luuletaja oma ekstaasis oleks nagu juba jõudnud sellesse seisundisse: *PILK avaramaks läeb kui värv, / mis vulab maha mägedelt, / ja syda taas on yksik järv, / joob laineid taevavägedelt* (II, 258: „*Pilk avaramaks läeb kui värv...“). See taipamine, kirgastus toob vabanemise ümbersündide ahelast: *Ära hetkekski kahtle, tee läheb teisele kaarele / ja mu syda on rahul vaid siis, kui kõnnid nyüd tal, / mitte kuskile ja kuuluv ja kõikjale, / väljas enese lylide reast* (I, 196: „Udres Parikale“). Siis ongi käes **nirvaana**, lõplik vabanemine ja rahu, mida Masing kujutab nii: *olemise ääremailt astudes yle, / taeva kaane alt sammudes välja / lõpmatusse ruumi, / otsatusse*

teadvusse / mitteolemisse, / sinna, kus kujutlemist pole ja kujutlematust (I, 197: „Udres Parikale“).

Kokkuvõtteks võib Masingu kohta öelda, tema luule kannab kõige enam budistlikku püsimatust, kaduvust, aheldatust maise elu külge. Samas aga ka sellega seonduvat igatsust sellest raskusest, kaduvusest vabanemisele. See on meditatiivne luule, kus kõdunemise ja hävinemise vahelt vilksatab ekstaasihetkedel pääsemiskiir, tõeluse valgus.

2.3 Jaan Kaplinski

2.3.1 Jaan Kaplinski elu ja vaated

Elulugu

Jaan Kaplinski sündis Tartus 22. jaanuaril **1944. aastal**. Õppis aastatel 1958-1964 Tartu Ülikoolis romaani filoloogiat, kõrvalainetena struktureaal- ja rakenduslingvistikat. Nende kõrval õppis ka mõnda ida (peamiselt araabia), hispaania ja soome keelt. Orientalistika- ja filosoofiaharrastused viisid ta lähedasse kontakti Kaug-Ida kultuurimaailmaga Tiibetist Jaapanini, mõjukamaks suunajaks Uku Masing. Tekkis huvi teistegi vanade kultuuride (keldi kultuur, indiaani hõimud) vastu. Kaplinski vaadete kujunemisel on oluline osa **idamaisel kultuuril**, samuti A. Schweitzeri, D. Suzuki, K. Marxi, L. Wittgensteini õpetusel, M. Lermontovi, P. B. Shelley, T. S. Elioti, prantsuse modernistide, eesti arbujate ja klassikalisel hiina luulel. (Nagelmaa 1991: 500)

Töötas 1964-1972 Tartu Riikliku Ülikooli arvutuskeskuses ja sotsioloogialaboris, oli 1968-1970 eesti keele kateedri aspirant ja 1974-1980 Tallinna botaanikaaias algul noorem-, siis vanemteadur. Pöördus 1980. aastal tagasi Tartusse, töötas Viljandi teatri „Ugala” kirjandusala juhatajana. 1983-1988 töötas taas **Tartu Ülikoolis** väliskirjanduse kateedri laborandina, juhendades noori tõlkehuvilisi. Aastast 1960 Kirjanike Liidu liige. Eesti taasiseseisvumise ajal võttis aktiivselt osa poliitilisest elust, saavutas tähelepanu Eesti ühiskonda analüüsivate artiklitega ajakirjanduses. Oli 1992-1995 Eesti Vabariigi **Riigikogu** liige, hiljem eemaldus poliitilisest tegevusest. Alates 1994. aastast „Académie Universelle des Cultures” liige. 1996-1999 kaastööline „Sõnumilehes”, 1996 ja 1997 kirjanik-professor Tampere ülikoolis ning 1997 resideeriv kirjanik Walesis Aberystwythi kultuurikeskuse juures. Abielus kirjanik Tiia Toometiga. (Nagelmaa 2000: 179).

Debüteeris luuletajana trükis 1959, esikkogu „Jäljed allikal” ilmus kassetis 1965. aastal. Läbilöögikoguks sai tollase nooruse kultuseraamat **„Tolmust ja värvidest”**, mille nimiluuletuse eest anti talle 1968 Juhan Liivi luuleauhind. 1972 ilmus kogu „Valge joon Võrumaa kohale”, 1976 „Ma vaatasin päikese aknasse”, 1977 „Uute kivide kasvamine”. 1970. aastatest on pärit ka Uku Masingu vaimseid traditsioone jätkav poeem „Hinge tagasitulek”, mis tsensuuritakistuste tõttu sai ilmuda alles 1990. 1982 ilmus kogu „Raske

on kergeks saada”, 1984 „Tule tagasi helmemänd”, 1985 „Õhtu toob tagasi kõik”, 1986 valikkogu „Käoraamat”. (Olesk 2001: 450)

Edasi ilmusid 1991 „Tükk elatud elu”, 1995 „Mitu suve ja kevadet”, 1998 „Öölinnud. Öömõtted”, viimases ka soome- ja ingliskeelseid luuletusi. 1990. aastal ilmus proosaraamat „Kust tuli öö”. Valik tema esseistikast: 1997 ilmus „Võimaluste võimalikkus”, 1998 „Usk on uskmatust”, lisaks on ta avaldanud mitu raamatut poliitilist publitsistikat, pihtimuslikku proosat („Jää ja Titanic” 1995) ja reisikirju („Kevad kahel rannikul” 2000). Tema luule mahukas koondkogu „**Kirjutatud**” ilmus aastal 2000. Kaplinski luulet on eraldi kogudena ilmunud soome, rootsi, inglise, hispaania ja teistes keeltes. Kaplinski on kirjutanud ka näidendeid ja lasteraamatuid. (Olesk 2001: 451-452)

Vaated

Kasutan Jaan Kaplinski vaadete selgitamisel Kaplinski erakirja käesoleva töö autorile vastuseks küsimusele Kaplinski vaadete kohta. (Kaplinski 2003)

Kaplinski kirjutab: “Mind on taoismi filosoofilisem ja kunstilisem pool (kurjade vaimude väljaajamisega ei ole tegelnud) köitnud juba ülikoolieast, st. umbes aastast 1960-61, kui lugesin Toome raamatukogus soomekeelset **Laozi tõlget** ja kirjutasin selle endale põhiosas ümber. Varsti pärast seda üritasin ka õppida hiina keelt, millele saatus küll igasugu takistusi ette pani, nii et oskan seda nüüdki väga kehvasti. Olulised olid mulle raamatud zen-buddhismi kohta, mis on hiinalik sulam buddhismist ja taoismist ja on väga tugevasti mõjustanud hiina luulet ja kujutavat kunsti. Zeni juurde viis mind tegelemine keelefilosoofiaga. Lugesin Wittgensteini, Mauthnerit (mõlemail võib olla taoismi kajastusi), USA "üldist semantikat" ja leidsin viimasest otseseid viiteid zen'ile. Mahayana buddhismi juurde juhatas mõnevõrra ka **Uku Masing**, kes pidas just mahayanat kristlusele lähedaseks, isegi kristlusemõjuliseks buddhismiks. Siis sain mõned raamatud, ennekõike vist Alan Wattsi raamatu zen'ist ja midagi D. T. Suzukilt ja kogumiku zen-koan'isid. Esimesed selged selle lektüüri mõjul sündinud luuletused on juba kogus "Tolmust ja värvidest" ja on sündinud umbes 1960ndate alguses ja keskpaiku” (Kaplinski 2003).

Ida mõjude algust oma luules seletab Kaplinski nii: ” Päris murrangut aga märgib juba luulekogu "Valge joon Võrumaa kohale", mille üks mõeldav pealkiri oli

"Konkreetsed maastikud". Siis olin juba lugenud ka **hiina ja jaapani** vana luulet ja olin võlutud selle konkreetsusest, pildilikkusest. Ja hakkasin ka ise niimoodi kirjutama, märkama ja kirjeldama detailikesi, hetki, tajumusi... See on kindlasti esimene "idalik" kogu" (Kaplinski 2003)

Väljendusviisi kohta kirjutab Kaplinski: "Miks mu kõige varasemates luuletustes on nii tihti juttu **teest**, ei oska ma isegi seletada. Ju see midagi tähendab, ütleb midagi kirjutaja kohta. Võibolla sobib see motiiv iseloomustama inimest, kes ei ole kunagi suutnud end defineerida, lihtsalt ja selgelt öelda, kes ta on, kuhu kuulub. Olen tegelikult väga püsima inimene, kes on kogu aeg liikvel, teel kuskile ja sellepärast astun alati **üle piiride**, olgu nad enda või teiste pandud. Olen ikka keegi muu. See on juba taoistlik või zenlik paradoksaalne määratlus, aga selle leiame ka Eliotil: I will show you something different from either või Gunnar Ekelöf'il: Allt vad finns är nagot annat - kõik, mis on, on midagi muud. Kui ei püsi piirides, kui ei saa hakkama enda ja palju muu defineerimisega, tulebki kasutada paradoksaalset väljendusviisi, millega vist esimestena nii jõuliselt ja selgelt tulid välja taoistid - Zhuangzi ja Laozi. **Zhuangzi** ütleb ju: kust leian kellegi, kes on unustand sõnad, et temaga mõni sõna vahetada? Laozi ütleb: kes teab, ei rääki, kes räägib ei tea. Jne. Luule lubab paradokse palju hõlpsamini kui mingi muu keel, näiteks filosoofia või matemaatika. Nii olen kasutand luulekeelt tunnetuse väljendamiseks, mida teisiti väljendada ei saagi. Kui muidugi üldse saab" (Kaplinski 2003).

Taoistlikku voolamist on Kaplinski luules välja toonud ka Karl Muru, kes kirjutab, et kõik, millest Kaplinski kirjutab, kõik sujub lõpuks lauluks ja **voolab** kuhugi ära (Muru 2001a: 365). Samuti leiab ta Kaplinski luulest naasmise-kujundit, ta ütles, et "äraingatsemine-minek-naasmine võib anda kristallselgelt läbipaistva luuletuse" (Muru 2001a: 366).

Kaplinski kohta kirjutab tabavalt ja kokkuvõtvalt Langemets: "Kui teda **tõeluseihaluses** Enno kõrvale seada või lõhestumuses Visnapuu jälgedesse tõsta, kui teda vaimsusehoiaku ja musikaalse poeetika poolest arbujate järgijaks arvata või loitsimise ja šamaanlike taotluste põhjal rahvalaulu ning kaugete kultuuride ja vana kõlbelise luule matkijaks pidada, – ei ütle see omati veel kõike" (Langemets 1992: 176).

2.3.2 Ida mõjud Jaan Kaplinski luules

Antud peatüki luulenäidetes on kasutatud Jaan Kaplinski kogutud luuletuste kogu „Kirjutatud” (Kaplinski 2000). Iga luulenäite järel on sulgudesse lisatud lehekülje number nimetatud kogus ning luuletuse pealkiri.

2.3.2.1 Kannatus

Budistide jaoks on elu **kannatus**. Ka Kaplinski leiab nii: *et see on et kõik on / kastepeiskadel peegelduv välk KANNATUS* (277: ”***Nad seisavad põlvini veres ja poris”). Kogu inimese elu on luuletaja arvates aheldatud valudesse, kannatustesse: *Kurbus on kurb ja rõõm on valus / tammud sillal kammitsad jalus* (108: ”*** Kurbus on kurb ja rõõm on valus”). Valu, kannatus on püsivad, nendest ei saa vabaneda nende enda kaudu: *Kas mõtled visadust kui vaatad rohtu / tead kannatust mis algamast ei väsi* (102: ”***Kas mõtled visadust kui vaatad rohtu”).

Kannatus ja valu tunduvad tugevamad kõigist teistest tunnetest, Kaplinski kirjutab: *Valu oskab olla targem / vahvusest ja vihast / kahetsus kui tuletera / löikab läbi lihast* (549: ”*Valu oskab olla targem”). Kõik siin elus **kordub**, tuleb uuesti. Ainult inimesele tundub, et valu on iga kord uus, ootamatu, väljakannatamatu: *mis kõik on olnud juba / ainult valu on uus* (129: ”NAMIB KALAHARI”). Mure, hirm ja valu on elu paratamatus. Luuletaja kirjutab: *vesi voolab ja veeretab vahtu / mure see jääb ja hirm ei lahtu* (131: ”VESKIS VESKIKIVIDE VAHEL”) Selle paratamatuse tunnetamises on aga leppimine valuga, mida keegi teine peale inimese enda kanda ei saa: *et kõike ei saagi võtta / et kõike ei saagi anda / et vabadus on ja valu / mis tuleb sul endal kanda* (547: ”*See maailm mis elab sinus”). Valu on maailma kese, tuum, see on inimesega kaasaskäiv paratamatus:

*Maailma kese on siinsamas.
Ma kannan teda endaga kaasas
nagu meie kõik. Maailma kese
on pistetud läbi minu
nagu nõel läbi putuka keha.
Ta teeb ikka ja jälle valu.
Maailma kese on valus,
on valu.
(810: ”Maailma kese on siinsamas”).*

Siiski on midagi veel, midagi selle valu taga, mis annab aimu, et kuskil on pääsemine, Kaplinski paneb selle mõtte lühikesse värssi: *Keegi meist pole näinud merd / surm on kalur elu on mõrd* (129: "NAMIB KALAHARI"). Kuskil on meri, mida keegi pole näinud, **kuskil on tõde**, mis muudab kõik selle maailma asjad mõistetavaks. Inimese ülim püüd on selle tõe järele: *LÄBI SEST VALEST LÄBI SEST VALUST / lajuke kevadist metsaalust /-/ homse hirmust ja tunase vaevast / kõrs kerkib üles vaatama taevast* (111: "LÄBI SEST VALEST LÄBI SEST VALUST"). Taevas (nagu ka meres) võime näha lihtsat kujundit tõe sümboliseerimiseks, samas on kristluses just taevas see, kust oodatakse abi kannatuste vastu. Siin ei näe luuletaja vastuolu kristliku taeva ja inimesele igiomase lunastuse, vabanemise püüu vahel.

Kust kannatused tulevad? Inimene ise tekitab endale kannatusi eneses, oma „mina's“ **kinni olemisega**, seda kirjeldab Kaplinski nii: *Olen korraga / ämblik ja kärbes / vang iseenda / võrgus* (478: "****Olen korraga"). Inimene ise hoiab end vangis oma kannatustes: *ja janu selle kõige järele. Mis ometi / on minu ja metsa, minu ja maailma vahel? / Kus on see sein, mis ei lase mind sinna, / kuhu kõik mus januneb, sein, mis ei lase / mind olla üks nende jänesekapsastega* (615: "* Piima tooma minnes nägin vasakul pool teed"). Kannatustest vabanemine aga on võimalik ainult leppimise ja **loobumise** kaudu. Inimene peab loobuma mõttest, et tema "ise" on see, mis maailmas asjad käima paneb. Tuleb loobuda "mina"-kujutlusist, tuleb vabaneda soovidest ja kiindumustest, mida see "mina" endas käsitleb. Tuleb mõte lahti rebida kõigest maisest ja mõista, et: *ükski maailm / pole sinu ja sina / ei kuulu / ühtegi* (304: "****Kõik sulab").

Samas on inimeses igatsus endast ära: Kõik on nagu kutse, kõik kiusab ja meelitab: *toast ära, kodust ära, endast ära, meelest ära, / valguma laiali mööda maad ja vett, minema kuskile mujale, / olema kuskil mujal, olema keegi muu* (579: "Juba aastaid, alati märtsis"). See on arusaamine sellest, et **miski pole jääv**, miski ei ole päriselt meie oma, nii ei ole mõtet ihadel, soovidel, igatsustel midagi omada: *Meie ju tegelikult ei ela, – / elu elab meis / nagu tuli põlevas põllus / hüpates kõrrele kõrrele* (725: VAIKUS. TOLM). See on luuletaja elufilosoofia: *Mina elan oma elu. Elu elab mind. / Elu ja elamine on üks. / Ka siis, kui „mind“ ei ole. / Ei ole veel. Parajasti. Enam* (740: "* Ta tuleb siiski. Eppur si viene"). Kui kaob mõte oma "mina'st", vabaneb inimene ja on valmis ühinema kõige olevaga. Niisiis on elu see, mis: *vulab sillerdab ja vahutab / sinu*

endast ära lahutab / hea on saada üheks saada vooks / mis on veel mis tagasi sind tooks (521: ”*Uni uni suur ja puhas voog”).

2.3.2.2 Püsitus

Budismi järgi on kõik siin maailmas **kaduv, püsitu**; ka taoismi idee on, et kõik muutub, liigub, kulgeb; miski ei jää püsima endisena. Budistliku mõtte järgi arvab ka luuletaja, et kõik siin maailmas on määratud hävinemisele: *kõik kustub / janu ainult ei kustu* (68: ”MOZART”). See on kõige oleva hääbumine, kustumine, ainult elujanu ise ei vaibu, elu jätkub igaveses ringkäigus selle hävimise ja sündimise ringis. Kõigest sellest voolab läbi kaduvus: *Taht joob viimase rasva / steariini / kaduvus voolab läbi* (200: ”TAHT JOOB viimase rasva”). Luuletaja tunnetab, et kõik muutub, kaob: *Kõik sulab / põleb läbi / lumi / lamp lambivari / valgus isegi / mida miski ei varja* (304: ”***Kõik sulab”).

Kõike maailmas määrab ajas mõõdetavus. Aeg on see, mis kõike olevat kujundab, muudab ja ümber seab. **Aeg viib kõik kadumisele**: *aeg läheb üle kõige / aeg lükkab seinad koost / jääb üks rähni hõige / pistriku kiljatus soost* (139: ”ALLNÕLVA SARAPIKUS”). Ajal on mitu palet, luuletaja on aja kaduvust võrrelnud sügise tulekuga: *et maja / jääb tühjaks / ja vesi anumates / jahtub jäätub / sügis üks / selle suure kurbuse / nägudest / mida / hüütakse / ajaks* (504: ”***Alasti oled”). Elu on ringkäik, päevad vahelduvad ööga: *Aga õhtu tuleb ja läheb jälgi jätmata. / Õhtu tuleb ja läheb. / Tuleb ja läheb* (742: ”* Öösi kahutab, ei jää jälgi”). Ka maailmad kaovad ja vahelduvad: *Me näeme ju ainult hävinud maailma, / ainult seda, mida enam ei ole* (745: ”* Kaseladvad nagu pintsliid”).

Taoistlikus mõttes püsimateks on *dao* – maailma igavene kulgemine. *Dao* võrdpilt on juba ”Daodejingis” vesi, ka Kaplinski luules esineb palju vee-motiivi elu liikuvuse, ringluse, suure kulu tähistajana. Vesi see on voolamine, muutumine, kulgemine, sellega nõustub Kaplinski oma luules: *ja ütle mata sõnad ütles vesi / mis tal jäid viimseiks enne merre jõudmist* (104: ”***Meid äratati nagu laululoos”). Kogu eksisteeriv **maailm on voolav**: *vete suures / kokkusaamise / rõõmus / väikeses voolavas / maailmas / kaob / pisarate tähendus* (362: ”Vihma süda”) ja veel: *Õö piirita valgus / milles korraaks / paistab põhjani läbi / terve voolav maailm* (460: ”***Õö piirita valgus”).

Voolamine on maailma püsituse väljendus; samas on see omamoodi püsimine – kõik **püsib voolates**, muutudes, inimesed niisamuti. Püsimatu voolamine on eksistentsi püsimise filosoofia, mida Kaplinski väljendab nii:

/---/
*Ojapõhjas ei ole mõtteid
ainult voolamine, ainult veevoolu
kategoriline imperatiiv,
mis kallutab ja koolutab oma järgi
samblad ja mailased, kalad ja puruvana,
õpetab ühed kinni hoidma põhjakividest,
teised voolavast veest endast, mida nimetatakse ujumiseks
("Mul ei ole põhimõtteid", 763).*

Maailm on suur voolamine, kulgemine, nagu vesi nii voolab ka kõik olev. Seda kõiksuse voolamist iseloomustab järgnev luuletus: *Nii see voolamine on ja selles voolamises / oleme meie, meie elud ja mõtted, / mõtted, mis tulevad täiesti mõttetult / nagu õhtused pilved loojangutaevasse* ("Mida elus elatakse, saab isiksuseks", 751). Inimene mõistab, et **elu on voolamine**, et inimese edu tagatis on voolata, kulgeda kõige olevaga kaasa, olles osake kõigest muutuvast, liikuvast. Selline kaasavoolamine tagab inimesele rahulolu ja õnne – seda kõike kajastab ka Kaplinski luule, näiteks sellised read: *olen valmis / minema / voolama / hea on / nagu siis kui / mõtled et tikud / ja tulepuud / on talveks / valmis* (464: "***Valge lillevaas").

Püsimatuses peab inimene mõistma, et kõik tema loodu on püsitu. **Püsitud on ka keel, sõnad, nimed**, millega maailma väljendada püüame. Nimed ei anna kunagi reaalselt pilti maailmast, sest maailm muutub pidevalt. Ka Kaplinski usub, et nimed ja sõnad ei väljenda tõelist tõelust: *mis tuulest sai sõnaks suhu / see peagi tuulde kaob / aeg läheb ja künnab meist üle / oma pikad liivased vaod* (36: "SEALPOOL NUKRUST"). Nimede andmine paneb asjad paika, justkui oleks kõik püsivalt muutumatu, tegelikult on nii taoismi kui budismi seisukohalt kõik püsimatu, kaduv, voolav, ringlev.

Taoismis on kõige tähtsam **vaikus**; vaikus iseenesest ei ole vaikne, mõttetu, vaid täis mõtteid. Sõnad on selles vaikus aga liigsed, seda mõistab Kaplinski nii: *Sõnad on haavad / vaikuse sõrmedes / mõtetest saavad okkad / okastest saab mõte / mis purustab müürid* /---/ *kui mõtted said sõnadeks / kuhu jääb siis vaikus* (41: "TUUL MERELT"). Nimed on inimeste jaoks, looduses pole nimetused olulised, seda väljendab Kaplinski nii: *saartel ja mägedel mis tõusevad sealt / pole nime ja nad pole kellegi omad* (244:

”***Põlenud tapetud lapsed...”). Nii peaksid ka inimesed loobuma sõnade ja määratluste esiplaanile seadmisest ja keskendumas asjade loomusele, seda mõtet võiks tõlgendada Kaplinski luuletusest:

/---/
ükskõik kas
õelda et elu
on uni
või õnn
või kannatus
mis sest muutub
ehk ainult värv
(479: ”***Vikerkaar on”).

2.3.2.3 Tõelus

Budistlikus mõttes on maailm **illusioon**, meelepete. Tõelus jääb inimestele tabamatuks. Kogu meid ümbritsev maailm on vaid meie tunnete ja meelte loodud kujutlus. Maailm on luuletaja aravates kui unenägu: *lõke süttib ja kustub / täht jääb / aga meile / jääb lõpuks vaid uni* (40: ”TUUL MERELT”) ja veelgi: *meri tuleb randa kõik saab / unikeeriseks kus kõik / tõuseb lahti maast maa /-/ pilveõõnena alt kraatrist tõelusest / mõraselt maalt sügava häälena sügavalt alt* (283: ”***etteteatamata tuleb õhtu”).

Tõelus ja aeg näivad olevat inimeste enda peas, mitte reaalsuses: *Ei ole minevikku tulevikku ega olevikku / hetkede vahel on natuke mulda ja rohtu* (442: ”*** Ei ole minevikku tulevikku ega olevikku”). Kaplinski leiab, et pole ka kaugust ega lähedust, äraolekut ega siinolekut. Ta kirjutab: *Kaugelt lähedale / tulija / arusaam / igal pool / oled vaid / siinsamas* (491: ”***Kaugelt lähedale”). Need on paradoksaalsed mõtted, mis ometi ütlevad tõeluse kohta rohkem kui kindlas kõneviisis kunagi midagi õelda saaks. Näiteks küsimus olemasolust ja olematusest: *Olematus ulatub kõikjale ja olemasolu on täis rahu* (245: ”***Olematus ulatub kõikjale ja olemasolu on täis rahu”). Ka ruum on meie mõistuse väljamõeldis: *Ruumi polegi / muud kui õhuke pingul kile / hääle ja vaikuse, pimeduse ja valguse vahel* (790: ”Õõlinnud ja nahkhiired lendavad hääletult”).

Inimesed ei mõista maailma ja tõelust, neile tundub, et see on nende eest **varjatud**. Tegelikult tuleb elu vaadata lahtiste silmadega, vabastada oma meel kõigest häirivast, et näha tõelust tema olemuses. Selle üle muretseb ka luuletaja: *elame väljaspool neid kohti ja päevi / elame tões nagu pimedad valguses* (215: ”ANDKE MULLE

AEGA”). Veel teinegi **võrdlus pimedaga**: *olen pime ja käin keegi / ei tea mis on kokku see / tolm tuul maa / kare sile jahe soe elav / muutuv pind taldade all / mis näevad niisama vähe / niisama palju kui mina* / (285: ”***olen pime ja käin”). Inimesele on tõe, maailma mõistmine üle jõu: *LIIGA PALJU / on mulle sind maailm miks / sa ei jäta mind oma teadvuseta / õitsemisse ristikhein* (277: ”***Nad seisavad põlvini veres ja poris”).

Inimestele tundub, et miski, mida nad näevad, ei paista neile õiges valguses. Kõik oleks nagu **midagi muud**. Inimene tunneb, et maailma ja tema vahel on ületamatu takistus, midagi, mis segab õiget tõelusetunnetust. See on üks Kaplinski armastatumaid mõtteid: *maailm seisab mu ümber / vait / minu maailm kõik mis ma tean / on nii kaugel on ära /-/ minu ja kõige vahel mis ma tean / minu ja mu enda vahel / on terve maailm* (260: ”KUSKIL MAAILMA ÄÄREL”). See avaldub alates lihtsamatest asjadest: *noor lumi lumi kõik on midagi muud* (187: ”MÕTE ON nagu”), veelgi: *kõik on kõik on midagi muud / naeratus ilma et oleks suud* (515: ”*Pingutad vibu joonest saab kaar”). Õhku jääb suur küsimus: *valgust mis pole vana ei uus /mis on kõik kõiges kõik kõiges muus* (521: ”*Uni uni suur ja puhas voog”).

On asju, mis jäävad mõistetamatuks, varjatuks: *Ja ometi on kõiges selles / nii palju arusaamatut valgust, millest ei tea, / kas ta paistab väljast sisse või seest välja, / kas ta on valge või must või midagi hoopis muud* (713: ”* Kõige troostitumaid maastikke – sügisene supelrand”). Keset seda varjatust ja kaetust tabab inimesi aegajalt **selgusehetk**, mingi taipamine, mil tõeluse tegelik olemus meile vilksatab: *Silmapiir / pärani / lahti / kumin / üle / kauge / ranniku* (363: ”Viikingilaev”), veel: *ning see, mida oleme nimetand ajaks ja ruumiks / kaotab korraks tähenduse, muutub kukelauluks / või veenireks* (826: ”Läbi hommiku-une, hommiku-udu”). Toimub mõistmine, luuletaja kirjeldab seda oma isikliku kogemuse kaudu: *Seekord / virgus ahistatud meel teiseks mõtteks: / ehk olen kõik aeg asjata otsinud ja igatsenud / tõelust teise tõeluse taga; püüdes lähemale, / olen läinud kaugemale* (615: ”* Piima tooma minnes nägin vasakul pool teed”).

Seejärel tuleb **leppimine** tõelusega nii nagu ta on, nii oma varjatuses kui avatuses: *las olla täna ja eile / las harguda homsed neist / üksainus tõde meile / las olla et polegi teist / maa meis ja maa maailmas / keset sügavat soolast vett / vikerkaar kahes uskmata silmas / seitsmearvine silmapett* (132: ”ÜKSAINUS MAA ON MAAILMAS”). Tõelus

on igavene liikumine, lõppematu kasvamine, miski ei saa kunagi valmis. Kaplinski arvab: *Pesu ei saa kunagi pestud. / Ahi ei saa kunagi köetud. / Raamatud ei saa kunagi loetud. / Elu ei saa kunagi valmis. / Elu on nagu pall, mida tuleb kogu aeg / püüda ja lüüa, et ta maha ei kukuks* (575: "Pesu ei saa kunagi pestud"). Nii on tõelus küll illusioon, varjatud, midagi muud kui ta paistab ning vaatamata vähestele tõe väljatule, peab luuletaja lõpuks ikkagi tunnistama: *Tõelus on / mida välja ei mõtle* (845: "Tõelus on").

2.3.2.4 Kõikühatus

Taoistlik põhimõiste *dao* on ühtlasi kõige läte, **algallikas**, mis sünnitab kõige oleva ja millest kõik alguse saab. See on ühise tee, algolemuse väljendus. Tee motiivi on sarnaselt Ennoga Kaplinski luules väga palju. Eelpool on esitatud tema enda põhjendus sellele. Luuletaja küsib ja nendib: *Kus on tuulte lättes / kus puhkavad pilved kus sünnivad lained / kuhu jääb lõppeva päeva valgus / nad tahtsid et me leiaksime tee / mida nad ise meil keelasid otsida* (40: "TUUL MERELT"). Seepärast kuulub kõik olev kokku. Kõik küsimused ja vastused peituvad oma alguses ühtekuuluvuses, see on teadmine ühisest algusest, ürgkodust. Kaplinski luuletuses kõlab see mõte nii: *maa miljard kõrt on miljard küsimust / üks ots üks algus neil ja meil ja teil / ja ainult teadmine seob vabadust* (102: "****Kas mõtled visadust kui vaatad rohtu", 102). Selle ühisalguse võrdluseks on tihti meri: *Seesama / meri / meis / kõigis / punane / pime / soe* (342: "Seesama").

Inimene tunnetab **ühtsust loodusega**, kõigil olendeil on üks algus ja üks olemus. Kaplinski kirjutab: *VARBLASED Tartu varblased / teist mõtlen mina käies tulles / üle jõe – üks sama süda on meil / üks sama uudishimu / kellel väike kellel suur tiivad / kellel mõeldavad kellel mõtlemata olemas* (207: "VARBLASED Tartu varblased"). Inimene tabab seda ühtsust, looduse terviklikkust ja ennast selles, ta on kõige olevaga üks, tõmbamata piiri enese ja muu maailma vahele: *elan ühtjasma elu / iga õuepuuga / lendan igas metsalinnus / hingan igas loomas / mesilastega käin tiigi / ääres mudas joomas* (507: "*Pääsuke si pääsuke si").

Puudes näeb Kaplinski inimeste **hingesugulasi**, nad on loomulikud nagu inimesed, nad on üdini head. Puude kaudu tunnetab inimene looduse lähedust ja suurust. Inimene tunneb lähedust puudega: *Inimeste ja puude / maailmad on nii erisugused. Ja ometi / on midagi nii inimlikku, peaaegu arusaadavat / selles oksarägas. See on nagu*

kiri, / nagu keel, mida ma ei oska, kuigi tean, / et see, mis temas on kirja pandud, / on mulle ammu tuttav, ei saa olla palju muud / kui see, mida võib lugeda raamatust, / peopesast või näost (710: ” Ei tüdi kunagi vaatamast raagus puid. Papleid”). Puud, mets, tuul kannavad edasi ürglooduslikku vaimu, millele tuginedes inimene jõudu ja rahu leiab. Nii tunnetab inimene kõige oleva ühist algust: Sa seisad kalkvel silmi tuulekojas / teades et kõigel on üks sama algus / ja tuul ilma kaartele mõtlemata / puhub sust üle imelikke asju (312: ”***Sa seisad kalkvel silmi”).*

Kõiges on kõike, kõik on üks, **ei ole absoluutseid vastandusi**. Sellisele mõistmisele ei jõua inimene kohe, vaid läbi loomuliku kulgemise, kuni ta mõistab äkki kogu selle oleva terviklikkust. Niisuguse teadmiseni jõuab ka Kaplinski oma luules: *Kõik, milles me elame, on seotud ühte. Tõde on üks. / Nagu kodu, nagu elu ja surm. Nagu pärg tuhandest taimest. / pärg puudest ja mälestustest ja meist. Mirdipärg. Naerust pärg. / Tähtedest ja tähepilvedest pärg. Nõnda on tõde üks. /---/ Seon kõik jälle kõigega ühte ja viskan pärja / pimedasse vette (85: ”TÕED”).*

Oluline osa kõikühtsuse mõistmisel ongi teadmine, et vastandid on suhtelised. See tähendab, et vastandid on üksteisega tihedalt seotud ja tegelikult tingivad üksteist. Nimetatud mõte kajastub ka paljudes Kaplinski luuletustes, vastandid on olemas teineteise jaoks: *kui kurbus ainult rõõmu pärast tehti (100: ”***Ma olen laguneva veski vaim”).* Inimestele on omane eristada vastandpaare: *Anda on parem kui võtta / tulla on parem kui minna (454: ”***Anda on parem kui võtta”) ja: Kerge on raske olla / raske on kergeks saada (455: ”***Kerge on raske olla”).* Avastades aga nende vastanduste taga peituvat harmoonia, mõistab inimene kõige oleva **ühtekuuluvust**, ka vastandlikud tunded ja mõtted on tegelikult ühe terviku väljendused. Seda leiab ka Kaplinski: *Võib ju / olla vaba / vabadusest / olla / hirmuta/ hirmu ees / teada et / vihkamine / ja armastus / ei olegi eri asjad / nagu kõik / muugi (488: ”***Võib ju”).*

Kõikühitsuse ideed ja vastandite suhtelisust kajastab Kaplinski luules eriti järgmine luuletus, mis samuti kannab minimalistlike vahenditega edasi sedasama kõige oleva ühise alguse tunnetamist:

*Kõik ühes
üks kõiges
vaim kehas
keha vaimus
imelik tavalises
tavaline imelikus
mesilassülem
kirstus vana
hüljatud talu
pööningul*
(501: ”***Kõik ühes”).

2.3.2.5 Tsüklilisus

Kogu idalikule mõtlemisele on omane tsükliline maailmapilt, nagu ka eelnevates peatükkides mainitud. Laiemas laastus jaguneb see kaheks: budistlikuks sansaaraks – ümbersündide ahelaks ja taoistlikuks naasmiseks. Mõlemad mõtteviisid on omased ka Kaplinskile.

Paljud loodusrahvad on teadnud, et elu on **looduse lõputu ringkäik**, kus kõik olev muutub, võtab uue kuju, sünnib ja sureb vaheldumisi. See vaatepunkt on omane Kaplinskilegi: *Lepalehtedelt nõrgub / õhtuse saju vett / jõkke / üks ring on täis* (270: ”SEE ON VIHMANE SUVI...”). Vahelduvad aastaajad: *ja kevad / käes / ja möödas* (329: ”Tint veel”). Kõik vahetab kuju, muundub teiseks: *Kõik on ainult / muld vesi õhk ja tuli / üksteiseks / saamas ja jäämas* (475: ”***Kõik on ainult”). See muutumine, üleminek, kulgemine esineb kõikjal looduses, olles oleva eksisteerimise alus, miski pole see, mis ta on ilma muutumata, ilma liikumata: *ei jää muud kui tühjus, vilu, hääletu tühjus, / männikoore-ebemete, sulgede ja meie endi / peadpööritav vaba langemine / hommikust õhtusse, õhtust hommikusse* (806: ”Õhtu tuleb ja maa ja mets saavad kokku”).

Ka inimene osaleb muundumises: *kui said alata retke / suurde muundumisse/ läbi see veskiratta / millelt kõik tagasi pörkus* (141: ”ARTUR ALLIKSAAR”). Luuletajal tunnetab **eneses seda voolamist**, muutumist: *ma ei saa peatuda ma ei saa kaduda / võin ainult sulada lumeks / raheks ja vihmaks / ning kuskil all sirguvad longunud lehed* (39: ”TUUL MERELT”). Ta tunneb, et see muutumine on olnud alati osake temast: *kuhu ma /*

vihmapiisana / sadasin / kunagi / veel varem (846: "Olen pilvedest"). Isegi asjadele võib selle muundumise omistada, Kaplinski kirjutab vanast, lagunenud käterätikust: *Temagi tuleb tagasi, ainult teistmoodi, millegi muuna / ja teda on palju raskem ära tunda kui neid halle linde* (705: "* Haki-parv äärelinna kohal – hämarikus").

Budistide meelest on elu igavene ümbersündide ahel, kus kõik elav on määratud sündimisele ja suremisele. Kõik on igavesti vangistatud ümbersündide ringi, **sansaarasse**. Kõige paremini esindab seda ideed järgnev Kaplinski luuletus:

*ÕÕTSUB MANDRI JA MERE VAHEL
ranna pikk ja ahtake ahel*

*ulatub ümber maade ringi
kõidab me teid ja seob me hingi*

*aheldab laineid ja linde ja laevu
palju on minejaid palju on vaevu*

*laulev liiv ja soolane valgus
sõrmiti koos siin ots ja algus*

*said selle elu endale kanda
käid mööda piiri käid mööda randa*

*laine ees liiv ja laine peal tähed
kust sa kord tulid sinna kord lähed*

*ring saab täis ja elu saab otsa
hing jääb õõtsuma ahela otsa*

*ajju jääb põlema päikeseteri
jalad saab maa ja sõrmed saab meri
(“Õõtsub mandri ja mere vahel”, 113)*

Ahel, ring, köitmine, ots ja algus – need mõisted väljendavad elu igavest ringkäiku, ümbersündide ahelat sansaarat. Kogu elu on kannatus, rippumine, kõlkumine maa ja taeva vahel. Inimeses põleb soov vabaneda sellest ahelast.

Sansaara mõistega seonduvad aga ka ratas ja tiirlemine, millega teda on võrreldud. Kaplinski kirjutab: *latern käes istud tee ääres maas / õhtu tuleb ja kõik algab taas / kõik käivad ringi kõigil on kiire / kõigil on rattad kõik teevad tiire* (123: "IHU ON SURNUD MÕTE ON MAETUD"). Nii tundub kogu elu unena: *uni omaenda maailmas täis tühjust ja tiirlemist* (63: "JA RAKKUDE põlisesse unne"). Sansaara on **lõputu**

tiirlemine üksi sündide ja surmade vahel: *kõik kõigest lahti üksi ja vaid / tiirlemises koos üks uinuvate / tiibade sulgede silmade hõljumine / läbi unede une täis tähti ja sädelust* (63: "JA RAKKUDE põlisesse unne").

Taoismis on tsüklilise maailmapildi peegelduseks **naasmise** mõiste. Kulgemine on tagurpidi liikumine, see on naasmine – naasmine Muistusesse, naasmine lapseks, naasmine kulgemisse. Naasmist seostab Kaplinski loodusega: *et minna tagasi allikate juurde tagasi veel tumedamasse metsa / sinna kus metsa veel ei olegi* (164: "PIMEDAS SÕITSIN VÄLJA"). Ka kogu olev maailm ise on pärit sellest samast kulgemisest, seda iseloomustavad Kaplinski luuleread: *laskub õhtusse ja öösse nii sügavat vaikust uduvihma / nagu oleks kõik alles uus nagu oleks algus / olemata eile ja see udu seesama milles / pea põlvili kägaras koos hingab sündimata maailm* (181: "PÜHAD TULEVAD").

Kulgemine, *dao* on tee tagasi algusesse, mis avaldub Kaplinski luules mitmes kohas, näiteks: *tee / tagasi / vaikusse / puhtusse / koju* (486: "****Sõnad mõtted"). Kulgongi see algkodu – **suur puhtus, selgus**, ürgolemus. Seda mõtet väljendab Kaplinski luule läbi nii: *jõuame kättpidi / teineteist viia / tagasi selle maailma / suurde / otsatusse puhtusse / sinna kus mõistame / et pole sealt kunagi / ära olnudki* (449: "****Aegamööda peseb"). Luuletaja samastab end selle maailma igavese naasmisega: *tulen voolan / vähehaaval tagasi / igale poole* (302: "****Murtud tiivaga"). Naasmine on ka eksistentsiaalne küsimus elu algusest ja lõpust ning elu igavesest ringkäigust: *kas surm on alguse lõpp või sünd on lõpu algus / vaiki sest täna on pimedus sulle parem kui valgus* ("Rahutus", 47).

2.3.2.6 Mõtlus

Budismis on mõtlusel, **meditatsioonil** oluline roll – vaid selle kaudu on võimalik jõuda vabanemisele, nirvaanasse. Taoismis on sellega võrreldav tühjakssaamise printsiip, omamoodi meditatiivne seisund, milles inimene vabaneb argimaailma konventsioonidest, olles tühi, on ta puhas kõigest häirivast; toimub enese unustamine ja meele selginemine. Sellist tühjakssaamist on võrreldud unega ja unustamisega. Kaplinski on seda seisundit oma luules kirjeldanud nii: *Meel unus mägede taha / hea uni silmile vajus* (32: "**** Meel unus mägede taha").

Tühjakssaamist kui meditatsiooni kirjeldab hästi üks Kaplinski luuletus, milles ilmnevad nii taoistidele kui budistidele omased **hingamisharjutused**, mis aitavad inimesel saavutada meditatiivset seisundit, kus meel on vaba kõigest häirivast:

/---/On vaja
ainult tuletada meelde, mis tähendab
sõna „inspiratsioon” – inspiratio – sissehingamine.
Ju siis ka väljahingamine – exspiratio.
Hingamine – meditatsiooni algus ja lõpp,
mis mõnel tuleb lihtsalt ja loomulikult,
teisel ei tule. Hingamine, mis iga hetk
päästab sind su meelevõrinast –
cittavrttist – ja annab sulle tagasi
keha, olemise ja oleviku, Suure Tuulevaikuse,
milles puhkevad sada lille ja sada õpetlast,
mõranevad peeglid ja munakoored,
sünnivad luuletused, pilved ja jõed
(676: ”* Mis on luules peamine? – Ei sisu ega vorm”).

Mõtlus ongi ju keskendumine, **meele puhastamine** kõigest sealleiduvast. See on oma isetuse, ”mina”-kujutluse petlikkuse tunnistamine, elujanust vabanemine. Luuletaja on seda raskust mõistnud: *Kerge on raske olla / raske on kergeks saada / hõlpus on olla / kes me ei ole / vaev õppida olema / kes me / päriselt oleme* / (455: ”***Kerge on raske olla”).

Meditatsioon on puhas **vaikus**: *Ja palju mälestusi. Vaikus, südamaa meri, / kuidas teisiti oskangi sind nimetada* (611: ”* Võiksin öelda: tulin bussist maha”). Tõe ja rahu leidmine, vabanemine avalduvad vaikimises, vaikus: *Rääkida me oskame / kuulata me ei oska / olla mõni viivgi vait / ja kuulatada / vana maja vaikimist / ritsikate sirinat / pimedas ja uduga koos / valgumas üle / ussaia ja õue* (494: ”***Rääkida me oskame”). Just siis võime kuulda oma sisemist tõde, südamehäält: *kuulen aina suminat ja ei tea, / kas see on kimalaste, herilaste, / elektritraadide hää, / lennuk taevas, auto maanteel / või elu enda hää, mis tahab seestpoolt / mulle midagi öelda* (649: ”* Tänavu suvel on väga palju putukaid”).

Mõtlus on samas **endast ära, endast välja minek**: *astun enesest välja mööda sulgedest silda / niiskeile kividele põlvist sulab viimane valu* (70: ”MOZART”). See on püüd näha kaugemale oma ”mina” kehtestatud piiridest: *nii meidki tuuleks tuule kätte tehti / nii päeva pärast hämaraks jääb pale / nii vaatad endas endast kaugemale* (103: ”***Nii süda kuuleb varisevaid lehti”). See on vabanemine oma mõtete orjusest: *ja*

korraaks pääseb mõte endast lahti / ja hoides nokas hubisevat tahti / maast üles kerkib lakerdavi tiivu (105: ”*** Suur vari tõuseb mööda tahmast seinä”).

Meditatiivsus on mõtetest vabanemine: *ajaga üksi jäänud / mõtted heituvad / okstelt lendu / igaüks ise poole / teetud / kodutud* (299: ”***Mis sa saed seal”). Kaovad kõik ideed, kujutlused: *Pääsuke si pääsuke si / lendab läbi uuest / äkki tunnen olen vaba / kõigist kujutlustest* (507: ”*Pääsuke si pääsuke si”). See on samas täielik **keskendumine**, tähelepanelikkus: *meel on virge mõte veel ei puhka / mõte sütest mis jäid sinna tuhka /-/ jää ja lihtsalt vaata ära küsi / kuidas tuhmub viimne ergav süsi* (537: ”*Öö on valge öö on väga valge”).

Vabanemine on võimalik vaid mõtluse, **meditatsiooni kaudu**. Meditatiivsus on ühekorraga nii täielik tähelepanelikkus kui ka hajameelsus. Seda paradoksaalset mõtet on luuletaja kirjeldanud nii: *Tool, millel istud, lill aknal, paber laual, / pliiats käes, käsi ise, sina ise, – kõik / kaob ära, sulab, kaotab piirjooned, / kui vaid suudad mõne silmapilgu / teda jälgida, ilma et silm ja mõte / hüppaks kohe kõrvale ja edasi. Midagi on olemas / ainult sedavõrd, et sa midagi õieti tähele ei pane. / Hajameelsus annab asjadele selge kuju. Tähelepanu / avab ukse hoopis teistmoodi maailma, / kus miski ei ole tema ise, kus kõik on kõiges / ja kõik on midagi muud, nagu olen ammu aimanud* (709: ”*Tool, millel istud, lill aknal, paber laual”).

Lastest kirjutades on Kaplinski avastanud neis selle meditatiivsuse, milleks täiskasvanud nii palju vaeva näevad: *ta näeb ainult seda Puhast / ja nägema unustab end / üle oru ja kaugete laante / ei pilved ei lennukilend / seda ta kaemust ei sega / ei jõgi ja ahtake maantee / suure punase päikese all* (527: ”*Mu laps äkki unustab nälja”). Meist igauhe sees on väike laps, kes tahab ja oskab **enda kaudu** leida üles tee tõelusse, tuleb vaid see laps ära tunda ja teda kuulata: *mis rääkimata jääb, on ikka kõige tähtsam: / see tilluke inimene, see laps, see lapse / sõna, mõte ja pilk sügaval su enda sees, / mida pead hoidma, katma ja kaitsma. / Temaga saad vahel hilja õhtul / ka rääkida, temaga saad alati olla vait / kui vaja* (682: ”*Veel kirjutada. Veel rääkida. Kellele?”).

2.3.2.7 Kirgastus

Kõigi usundite järgijate eesmärk on jõuda rahusse, vabanemisesse, lunastusse – kuidas keegi seda nimetab. Budismis on kirgastus täielik vabanemine elujanust, see on

rahu ja selguse seisund, milles pole mõtteid. Ka taoismis on ülim eesmärk rahu, selguse, aga ka harmoonia saavutamine. Inimene **igatseb virguda** tõelusest, see on tema suurim eesmärk, mingi salajane igatsus, millele ei oska nimegi anda. Kaplinski kirjutab: *Igatsus mis suikus põues / võpatades virgus / läbi saatusest ja elust / sähvas tulekirgus* (548: “*Igatsus mis suikus põues”). See on igatsus lennata kuhugi ära, kuhugi, kus pole muresid: *mu kodu on äraigatsus / ja lõunamaa mered ja liivad / ja kaasakutse ja appihüüd / ja tiivad ja tiivad ja tiivad* (545: “*Ma olen madalal sündinud”). See on korraga olla kodus ja ära: *unistust / olla kodus / olla ära / ei üheski olemises / ei üheski unes / ei üheski kohas / ei ükski meist* (440: “***Aita mind”).

Virgumine on tõeluse, tõe leidmine. Luuletaja kujutab seda nii: *Oh seda virgumist:/ sõrmed juurtega ühte; / nüüd on lepitud vist, / nüüd vist mõeldakse ühte* (116: “PÄEV TULI HOMMIKU POOLT”). See võib olla sähvatus, mis saabub vaid hetkeks: *üks kotka kiljatus ühe ühepäeviku lend / kui unustad laulu ja keele kas mäletad iseend* (134: “EI JÕUA Sakala nõtkub variseb Nurmekund”). Äratundmine, kus kõik tuntu saab uue näo ja inimese ”mina” hakkab tuhmuma: *ammutuntu ammunähtu / äkki uus ja lähem / elu saanud aina rohkem / sind jääb ikka vähem* (549: “*Valu oskab olla targem

Virgumises, vabanemises on suur osa **taipamisel**, inimene mõistab ühtäkki kogu oleva mõtet, kogu tõelust. Seepärast hindab luuletaja teadasaamist üle kõige: *Teadmine on mulle alati / tähendanud vähem kui teadasaamine, / arusaamine. See on nagu tuli, / tulerinne liikumas edasi mööda maad* (573: “* Teadmine on mulle alati”). Vabanemine on raasuke, killuke äratundmist: *Ei tea sedagi. Hämariku suurte sõrmede vahelt, / mis pigistatakse meie ümber aegamisi kokku, / pudeneb vahel mõni raasuke. Midagi meist. / Midagi maailmast. Midagi, mis jääb tabamata. / Jääb langema. Ei tea kust ei tea kuhu* (693: “*Nii vähe on seda, mis jääb: peotäis mullust lund”).

Avatus on seisund, mis järgneb kõigest tavapärasest loobumisele, vabanemisele, puhastumisele. See on vabanemine aheldatusest maise külge – miski ei hoia siis inimest kinni igapäevases rutiinsuses. Loodus võib olla selle vabanemise õhutajaks ja algatajaks: *teispool kulust nurme, metsa ja pilvi, / sügist, taevast ja tuult, teispool siinpoolst / avaneb äkki / üksik hiline võilill ja võtab / mul mõtted peast ja sõnad suust* (672: “*Teispool akent, teispool elektriposti”). Siis toimubki selginemine: *Kõik oli korraga*

selgemini näha, / kõik oli äkki lahti, pöördund endast välja, teiste poole, pil- / vede poole, valguse poole (820: "Ilm muutus üle öö. Pilvedest, mis eile olid nagu hallid hundid").

Inimene mõistab selles virgumises, et teda kui isiksust ei olegi olemas, on vaid suur maailmakõiksus: *teispool / piiri kus / suur meri / kõik / alg- / seosteks / laotab / ka / surma / liiga / väikese selle / suure / maa- / ilma / jaoks* (349: "Lendkala"). Nii tunneb inimene **lahustumist** ja samas ühtesulandumist kõige olevaga: *Varisen sügis- / lehtedeks. Hea on olla / uduvihma all.* (470: "****Varisen sügis-"). Nii sulandub ka kõik muu kõikühtsuseks: *kui siin kõik saab lõpmatult jaguvaks, pudeneb / osakeste tantsuks, väljade / virvendamiseks? / Igasse osakesse jätkub siis pimedat ja valget; / ka lõpmata tillukeses, nullis endas on vastandid koos / ja pihustuvad sedasi ikka olematumaks, / millekski, mis pole enam vastandid* (587: "Mõtlen taas loetule – sellele, kuidas maailmas"). Tõelus on suur ookean, mis lahustab kõik kokku: *uppunutena sulades ära silmipimestavas / helendavas ookeanis sulame ära tõega ühte / küsimärgideta kirjamärgideta lõpus või alguses* (215: "ANDKE MULLE AEGA").

Kõik olev püüdleb **tasakaalu** poole, tasakaal ja harmoonia on aga seotud rahuga. Lootuse ja lohutuse, ahistuse ja ekstaasi äärmustest sünnib tasakaal. Meeleheide ja leppimine tasakaalustuvad. Leppimine on rahu, valitsev jõud, mis ühendab kõike kõigega ja kõiki kõigiga. Erinevate pooluste tasakaal on olemine täis rahu, mida väljendab ka Kaplinski oma luuletuses: *Metsatee puhkab nagu unenäos / keset mändide tumedat rahu / kuldne päev / mu süda on täis sinu häält* (44: "TUUL MERELT"). Nirvaana, vabanemine on ülim **rahu**, mida luuletaja teadvustab nii: *minu meie maailma südame sisse / Suur Rahu igal pool kõikidele* (283: "****etteteatamata tuleb õhtu"). Kaplinski tahab sellega öelda, et kuigi rahu on sõnades väljendamatu, on rahu alati meie juures, ka siis kui seda esmapilgul ei märgata: *kus kõik on ligidal ligidal / küünd lõikus ärkamine surm / pilved ja pimedus RAHU / ümberringi* (286: "****olen pime ja käin").

Kokkuvõtteks võib Kaplinski luule kohta öelda, et see on rahulik, loomulik püüd kõikühtsusele. Kõige enam esindab see taoistlikku ühtsuse tunnetamist kõige olevaga – loodusega, teiste inimestega, asjadega, eluga üldiselt. Kaplinski luule püüab ületada vastandust igapäevase ja üleloomuliku vahel, ilmaliku ja jumaliku vahel; kõik on ühtviisi püha ja tavaline ome tõelises olemuses.

KOKKUVÕTE

Ida-usunditeks võime tinglikult nimetada kolme Indias ja Hiinas alguse saanud religiooni ja filosoofiat – **hinduismi, budismi ja taoismi**.

Hinduism sai alguse Indias umbes **kolm tuhat aastat tagasi** ning arenes läbi kolme perioodi (veeda-, brahmanismi- ja hinduismiajastu) selle praegusesse vormi. India vanimad pühad tekstid on **veedad**, olulised religioossed-filosoofilised teosed on ka upanišaadid, ajaloost annavad tunnistust puraanad. Lisaks on kuulsaks saanud kaks India eepost „**Mahābhārata**“ ja „**Rāmājana**“, millest esimene sisaldab „Bhagavadgītā’t“, tuntud osa eeposest, mis sisaldab hinduismi põhialuseid. Hinduismi põhiõpetuseks on sansaara – õpetus hingede rändamisest ja ümbersünnist, teo- ja tagajärje seadus karma, **Ülima Mina** ehk inimese muutumatu hing, mis ühinedes maailmavaimu **Brahmaga** saavutab tõelise vabanemise (mokša).

Budism on alguse saanud **6. sajandil eKr** Indias elanud Siddhatra Gautamast, kellest sai valgustatu (Buddha). Ta õpetas oma järgijatele, et elu on kannatus, millest pääsemiseks tuleb vabaneda elujanust. Buddha järgi on kogu maailm **püsitu ja kaduv**, ei ole olemas mingit muutumatut „mina“ või hinge, on ainult koostisosade kooseksisteerimine. Tema õpetust nimetatakse **keskteeks**, kuna see ei poolda äärmuslikku asketismi ega suurejoonelist hedonismi. Budism jagunes kolmeks peasuunaks: mahajaanaks, hinajaanaks ja vadžraajaanaks ning levis erinevatel kujudel edasi India naabermaadelt kaugele Hiina, Jaapani ja Tiibetini välja. Seal, segunedes kohalike uskumustega, võttis budism mitmeid uusi vorme.

Taoismi tuumikuks on õpetlase **Lao Zi** mõtted, mis on kirja pandud tema teoses ”Daodejing”. *Dao*, kulg on kõikide olendite algpõhjuseks ja liikumapanevaks jõuks, ta on algeta ja igavene, tume ja nimetamatu. Kõik asjad ja olendid sünnivad **kulgemisest**, asuvad temas ja naasevad temasse. Teine oluline taoistlik õpetaja on Zhuang Zi, kelle teos, tema järgi nimetatud ”**Zhuangzi**”, on üks taoismi klassikalistest töödest. Looduse toime ja seadused on Zhuang Zi’le tähtsamad kui inimeste omad, põhiline on muutumise-voolumise idee nagu ka ”Daodejingis”; inimene peab püüdma tabada tõelist maailma, nagu see on, see ongi püüdlus harmoonia, vaimuselguse ja hingerahu poole.

Eesti kolm kuulsaimat ida-mõjulist luuletajat on **Ernst Enno, Uku Masing ja Jaan Kaplinski**. Kõigil kolmel on olnud huvid idamaade ja nende usundite vastu, nad on

tegelenu orientalse kirjandusega, samuti tõlkinud algallikaid. Neil kõigil on kristlik tagapõhi, ent Enno ja Masingu puhul avaldub see ka otseselt luules, pöördumistega Jumala poole (olgu see Jumal siis kristlik või maine või nende sümbioos). Kaplinski aga avaldub seda vähem, pigem kirjutab ta üldkultuurilisele põhjale toetudes. Piirid on muidugi hägusad ja nihutatavad. Kõigi kolme luuletaja puhul aga võib kindlasti leida idamõjulist luulet, mille joonte eristamine oligi käesoleva töö eesmärk.

Ernst Enno on kristliku tagapõhjaga luuletaja, keda huvitasid ida-usundis ning neid sünteesiv läänemaine õpetus, teosoofia. Enno sellealased huvid said alguse üliõpilaspäevil Riias ning jätkusid läbi elu. Ta on uurinud ja tõlkinud saksa keele vahendusel hinduistlikke eeposeid, samuti taoismi alusepanija Lao Zi raamatu „**Daodejing**“. Enno luules leidub läbivalt idamaiseid mõjusid, mis erinevate usundite ühisosade sünteesimisel siinkirjutaja poolt seitsmeks punktiks jaotati.

Niisiis on Enno luules enim esinenud ida-mõjudest esile tõstatavad tsüklilisuse, kannatuse, mõtluse, õilsa, kõikühtsuse, algolemuse ja vabanemise jooned. Tsüklilisus, õilis, kõikühtsus ja vabanemine on printsiibid, mis omased kõigile kolmele kasutatud usundile. Algolemus on hinduistlik ja taoistlik printsiip. Kannatus ja mõtlus aga pigem budistlikud mõisted.

Tsükliline maailmapilt avaldub Enno luules muutumise, kadumise kaudu, aga peamiselt on see areng, kasvamine, iga sünni kaudu paremaks inimeseks saamine. See on ka teosoofiline aste-astmelt arenemine, mis Ennot maailma ringluse juures paelub. Enno luules avaldub ka mõte elust kui kannatusest, kuid see on pigem kurbus, valu, nukker tõelusetunnistus. Samas on Enno luules rõõmsat nooti, et inimene ise saab end sellest kurbusest vabastada, loobudes, unustades, end tahaplaanile seades. See on eneseloobumise raske tee, mis viib rahusse. Siit jõuamegi Enno luule mõtluse-printsiibini, mis avaldub tema luules vaikuse, vaikse valguse ja rahu läbi.

Inimene peab Enno arvates olema tasane, edasipüüdlik, ennast ise arendama ja suunama; tee tõe juurde läheb ikka **läbi enda**. Seda, kes sellise mõtteviisi omaks on võtnud, nimetavad ida-usundid õndsaks, õilsaks. Enno jaoks on õilis eelkõige budistlik *boddhisattva*, kõigi olendite aitaja, aga ka taoistlik vaba kulgeja. Igal juhul on ta oma tõe otsija, kaastundlik, abivalmis, kõige olevaga võrdsust tunnetav inimene. Enno luules on olulisel kohal niisiis ka kõikühtsuse tunnetamine- inimene on kogu loodusega tervik, ta

on looduses võrdne võrdsete seas. Maailm on täis vastandeid, mis on aga vastandid vaid inimese jaoks. Vastandid on need, mis oma pidevas põimumises ja ühinemises moodustavadki tõeluse, kogu oleva maailma. Vastandid on loomulikud, neid tuleb sellisena võtta. Selles **kõikühitsuse** tunnetamises on ka ka hinduistlikku oma jumalikkuse tunnistamist. Tõde tuleb otsida enda seest, sest inimese sees on see „jäädavuse helin“ või „miski, mis ei sure“.

Kõigel oleval, ka inimesel, on jumalik osake, **hävimatu algosis**, „salavaim“, mis igatseb ühineda jumalaga, maailmavaimuga. Inimene peab mõistma, et tema ja Brahma on üks, jumal on kõikjal, ka inimeses. Ei ole vahet temal ja jumalal, kes seda mõistab, see vabaneb. Vabanemise kujunditeks Enno luules on **kadunud kodu ja kojuigatsuse** motiivid. Enno luules otsib inimene oma hingekodu, ta tahab naasta tagasi oma kadunud koju, see ongi igatsus ühineda maailmavaimuga. See on tee leidmine tagasi, sulandumine kõiksusesse. Vaikne igatsus sellesse sulandumisse läbib kogu Enno luulet.

Kokkuvõtteks võibki öelda, et Enno luule esindab vast kõige enam **hinduistlikku** igatsust ühineda maailmavaimu, jumalaga. See on igatusluule, vaikne ekstaas oma tõelise olemuse leidmisest ja igatsusest sinna jõuda. Kõige tähtsam on Enno jaoks oma tee leidmine, enesearendamine, oma kohustuse täitmine ning vabanemine, tõeluse õige mõistmine.

Uku Masing on samuti kristliku tagapõhjaga luuletaja, kes õppinud teoloogiks, uuris paljude rahvaste kultuuri, õppis keeli ning huvitus rahvaluulest. Siiski võib teda kõige enam seostada just ida-usunditega, mida ta on ka ise tunnistanud. Ta on pidanud loenguid taoismist ja budismist, lugenud palju idamaist kirjandust ning kirjutanud esseesid nendel teemadel. **ida-mõjud** Masingu luules on segunenud paljude teiste kultuuridega, ent oma eripäras ning Masingu kirjutamisviisis siiski hästi esiletulevad.

Masingu luules on ida-mõjulistest joontest esiletõstatavad kannatuse, püsituse, tõeluse, kulgemise, tsüklilisuse, mõtluse ja vabanemise printsiibid. Siingi on tsüklilisuse, vabanemise ja tõeluse printsiibid omased kõigile käsitletud usunditele, kannatus, püsitus ja mõtlus aga pigem budistlikud mõisted. Kulgemine kindlasti taoistlik printsiip.

Kannatus avaneb Masingu luules kui nukrus, paratamatus, meeleheide oleva köidetusest. Samas mõistab luuletaja, et inimene ise põhjustab endale kannatusi. Luuletajas võitleb kahetine soov – üheltpoolt elujanu, soov uuesti sündida ja elada, teisalt

vabaneda „mina’st“, mis moonutab maailma. Luuletaja ihkab saada „terveks mina ja mõistmise haigusest“. Siin tuleb välja ka Masingu levinuim motiiv – budistlik arusaam maailma **püsitusest**. Kõik maailmas on kaduv, häviv, ka Masing kirjutab kõdunemisest, surmast, mullaks saamisest. See on sügis, mis iseloomustab Masingu jaoks kõige paremini oleva püsitust, hävimist. Nagu saabub paratamatult sügis, samamoodi tuleb ka surm ja häving. Ka meeleoludel, tunnetel pole püsivust, mälestused kaovad, tunded hävivad. Isegi sõnadel pole väärtust, sest tõde on sõnastamatu. Sõnade tähendus muutub samamoodi, nagu muutub maailm.

Tõelus on Masingu jaoks illusoorne, see on vaid meie mõistuse ettekujutus. Kõik võib ühe hetkega tunduda võõras, moonutatatud. Ka vastandid on suhtelised; õige ja vale, hea ja halva vahel jookseb õrnõhuke piir, kõik on suhteline. Samas tunnetab luuletaja selles tõeluses kõige oleva ühtsust, kokkukuulumist. Kuna vastandid on ühtsed, on ühtne ka kõik muu maailmas. Inimene ja loodus on üks **tervik**. Taimed on Masingu jaoks võrdsed kaaslased, isegi paremad. Puud on inimese vennad, lilled inimese sõbrad jne. Selles ühtsuses tunnetab luuletaja kõige oleva kulgemist, kõik voolab, liigub omasoodu ning inimene kulgeb koos kõige olevaga. Oluline on Masingu jaoks olla teel, liikuda; eesmärk ongi kulgemine ise. Kõik **möödub, kaob**, kuid selles nendingus on rahu ja muretust vabast kulgemisest. Naasmine on kulgemine tagasi algusesse, kõige oleva algusesse ühtsusesse. „Ei ma hooli elust surmast / olles kõrbe kaduv oja“, arwab luuletaja.

Selles kulgemises, liikumises avaldub ka **tsükliline** maailmapilt: kõik maailmas uueneb sündides, surres ja uuestisündides. Siin tuleb Masingu luulesse masendust, ahistatust elu igavese ringkäigu, ümbersündide ahela tunnetusest. Ja jälle ilmneb luuletaja vastandlik soov ikka ja jälle sündida, aga samas vabaneda sellest aheldatusest. Loodus on täis meie õdesid, vendi, sest kõik olev on ümbersündinud varasemast. Kõige oleva saatust määrab karma seadus, inimene ise põhjustab endale kannatusi. Sellest karmast ja ümbersündide ahelast saab inimene Masingu arvates vabaneda mõtluse, meditatsiooni kaudu. See on endast võitusaamine, enesest loobumine; „kui endast mööda läen,“ kirjutab Masing. Oluline on leida **tõeline mõistmine**, vabaneda soovidest, ihadest, vabastada oma teadvus kõigest. Nii jõuab inimene Masingu arvates vabanemisele, kirkastusse, kus „pilk avaramaks läeb kui värav“. See on pääsemine igapäevasest, maisest. See on hetk täis loobumist ja selleläbi taipamist ning vabanemist.

Nii võibki Masingu kohta **kokkuvõttes** öelda, et vahest kõige rohkem leidub tema luules budistlikke mõtteseoseid: eriti kandev on **püsituse** tunnetamine. Kaduvuse, hävimise motiivid täidavad Masingu luulet otsast otsani, samas on selles kaduvuse rägastikus meditatiivne soov vabanemisele, pääsemisele, mis hetketi luuletaja silme ees otsekui välgataks ning sellega lootust pakuks.

Jaan Kaplinski on luuletaja, kellel kristlike motiivide kõrval on üha enam esile kerkinud budistlikud ja taoistlikud luulejooned ning huvid erinevate kultuuride vastu eesti rahvausust indiaanlaste ja hiinlasteni välja. Alates üliõpilaspõlvest on tegelenud taoistlike ning budistlike tekstidega, tõlkinud taoistlike mõtlejate Lao Zi „**Daodejingi**“ ning katkendeid Zhuang Zi omanimelisest raamatust. Kirjutanud palju esseesid ida-teemadel. Kuigi Kaplinski luulel on üldkultuuriline taust, on siiski esilekerkivamad just ida-mõjud, peamiselt taoistlikud ja budistlikud mõjud.

Kaplinski luules võib eristada järgmisi ida-mõjulisi printsiipe: kannatus, püstitus, tõelus, kõikühtsus, tsüklilisus, mõtlus ja kirkastus. Siingi on tõelus, kõikühtsus, tsüklilisus ja kirkastus omased nii budismile kui taoismile, samas kui kannatust, püstitust ja mõtlust võib pigem seostada budismiga.

Kannatus on Kaplinski luules valu ja kannatuste paratamatuse tunnetamine, kuid see pole traagiline tunne, pigem põhjus otsimaks vabanemist. Luuletaja mõistab, et inimene ise hoiab end kannatustes, eraldades end loodusest ja pidades end paremaks ülejäänud olevast. Inimene klammerdub oma „mina“ külge, seepärast igatseb Kaplinski „endast ära, meelest ära“. Selles soovis on mõistmist, et kõik olev on paratamatult ka püsitu, **mööduv**. Kõik kaob, voolab ära, aeg kaob, vahelduvad ööpäevad, aastaajad, ajastud. See on voolav maailm. Nimed ja sõnad kaovad tuulde, neil pole mingit tähtsust, sest kõige olulisem on vaikus.

Oluline on Kaplinski luules ka **tõeluse tunnetus**: kogu maailm on luuletaja jaoks otsekui uni; kõik on suhteline. Maailm oma tõelises olemuses on meie eest varjatud. Inimesed kõnnivad nagu „pimedad valguses“, teadmata tõde. Ainus, mida ta tunneb, on see, et kõik on „midagi muud“, kui ta on. Aeg-ajalt tabavad inimesi selgusehetked, mil mõistmine näib võimalik. See on leppimine olevaga nii, nagu ta on. Samas on selles selguses, taipamises ka maailma ja kõige oleva **ühtsuse** tunnetamist. Kaplinski luulet iseloomustabki kõige enam kõikühtsuse printsiip, milles inimene tunnetab ühtsust

loodusega. Kõik looduses on inimesega hingesuguluses, kõik olendid on võrdsed. Vastandused puuduvad, on ainult üleminekud. Luuletaja tunnetab kõiksust kui „kõik ühes / üks kõiges“.

Ka on Kaplinski luules tugevalt tunda **tsüklilisuse** motiive. Loodus on lõputu ringkäik suvest sügisesse, kaduvusest sünni. See on lõputu voolamine, muutumine, tiirlemine. See on üheltpoolt sansaara, lõputu ümbersünd, kõlkumine maa ja taeva vahel, aga ka taoistlik naasmine. Kaplinski naaseb oma luules tagasi algse tõe juurde, tagasi lapseks, aga ka tagasi **puhtuse ja vaikuse** juurde, mis on maailma pärisosaks. Selles vaikus on aga meditatsiooni, mõtlust, mis Kaplinski luules samuti esile tuleb. See on meelega puhastamine kõigest häirivast, see on meelega vaibumine vaikuseks. See on vabaks saamine mõtete orjusest, mille kohta Kaplinski kirjutab „meel unus mägede taha“. See on endast ära, endast välja minemine, kus kõik tundub korraga oluline ja ebaoluline.

Selle mõtluse, meditatsiooni kaudu on võimalik leida **kirgastust**, virgumist. Luuletaja püüdleb tõe tunnetamise, mõistmise, selguse poole. See kirgastus on avatus kõigele olevale, lahustumine maailmakõiksuses. Kaplinski luule sügavam eesmärk on aga harmoonia, tasakaalu ning sellel läbi ka rahu leidmine. Igapäevane ja jumalik, üleloomulik leiavad Kaplinski luules tee teineteiseni, nii et tundub, et nende vahel polegi vahet. See ongi rahu ja vaimuselguse leidmine.

Kokkuvõtteks Kaplinski kohta võibki öelda, et lisaks paljudele budistlikele joontele jääb tema luulest siiski üle kõige kõlama taoistlik kõikühtsuse idee, harmoonia, mis ühendab endas kõike ja kõiki. See on luuletaja soov leida hingerahu, mis läbi kõige oleva ühtsuse tunnetamise näib tal ka õnnestuvat.

Nii võib lõpetuseks öelda, et eesti luules on olemas tuntavad ida-mõjud, mida võib näha siinkäsitletud kolme luuletaja **Ernst Enno, Uku Masingu ja Jaan Kaplinski** luules. Võibki öelda, et töö täitis eesmärgi, näidates ida-mõjude leidumist Enno, Masingu ja Kaplinski luules mitmel erineval moel. Loodetavasti on antud töö abiks nende kolme luuletaja ja üldse eesti luule idamõjutuste uurijatele, sest antud teema väärivad kindlasti veelgi sügavamat ja mitmetahulisemat uurimist.

ORIENTAL INFLUENCES ON ESTONIAN POETRY

SUMMARY

The present master's thesis considers the Oriental characteristics in the poetry of three famous Estonian poets: **Ernst Enno, Uku Masing and Jaan Kaplinski**. The aim of this paper is to flesh out the main characteristics of three religions of the East (Hinduism, Buddhism and Taoism) and to present the principal features of these religions and how these features manifest in the poetry of three Estonian poets. The first part of the thesis outlines the principal characteristics of **Hinduism, Buddhism and Taoism**.

Hinduism defies any simple definition. It has an amazing capacity to include within it various contradictory and conflicting beliefs and practices, such as pantheism, polytheism, theism and atheism. Hinduism is nothing more than a generic term for a family of diverse religious tendencies, all of which accept the authority of the Vedas (sacred scriptures) and the religiously sanctioned system of social stratification. The sacred literature of Hinduism is divided into two categories: the '*Sruti*' or 'revealed' literature (The four Vedas and Upanishads), and '*Smriti*' or auxiliary literature (Dharma Sāstras and Purānas etc). A man in Hinduism is an integral part of the cosmos with its seasons and changes. God in Hinduism is everywhere, and he is everything. A man can realize his **union with God** because man is a part of God (impersonal Absolute Brahman). The goal is *moksha*, deliverance from the bondage of the flesh and the chain of finitude. Man must realize that the Self (*ātman*) is the same as Ultimate Reality (Brahman).

Buddhism is the teaching of Buddha Gautama, who lived 566-483 BC in India. The uniqueness of Buddhism among all religions is that it knows no saviour in the usual sense of the term. A man in Buddhism must experience the Enlightenment himself. The Buddha is teaching the Three Characteristics of *sansāra*, which means 'wandering on', referring to the phenomenal world in which one is born, dies, and wanders on to be reborn. All the constituent parts of the world are **impermanent** (*anitya*), ultimately **dissatisfactory** (*dukkha*), and contain **no permanent inner substance** or 'self' (*anātman*). By awakening one can release from the unwholesome factors of mind that

produce the dissatisfactory state of ordinary human existence. The Buddha teaches that the only true emancipation from rebirth is Nirvana.

The core of **Taoism** is Lao Zi's 'Daodejing'. The other important teacher of Taoism is Zhuang Zi whose seminal work is named after him 'Zhuangzi'. The most important concept of Taoism is Tao. Tao, **the course, is the origin** and the first cause of all beings and the power that makes them move; Tao does not have an origin, it is eternal and formless, it cannot be named. The other important principle of Taoism is called „great Tao is unnamed“, it means that the essence of anything cannot be captured in words. The relativity of opposites means that the underlying principle of the world order is the harmony of opposites which are interdependent. One important concept of Taoism is *shengren*, it stands for a blessed, perfect person, who lives in harmony with Tao. 'This is it'-principle implies that nothing exists separately from each other – **mundane is also divine**, they are one. The expression of the cyclic world-view is 'returning-principle', it means that everything returns back to Tao, to the origin. The goals are clarity of mind, peace and harmony.

The second part of the thesis is a practical study, trying to detect the presence of these Oriental principles **in the poetry** of these three Estonian poets. The first chapter of the second part tries to detect the presence of these Oriental principles in the poetry of Ernst Enno. The second chapter studies these principles in the poetry of Uku Masing. The third chapter investigates the Oriental principles in the poetry of Jaan Kaplinski. It is obvious that the poetry of these three poets expresses the Oriental Influences in many ways. These principles can be found in their poetry in different shapes.

Enno's poetry mostly presents the influences of Hinduism, his poetry expresses man's desire for the realization of the union with Ultimate Reality, or God. There are some general Oriental characteristics in Enno's poetry, which manifest themselves as symbols. For instance, the principle of returning, which is expressed by a metaphor of wandering, way, walking etc.

Masing's poetry expresses the most the Buddhist principle of flux, impermanence. Everything in life is in constant flux and change. So according to the author, the only way to get out of this is through deliverance, *nirvāna*. In Masing's

poetry, a man searches for deliverance and peace. The poetry of Masing is meditation, his ideal is to empty his mind of everything, to forget everything.

Kaplinski's poetry mostly presents the Taoist principle of "this is it" or oneness. The poet feels oneness with everything, with nature, with life and with all of life's constituents. "This is it" means, that the whole being is the one. The poet writes about nature, about his family, but at the same time these things are divine, religious, mystical. For Kaplinski Tao is the way, flow, primordial source, the eternal circulation of life and the composition of poetry.

KASUTATUD KIRJANDUS

- Baldrian, Farzeen 1987. Taoism. – *The encyclopedia of religion*. Volume 14 [Spel – Towe]. New York etc : Macmillan, lk. 288-306 (edit. Mircea Eliade)
- Breuilly, Elizabeth jt 1999. *Maailma usundid. Ülevaade uskumustest, traditsioonidest ja pühadest*. Tallinn: Avita.
- Conze, Edward. 1994. *Buddhismi lühike ajalugu*. Tallinn: Buddhakirjastus.
- Dammann, Ernst 1995. *Usundiloo alused*. Tallinn: Logos.
- Enno, Ernst 1905a. *Iseeneses on tee*. Linda. Eesti perekonna-ajakiri. 14.04.1905a/nr.13-14; lk 242-243
- Flood, Gavin 2005. India religioonid ja hinduistlik traditsioon. *Cambridge'i illustreeritud religioonide ajalugu*. Tallinn: Pegasus, lk. 24-53.
- Gosling, David L. 2005. Budism. India ja Kagu-Aasia. *Cambridge'i illustreeritud religioonide ajalugu*. Tallinn: Pegasus, lk. 72-89
- Hiina. Taevadraakoni maa* 2002. Toim. Prof. E. L. Shaughnessy. Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus.
- Hiltebeitel, Alf 1987. Hiduism. – *The encyclopedia of religion*. Volume 6 [God - Ichi] 1987a. New York etc : Macmillan, lk. 336-360. (edit. Mircea Eliade)
- Ivask, Ivar 2003. *Uku Masingu nägemuslik luule*. Tähtede tähendust tunda. Tartu, Ilmamaa, lk. 166-172.
- Kangro, Bernard 1937. *Ernst Enno*. – Ernst Enno *Valitud värsid*. Tartu: Eesti Kirjanduse Selts, lk. 9-33.
- Kaplinski, Jaan 1989. Saateks. – *Ex Oriente*. "Loomingu Raamatukogu", nr 16/17. Tallinn: Perioodika, lk 35-45.
- Kaplinski, Jaan 1996. Ida ja lääs. – *See ja teine*. Tartu: TÜ Kirjastus, lk 160-171.
- Kaplinski, Jaan 1996a. Metslane ja barbar. – *See ja teine*. Tartu: TÜ Kirjastus, lk 137-
- Kaplinski, Jaan 1996b. Zhuangzi ja Wittgenstein – *See ja teine*. Tartu: TÜ Kirjastus, lk 147-159.
- Kaplinski, Jaan 2001. Saateks. – Lao Zi "Daodejing". Tallinn: Vagabund. 146.

- Kelder, Priit 1988. *Lehekülgi Hiina filosoofilise mõtte pärandist I*. – Vikerkaar, nr 6, lk. 53-56.
- Kelder, Priit 1988a. *Lehekülgi Hiina filosoofilise mõtte pärandist II*. – Vikerkaar 1988 nr 7, lk 62-66.
- Kulmar, Tarmo 2000. *Üldine usundilugu I. Õppesõnastik*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Langemets, Andres 1992. Tule tagasi, tõelus! – *Post librum* 1972-1987. Tallinn: Õllu, lk. 175-178.
- Leitch, Vincent B. 2002 *Usuline nägemus moodsas luules: Uku Masing võrdluses Hopkinsi ja Eliotiga*. – Vikerkaar, nr 10, lk. 77-89.
- Lowenstein, Tom 2001. *Buddha tee : budism - vaimse virgumise tee*. Tallinn: Ilo.
- Läänemets, Märt 1997. *Lao-zi: müüt ja inimene. Ääremärkusi Daodejingi geneesi kohta*. – Looming nr 8, lk. 1227-1240.
- Läänemets, Märt 2001. *Inimene ja inimlikkus Vanas-Hiinas: Konfutsius, Meng Zi, Zhuang Zi 4*. – Akadeemia nr 5, lk 1065-1094.
- Masing, Uku 1995. *Budismist*. Tartu: Ilmamaa,.
- Masing, Uku 1998. Kuidas ma luuletan. – *Meil on lootust*. Tartu, Ilmamaa, lk.371-386.
- Mauranen, Maija-Liisa 1990. *Maailma usundid. Leeriõpik I*. Keuruu: Otava
- Mäll, Linnart 1979. Autorist, teosest, tõlkimisest ja muust. – Lao-Zi ”Daodejing” Loomingu Raamatukogu, nr 27. Tallinn: Perioodika, lk 5-11.
- Mäll, Linnart 1998. ”Dhammapadast” paali keele ja kirjanduse abc taustal. – *Nulli ja lõpmatuse kohal*. Tartu: Ilmamaa, lk. 32-37.
- Mäll, Linnart 2000. „Gītā“ kui humanistlik baatsekst – *Bhagavadgita*. Tartu: Biblio, lk.15.
- Mäll, Linnart 2000a. Kommentaare. – *Bhagavadgita*. Tartu: Biblio, lk.103-123.
- Mäll, Linnart 2004. Kommentaarium. – *Budismi pühad raamatud I*. Tartu: Lux Orientis, lk. 213-263.
- Mäll, Linnart 2005. Sõna- ja nimeseletusi. – *Dhammapada*. Tartu: Tartu Ülikooli orientalistikakeskus Budismi Instituut, lk. 90-102.

- Mölder, Liina 2001. *Inimese kontseptsioon Ida- ja Lõuna-Aasia religioonides (hinduismi, budismi, konfutsianismi ja taoismi näitel)*. Bakalaureusetöö, Tartu Ülikool, võrdleva usuteaduse õppetool, süstemaatilise usuteaduse ja filosoofia ajaloo õppetool.
- Muru, Karl 2001. Uku Masingule mõeldes – *Luuleseletamine*. Tartu: Ilmamaa, lk. 153-156.
- Muru, Karl 2001a. Jaan Kaplinski igatsused – *Luuleseletamine*. Tartu: Ilmamaa, lk. 363-368).
- Nagelmaa, Silvia 1991. Jaan Kaplinski. – *Eesti kirjanduse ajalugu V köide 2. raamat*. Tallinn: Eesti Raamat, lk. 499-506.
- Nagelmaa, Silvia 2000. Kaplinski, Jaan. – *Eesti kirjanike leksikon*. Tallinn: Eesti Raamat, lk. 179-181.
- Oengo-Johanson, Ada 1934. *Mälestuskilde Ernst Ennost*. – Kevadik, nr 2, lk 19-24
- Olesk, Sirje 2001. Jaan Kaplinski (1940). – *Eesti kirjanduslugu*. Tallinn: Koolibri, lk. 450-453.
- Paul, Toomas 1989. *Juhatus Uku Masingu juurde*. – Akadeemia, nr 5, lk 1006-1023
- Paulson Ivar 1963. *Religiooni olemusest ja ajaloost*. Stockholm: Eesti Usuteadlaste Selts Paguluses toimetused.
- Puhvel, Jaan 2001. Veda-luule mõjupotentsiaal Ernst Enno juures – *Ulgvel ja umbes*. Tartu: Ilmamaa, lk. 60-63.
- Reynolds, Frank E., Hallisey, Charles 1987. Buddhism. – *The encyclopedia of religion*. Volume 2 [Auth – Butl]. New York etc : Macmillan, lk. 334-351. (edit. Mircea Eliade)
- Sang, August. *Ühest varju jäänud luuletajast [artikkel Uku Masingu luulest]* EKM EKLA Fond 300 M 5: 41).
- Seidla, Anu 1986. „Kodu“ sümbolina Ernst Enno luules. Diplomitöö, Tartu Riiklik Ülikool, eesti kirjanduse ja rahvaluule kateeder.
- Sommer, Lauri 2001. Mõnest Uku Masingut kujundanud jõujoonest. – Looming, nr 4, lk. 566-583.
- Sommer, Lauri 2001a. Mõnest Uku Masingut kujundanud jõujoonest. – Looming, nr 5, lk. 750-766.

- Särekanno, Uku 2001. Hinduism. Kättesaadav:
<http://www.hot.ee/politics/tekstid/hinduism.pdf> (seisuga 11.05.06).
- Säärits, Ello 1969. *Eesti kirjanduse ajalugu III*. Tallinn: Eesti Raamat, lk. 485-496, toim H. Puhvel.
- Sööt, Karl Eduard 1934. *Pilk luuletaja Ernst Enno elusse tema kirjade tähistusel*. – Eesti Kirjandus nr 7, lk. 289-304
- Tennmann, Eduard 1991. *Maailma usundid*. Tallinn: Roto.
- The New Princeton Encyclopedia of Poetry and Poetics* 1993. Ed. by Alex Preminger and T. V. F. Brogan. Princeton, New Jersey: Princeton University Press, Pp. 187-201.
- Tokarev, Sergei 1969. *Religioon maailma rahvaste ajaloos*. Tallinn: Eesti Raamat.
- Trubon, Terje 1990. *Ida peegeldusi Jaan Kaplinski luules*. Diplomitöö, Tartu Ülikool, eesti kirjanduse ja rahvaluule kateeder.
- Udam, Haljand 2001. Viis kõnelust Uku Masingust. – *Orienditeekond*. Tartu: Ilmamaa, lk.341-359.
- Uhlig, Helmut 2002. *Buddha : Valgustunu teekond : suure religioonirajaja elu*. Tallinn : Olion.
- Vaher, Vaapo 1999. *Kui hõbe eluvete pääl*. – Looming nr 1, lk.137-139.
- Veidemann, Rein 2000. *Vaikuse ja valguse laulik*. Eesti Päevaleht 10.juuni 2000.
 Kättesaadav: <http://www.hot.ee/politics/tekstid/hinduism.pdf> (08.05.06 seisuga).
- Waldenfels, Hans 1988. *Lexikon der Religionen*. Freiburg: Herder, lk. 636-637.
- Watts Alan 1989. *Hiina kirjakeel*. – EAO Sõnumitooja nr 21-22, lk 7.
- Watts, Alan 1990. *See on too*. – EAO Sõnumitooja nr. 1(25), lk 1, 3
- World religions : from ancient history to the present* 1984. New York ; Bicester : Facts On File Publications. edit. Geoffrey Parrinder
- Zhuang Zi 1989. Kolm peatükki raamatust. – *Ex Oriente*. "Loomingu Raamatukogu", nr 16/17. Tallinn: Perioodika, lk 22-34.

Algallikad

„*Bhagavadgītā*“ 2000. Tartu: Olion. (tõlk. Linnart Mäll)

„*Dhammapada*“ 2005. Tartu: Tartu Ülikooli orientalistikakeskuse Budismi Instituut (tõlk. Linnart Mäll)

Enno, Ernst 1998. *Rändaja õhtulaul*. Tartu : Ilmamaa.

Kaplinski, Jaan 2000. *Kirjutatud. Valitud luuletused*. Tallinn: Varrak.

Lao Zi 1979. *Daodejing*. – ”Loomingu Raamatukogu” nr 27. Tallinn: Perioodika. (tõlk. Linnart Mäll)

Masing, Uku 2000. *Luule I*. Tartu: Ilmamaa.

Masing, Uku 2001. *Luule II*. Tartu: Ilmamaa.

Masing, Uku 2004. *Luule IV*. Tartu: Ilmamaa.

Käsitkirjad

Abielu. (Tõlge Bô Yin Râ „Abielu“) EKM EKLA Fond 28: M 2: 1

Das neue Leben [peatükk teosest "*Aufehrstehtung*"] EKM EKLA Fond 28: M 6: 4

Der Ruf des Geistes [teosest "*Das hohe Ziel*"] EKM EKLA Fond 28: M 6: 8

Kaplinski, Jaan 2003. Erakiri autorile. 01. 06. 2003. Autori valduses.

Krishna. [India ja brahmaniline sisse pühitsus] EKLA EKM Fond 28 M 5:5

Kunst surra. (Tõlge Bô Yin Râ „Das Buch vom Jenseits“ EKM EKLA Fond 28: M 5: 7

[*Lautse luuletuste kogust*. Tõlkinud Enno, Ernst] EKM EKLA Fond 28: M 5: 8

[Meyrink'i, Gustav eessõna Bô Yin Râ "*Raamat elavast Jumalast*" 1919 I] EKM EKLA Fond 28: M 6: 2